АНТІН КРЕЗУБ

НАРИС ІСТОРІЇ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ

1918-1919.

Друге видання

АНТІН КРЕЗУБ

Ч. II

НАРИС ІСТОРІЇ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1918-1919.

Друге видання

Проект зі збереження спадщини української еміграції

НЬЮ ЙОРК "ОКО" 1966

Перше видання цієї книжки появилося було у Львові в р 1933 у Кооперативному Видавництві *Червона Калина*.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

З поглядом, який так часто стрічаємо на сторінках нашої преси, будьтоби для написання історії українських визвольних змагань ще не прийшов час, не можна на жаль не погодитись. Тутже і слід додати мале пояснення. Для написання історії нашої визвольної боротьби в 1914-1921 рр. дійсно не прийшов час, але не тому, що від тих великих подій відділює нас надто малий простір часу і ми не можемо мати на їх вже певної перспективи (а це само мають на думці автори згаданого погляду), а просто тому, що для такої праці є взагалі дуже мало матеріялу.

Зокрема це можна сказати про українсько-польську війну в 1918-1919 рр. Матеріяли до історії Української Галицької Армії, як відомо з нашої мемуаристики, загинули в 1919-20 рр. на Наддніпрянщині а ця їх незначна частина, що доховалася щасливо до цеї пори, знаходиться по приватних руках. Дещо з матеріялів до історії УГА має переховуватися також в „Архіві визвольної боротьби в Празі", та для постороннної людини вони недоступні. Одиноким майже джерелом, яким тепер можна користуватись для історії українсько-польської війни, є праця О. Кузьми „Листопадові Дні", календарі „Просвіти", публікації „Червоної Калини", матеріяли Істор. Польсь. Т-ва до історії оборони

Львова і публікації „Biura Historyczn·ого" польського Ґенерального Штабу і польська мемуаристика. Та розуміється, що для повного і всестороннього висвітлення подій 1918-1919 рр. та історичного конструювання цього часу оті джерела не вистарчають і на їх тільки основі історії українсько-польської війни скласти неможливо.

Саме то, а не що інше було причиною, що я, замісць пляновaного ширшого огляду українсько-польської війни, обмежився до складення тільки короткого її нарису. Що й цей нарис має багато прогалин і освітлення подій в йому нерівномірне, я вповні свідомий. А всежтаки мою скромну працю передаю шановним читачам з переконанням, що вона не є зайвою, навпаки мимо своїх недостач вона заповнить брак хочаби побіжного огляду визвольних змагань західних земель. Коли ця моя скромна праця спонукає учасників визвольної війни, щоб доповнили її своїми спогадами й публікацією документів, які відносяться до УГА, а в громадянстві піднесе зацікавлення тим періодом нашої історії — ціль її буде осягнена.

АВТОР.

I.

ГАЛИЧИНА ПІД АВСТРІЄЮ.

Українське питання в Австрії, хоча Галичина й Буковина були під її володінням мало не 150 літ, ніколи не осягнуло такого значіння, як прим. питання італійське, полудневo-словянське, не згадуючи вже про чеське або польське. Українську справу в австрійській монархії все уважали за справу підрядну, або, як її назвав один з австрійських міністрів, за „ruthenische Hausfrage", вирішення котрої залежить в першу чергу від поляків, фактичних верховодів у Галичині. Також в Европі українським питанням, поза кількома чужими вченими і політиками, до війни 1914. р. мало хто цікавився.

Причин було доволі. Перш за все незвичайно низький культурний рівень українського загалу після переходу Східної Галичини під Австрію, брак вищих провідних верств, кволість його інтеліґенції, а внаслідок цього брак досвідченого, незалежного, консеквентного національно-політичного проводу і ясно скристалізованої програми стремлінь. Під Австрію прийшла Східна Галичина в 1772. р. (Буковина в 1775. р., а Західна Галичина 1795. р.) під кожним оглядом в розпучливому стані. Зруйнована економічно

шляхетчиною, без слідів якоїнебудь національної свідомости, а культурно належала Східна Галичина до найбільш відсталих провінцій австрійського цісарства. Селянин і священик репрезентували одинокі під той час українську націю в Австрії, оба прибиті, бідні і затуркані кількасотлітною неволею. Австрія звернула увагу на свою нову провінцію і завдяки Марії Терезі та Йосифові II. відносини в ній зачали поволі кращати.

Колиж в 1848. р. австрійська влада знесла панщину і Австрія одержала конституцію, перед українцями відкрилися нові можливости національного й економічного розвитку. До цьогож австрійський уряд, щоб параліжувати польський революційний рух, став прихильніше відноситись до українців.

Та вже після кількох літ курс австрійської політики супроти українців змінився, круто повертаючись в напрямі приєднування собі поляків і співпраці з ними. Проєкти поділу Галичини на дві окремі провінції — західно-польську і східно-українську, намічені в 1847—1849. р, Австрія пустила в непамять, а в році 1861. обі ті частини остаточно вже звязала в одну цілість.

Український національно-політичний рух, розбуджений весною народів, пропамятним 1848. р., був заслабий, заповерховний, щоб видержати важку історичну пробу і під обухом загальної реакції, що почалась знесенням у 1849. р. конституції, припинився майже цілковито. Відвернення „цісарської ласки“ пригнобило українських провідників до решти, а розчарування політикою уряду та безнадійність на кращу долю під австро-

польською владою підсилювали нові настрої, а саме орієнтацію на „білого царя” та покровительку всіх славян, велику могутню Росію.

Щойно при кінці 60-их і 70-их років українство наче відроджується удруге, прочунює, отрясаючись з байдужности та апатії. І тоді, щоправда, не виявляє воно ще великої сили, та всежтаки дає вже деякий відпір наступам з обох боків, а саме борониться проти посягнень противника зі Заходу та параліжує москвофільські впливи.

У вісімдесятих роках переходить українство від імпровізації до плянового скупчення своїх сил. В 1880. р. починає появлятись „Діло”, 1881. р. засновується „Руське Товариство Педаґоґічне“, 1883. р. „Народня Торговля“, а в ряди народовецької партії переходить також невтральне або дотепер схильне до москвофільства старше громадянство. Вічевий рух розбурхує край, в соймі та парляменті починається боротьба за українське шкільництво.

В черговім десятилітті змагання українців ширшають з метою присвятити всю вагу народнім масам, зорґанізувати їх та в них знайти опору для дальшої боротьби за краще завтра. З поширенням цих завдань приходить і політичне зрізничкування. В 1890. р. засновується радикальна, а в 1897. соціял-демократична партія, які в свої орґанізаційні рямці втягають активніші елєменти українського селянства та робітництва, перетворюючи його згодом з аполітичної маси в кадри свідомих боєвиків за свої національно-політичні права та економічні інтереси. Врешті 1899. р. народовці перетворюються в національно-демокра-

тичну партію, якої управа, Народний Комітет, покриває цілий край мережою філій, згуртовуючи в своїх рядах переважаючу більшість української інтеліґенції.

Поріг XX-ого століття переступило українство в Австрії з менш-більш скристалізованими вже національно-політичними гаслами. Москвофільство втратило свою силу та розмах, тому українське громадянство скупчує тепер всю вагу на зусиллях добитись належних прав, бути також господарем в краю. Та виявилось, що польська супрематія над Галичиною далеко сильніша, як хтонебудь міг надіятись. Атаки на упривілейовані становища розбиваються. Змагання, хоча поширює свої розміри, то не зміняє свого характеру змагань за здобуття українцями елементарних прав, забезпечених теоретично кожній нації австрійською конституцією. Боротьба за права української мови в урядах, за середні школи та катедри на львівському університеті, за поодинокі посади в краєвому адміністративному апараті, за українські написи на залізничих білетах, за нужденні нераз допомоги для українських культурних та економічних установ виснажує енергію української соймової і парляментарної репрезентації до самої світової війни. Проте більше значіння для політичного усвідомлення, вироблення і орґанізації широких українських мас мала боротьба за виборчу реформу до парляменту*), а опісля до галицького сойму.

Врешті українська національна енергія зужи-

*) Перший австрійський парлямент із загального голосування вийшов в 1907. р.

валась не тільки на політичну боротьбу; велику її частину присвячено культурній та економічній ділянці, завдяки чому твориться українське приватне шкільництво, повстають тисячі читалень, січових і сокільських орґанізацій та кооператив. І всі ці національні цінности творить українська суспільність власними силами, без якоїнебудь допомоги, а навпаки при невпинних перешкодах краєвої влади.

Ота невтомна боротьба, змагання і праця вщіпили в українські маси почуття національної дисципліни і свідомість потреби орґанізованности. Проте ця буденна сіра праця не давала змоги українському громадянству присвятити більше уваги ширшим питанням ідеольоґічних основ та остаточних цілий тих змагань. Українська державність присвічує йому, але як далекий ідеал майбутности, як досягнення грядучих поколінь; наразі вся увага галицького українства зверталась на реальне „сьогодня". Притому українське громадянство в Галичині, що привикло десятками літ до леґальних засобів боротьби, не застановлялось над можливістю чи доцільністю інших метод у змаганнях.

А всежтаки Галичина стала українським Піємонтом, де український національний рух, всупереч всім противним заходам, кріпшав, розвивався і давав надії в недалекому майбутньому виявитись в Австрії як справа першорядного значіння.

Війна перервала цей процес, поставивши українську суспільність перед питання і завдання, на які відповісти і розвязати воно ще було не підготовлене. Силою обставин, а саме, слабістю

українського руху в Росії, дальше намірів царського уряду стерти українську націю з лиця землі, врешті приналежности Росії до анґльо-французького союзу, австрійські українці змушені були беззастережно станути підчас війни по боці Осередніх Держав, тимбільше, що на випадок виграної, а програної Росії можна було надіятись прилучення до Австро-Угорщини України і зеднання її зі Східною Галичиною та Буковиною в одну австро-угорську провінцію. Це, річ ясна, було вже першим реальним кроком до української державности і то не в так далекому часі. Такі саме міркування, а також стремління бути не лиш пасивним глядачем у великій світовій хуртовині, спонукали галицьких українців до орґанізування своєї військової частини — Українських Січових Стрільців*).

Із запалом пішла праця. Десятки тисяч української молоді стануло на заклик Головної Української Ради, складеної із відпоручників усіх українських партій, в дні 1. серпня 1914. у Львові, в ряди свойого національного війська. Та Австрія замісць з вдячністю приняти цю, зовсім незаслужену нею, жертву українського народу, ставила всякі перешкоди, врешті дозволила на задержання під крісом всего двох тисяч стрільців. Щобільше, під впливом невдач на північному фронті її військове командування імилося за леґенду „руської зради", наслідком чого тисячі українських селян та інтеліґенції повисло на шибениці, тисячі поги уло від куль роззвірілих мадярів, а десятки тисяч помандрувало в австрійські табори*).

*) Після балканської визвольної війни і під її впливом основувались в 1913—1914 р. при „Січах" і „Соколах" окремі стрілецькі товариства на зразок польських „Стшельців" та для їх противаги „Українські Січові Стрільці". Перші такі товариства основано в Бориславі та Львові, а з часом по всіх повітах. Голов. Українська Рада у своїм закликy з 1. VIII. 1914. завзивала молодь масово вступати в ряди УСС, які тепер мали створити вже окрему боєву формацію при австрійській армії.

Не багато помогли докази льояльности УСС та їхні геройські подвиги в боях. Австрія після заняття, спільно з німцями, в другій половині 1915. р. Польського Королівства, перестала взагалі числитись з українцями, а всі свої зусилля звернула на здобуття польських симпатій. Вершком тієї політики австрійської двірської камарилі було відручне письмо цісаря Франца Йосифа I., із заповіддю про поширення автономії Галичини, що появилось 5. листопада 1916. р. рівночасно з проклямацією польської держави, підписаною і німецьким цісарем Вільгельмом II.

На практиці поширення автономії Галичини означало не що інше, як передачу її беззастережно під польське володіння. Під обухом цього політичного удару галицьке громадянство почало опамятуватись та отрясатись зі своєї беззастережної льояльности Австрії, шукаючи в самому собі сил для дальших змагань. Колиж в 1917. р. вибухла

*) Це була помста мадярів — відплата за допомогу царської армії Австрії у здавленні мадярського повстання 1848. р. Неосвідомлені в українській справі мадяри уважали Галичину за російську землю, а народ за москалів. Не обійшлось тут і без доносів та цькувань місцевих ворожих чинників.

в Росії революція і над Дніпром почали класти перші основи української державности, перед австрійськими українцями відразу заясніла ціль в їхніх національно-політичних змаганнях — ідея обєднання всіх українських земель з новоповстаючою українською державою.

В підписаному небаром Осередніми Державами мирі з Українською Народньою Репубикою Австрія відреклася, щоправда, від заповідженого 5. листопада 1916. р. пляну поширення автономії Галичини, а в тайному додатку зобовязалася Східню Галичину й Буковину виділити в окремий коронний край, та опісля, завдяки противним заходам, австрійський уряд не тільки не ратифікував берестейського мирного договору з Україною, але й аналював і цей тайний додаток.

Аж перед своїм розпадом Австрія пригадала собі українців. В проєкті маніфесту до народів Австро-Угорської Монархії, про її перебудову, виданім 16. жовтня 1918. р., говорилось, що з українських земель має створитись українське королівство Галич, а двірські круги стали думати і про майбутню українську королівську корону. Але й тут не стало правлячим австрійським кругам відваги і цісар Карло І., щоб, як каже один австрійський історик, не псувати полякам нервів, пропустив це місце в остаточній редакції свого маніфесту. Умираюча Австрія не зуміла навіть гідно розпращатись зі своїми „тирольцями Сходу".

Що українська справа в Австрії не здобула собі належного значіння, що австрійський уряд не звертав на неї уваги, легковажив, або вирішував її по бажанні суперників, це подекуди також

похибка українського політичного проводу. Започаткована ще „Головною Радою Руською" політика безумовної льояльности до династії і ототожнювання українських інтересів з інтересами Австро-Угорської Монархії, безмежна а неоправдана віра, що Відень стане вкінці в обороні прав українців, вирішуючи українське питання по справедливости, продержалась цілих шість десяток літ. Правда, що протягом цих шести десятків літ тактика українських політичних провідників нераз змінялась — угода Лаврівського з поляками а проти уряду, спілка з москвофілами в 80-их роках, нова ера на початку 90-их років — але основна політична думка все оставалась така сама. Не все вміли українські політичні провідники задержати свою гідність. Часами зайвий їхній сервілізм мусів викликувати в інших народів монархії нехіть не лиш до українського політичного проводу, але й до самої української нації.

„Хто сам робиться черваком, нехай не жалується, якщо його топчуть"—відповів українцям один чеський посол в австрійськім парляменті, на їхні нарікання на народні кривди.

Щоправда, в останніх часах перед війною і в тому напрямі змінилось чимало. Українські політичні представники, прислухуючись більше до голосу своєї суспільности і спираючись на її зорганізованій силі, заговорили в галицькому соймі та у віденському парляменті дещо іншою мовою. Урядові віденські круги також почали здавати собі справу з того, що українське питання це не лиш „ruthenische Hausfrage", що його вирішення і проти їхньої волі прийде на порядок дня внутрішної австрійської політики.

II.

ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА Й ГАЛИЧИНА.

Після упадку повстань 1831., 1848. і 1863. р. поляки почали тратити надії на здобуття своєї самостійности збройною силою, а стали зживатись із думкою, що тільки певна політична кон'юнктура, зглядно европейський конфлікт створить сприятливий момент для відновлення польської держави. Вихідною точкою, Піємонтом для майбутньої акції в тому напрямі, силою обставин, станула австрійська займанщина.

В Австрії, ріжно-національній державі, не було небезпеки, що вона, як Пруси, або Росія пробувати-ме зденаціоналізувати польський елемент, навпаки тут були вигляди на його успішний і всесторонний розвиток. Вже скоро після 1848. р. вдалось полякам зближення до австрійської державної влади, а польській шляхті позискати вплив на австрійського цісаря та кермувати віденською політикою у відношенні до Галичини в бажаному для себе напрямі. Видимим знаком цього наближення було понехання проєктів поділу Галичини, кількаразове по черзі призначення гр. А. Голуховського її намісником, а після угоди 1867. р. креования в австрійському кабінеті міністерства для справ Галичини. Використовуючи

своє упривілійоване становище, створили поляки небаром з Галичини рід суроґату своєї держави, або, як говорили в Австрії, перетворили Галичину в один великий свій загумінок.

Побіч близьких особистих звязків між австрійським цісарем і польською маґнатерією, на уклад австро-польських взаємин мали вплив і деякі згляди внутрішно й зовнішно-політичної натури, а саме з поворотом Австрії до конституційного життя в 1861. р. зробились поляки найпевнішою опорою і піддержкою австрійського уряду на парляментарному терені. Не один раз голосами польських партій цей чи інший австрійський парлямент ратував свою еґзистенцію і при їх допомозі виходив з прикрого положення. Врешті Австрія, піддержуючи і даючи полякам широкі права та вільну руку в Галичині, робила це з метою впливати на їхніх земляків під російською займанщиною і витворювати там для себе прихильні настрої.

Для Австрії ця справа була немаловажною. Її становище в 1853—54. р. в російсько-турецькій війні і т. з. кримській війні, а опісля в 1878. р. озлобило Росію. Зокрема славянофільська політика Росії, піддержування балканських славян проти Австрії та посягання впливами і на Галичину, дали привід, що між цими обома державами зависла важка хмара недовіря, віщуюча майбутню грізну бурю. Числячись з можливістю війни з північним сусідом, Австрія заспокоювала всі побажання поляків, надіючись таким чином викликати в Польському Королівстві ворожу Росії ірреденту для ослаблення противника.

Щойно пізніше виявилось, що австрійські

розрахунки були мильні. В Польському Королівстві вже після 1863. р. витворились сильні настрої за порозумінням з Росією, а в дальшому, розвиток польської індустрії та надії на величезні ринки збуту на Сході, скріпили їх ще більше. Орієнтація на Росію, оформлена на кілька літ перед війною Р. Дмовським у національно-політичну програму та ідеольогію, знайшла загальне признання. За Росією, а проти Австрії заявились врешті навіть галицько-польські націонал-демократи та подільські консерватисти, тобто партії, які австрійський уряд держав при владі.

Решта польських партій в Галичині, обєднавшись з вибухом війни 1914. р. в Начальнім Народнім Комітеті (Начельни Комітет Народови), заявились за Австрією. На Австрію орієнтувались також радикальні уґрупування з Польського Королівства та вони, за виїмком Польської Соціялістичної Партії, не мали поважної сили. Начальний Народний Комітет, проголосивши війну з Росією, приступив в серпні 1914. р. до формування польських леґіонів на боці австро-угорської армії.

Та Польське Королівство не ворушилось, сподіване повстання проти Росії, якого так надіявся австрійський ґенеральний штаб, не вибухло. Арміям Німеччини й Австрії довелось самим почати розправу з російським велитнем і в другій половині 1915. р. польські землі російської займанщини опинились у їхніх руках. Начальний Народний Комітет, що вдоволявся досі програмою мінімум, тобто прилученням новоздобутих земель до Австро-Угорщини, поставив вимоги утворення з Королівства незалежної польської держави. Та ці

аспірації мимо того, що їх попирала Австро-Угорщина, не мали виглядів на здійснення, бо їм протиставилась Німеччина.

Проте поляки не спочивали і використовуючи знову свої впливи на віденському дворі, домагались від Німеччини та Австрії „рішучого слова“ в справі Королівства. В заміну за проголошення його польською державою обіцювали зорґанізувати й віддати в розпорядження Німеччини та Австрії кількасоттисячну польську армію. Ці обіцянки помогли тимбільше, що Німеччина втратила остаточно надію на сепаратний мир з Росією, а Осередні Держави, вичерпавши свої запаси живих сил, з журбою дивились у майбутнє. Вигляди на допомогу польської армії, зорґанізованої на терені Королівства, приспішили справу польської держави.

На задаток вже в червні 1916. р. прилучено Холмщину і кілька волинських повітів до польської окупаційної території, а 5. листопада появилась проклямація, підписана німецьким і австрійським цісарем, про створення самостійної польської держави. В цей самий день появилось і відручне письмо австрійського цісаря про поширення автономії Галичини. „Є моєю волею—говорилось в цьому письмі—в хвилині, коли повстає нова держава, рівнобіжно з тим розвитком справ також краєві, Галичині, надати право самостійного урядування в своїх краєвих справах аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілости держави“. Тим актом австрійський цісар звязував Галичину зі справою польської державности, всупереч усім приреченням, даваним його

міністрами українським політичним представникам.

Також і Росія, бажаючи зеднати собі поляків, відреклась від своєї дотеперішньої вузької програми автономії польських земель, а в маніфесті, виданім на початку світової війни начальним вождом російської армії кн. Миколою Миколаєвичом, заявила, що її найближчою метою є обєднання всіх польських земель (отже Познаньщини і Західної Галичини) в одну польську самостійну державу у федерації з російською імперією. Російська оферта, яку перше всього Франція, а з нею інші держави, воюючі з Німеччиною та її союзниками, приняли з великим вдоволенням, хоча по суті не мала великої вартости тому, що Польське Королівство зайняли дуже скоро ворожі армії — не проминула без вражіння. Польські політичні партії і орґанізації стали переорієнтовуватись, а польські акції на міжнародньому ринку повищились в ціні.

В тому положенні творити в Королівстві польську армію,—інакше звязуватись на життя і смерть з Осередніми Державами проти Антанти, тимбільше, що побіда Осередніх Держав стала щонайменше сумнівною — було полякам зовсім не на руку. Щоб зискати на часі, висунули вони супроти Німеччини і Австро-Угорщини нові вимоги, а саме—створення польського уряду. В січні 1917. р. обі союзні держави сповнили його і покликали до життя провізоричну Державну Раду (Раду Стану) як сурогат польської державної влади. Побіч цього, небаром після проклямації з 5. листопада 1916. р., перемінено польські леґіони на т. з. „Польський Помічний Корпус“ і частину його перенесено до Варшави, де вона стала кадрою для творення майбутньої польської збройної сили.

Нові польські постуляти, видвигнені в половині 1917. р., зраджували вже ясні стремління розриву з Осередніми Державами чи пак Німеччиною і Австрією. Попри скликання польського сойму, бо тільки він, мовляв, є компетентний вирішувати справи орґанізації польської армії, поставили польські політичні партії та орґанізації також вимоги, обєднання всіх польських земель (розуміється Познаньщини і Поморя) з польською державою, доступу до моря і поширення польських границь ще дальше на схід. Ані Австрія ні Німеччина, очевидно, на це не могли згодитись; прийшло до непорозумінь, в результаті котрих Державна Рада уступила, а німці посадили Пілсудського в маґдебурській твердині.

Замісць Тимчасової Державної Ради настановила Німеччина і Австрія т. з. Реґенційну Раду в складі трьох членів, а Кухаржевський одержав місію сформувати польський міністерський кабінет. Державну Раду відновлено також, але вже в іншому складі та з іншим обсягом ділання. Поступенно перебрали поляки в Королівстві, за згодою Німеччини і Австрії, адміністрацію в свої руки. Але й тепер орґанізація польської армії не посувалась вперід В ряди Польської Збройної Сили (Polnische Wehrmacht) тому, що вона стояла під німецькою командою, ніхто не голосився і вона аж до кінця світової війни остала невеличкою всего кількатисячною формацією.

Ще більше скріпилось становище Польщі і зрос-

ли опозиційні настрої в польському громадянстві у відношенні до Австрії та Німеччини, а головно цієї останньої, після вибуху російської революції. Тимчасовий Уряд (Временное Правительство) не тільки поспішив негайно, в перших днях свойого існування, визнати самостійність Польщі, але й зі свойого боку обіцяв допомогти полякам обєднати всі польські землі. Притому вже нічо не згадував про звязок нової польської держави з Росією. До програми російського Тимчасового Уряду приєднались небаром також інші держави, що стояли у війні з Німеччиною, зокрема президент Зєдинених Держав Вільзон, який вніс справу Польщі в своє послання з 9. січня 1918. р., відоме опісля під назвою 14-ти точок Вільзона.

В міру зросту ривалізізації для зєднання собі Польщі між обома великими воєнними коаліціями зростали і польські аспірації. В тих обставинах в польському громадянстві зродились мрії про історичні границі. І коли в лютім 1918. р. Осередні Держави підписали мир з Україною, признали їй не тільки Волинь але і частину Холмщини, а в тайному додаткові Австрія зобовязалася на поділ Галичини, з польського боку піднялись зриви протестів і негодування. Заговорено про четвертий поділ Польщі, частина польського леґіону покинула австрійську армію і перебилась під Раранчею на Україну, а кабінет Кухаржевського подався до димісії. Австро-німецька орієнтація втратила в польському громадянстві прихильників.

В осені цьогож року кривава епопея світової війни наблизилась до кінця. Заки ще йшли між Осередніми Державами і Антантою переговори

про завішення зброї, Реґенційна Рада 7-ого жовтня проголосила самостійність і зєдинення Польщі. Очевидно, що в поняття зєдинення вміщено також цілу Галичину і владу в ній іменем польської держави варшавський уряд доручив перебрати створеній 27. жовтня в Кракові т. з. Польській Ліквідаційній Комісії. Та українці випередили її і дня 1. листопада влада в Східній Галичині перейшла до рук Української Національної Ради. В слід за цим у Львові почались сутички, які довели до українсько-польської війни.

Та хоча польська держава входила в третий рік свойого існування, її внутрішньо-політичне і мілітарне положення в порівнанні з положенням Західно-Української Народньої Республики, а саме Східної Галичини, було дещо гірше. Зміну влади в Східній Галичині переведено при великому ентузіязмі українського населення зовсім легко і Українська Національна Рада скоро опанувала положення. Партійні противенства в українській суспільности в цій великій хвилині притихли, всі політичні уґрупування поставились на службу загальної справи. Переважно рільничий характер Східної Галичини не давав основ для загострення соціяльно-економічних питань до цеї міри, щоб вони могли відємно ві битись на веденні війни. Тут не було підложа для большевицької аґітації, а спроби її параліжувала доволі висока національна свідомість українського громадянства.

Границі нової української держави забезпечувала зі Сходу й півночі Наддніпрянщина, а з південними сусідами, щоправда, при втраті терито-

рії, вдалось оминути збройний конфлікт. Запаси військового майна, яке осталось на території Східної Галичини після розпаду австрійської армії, давали змогу заосмотрити, принайменше на перший час, українські військові відділи всім потрібним. Все це дозволяло українському галицькому громадянству зосередити свою увагу на одну ціль, на захист своєї західної границі.

Інакше було в Польщі. З упадком Осередніх Держав почалась відразу боротьба між табором, який давніше орієнтувався на Австрію і Німеччину, й табором антантофільським. Як треті з претенсіями до влади виступили польські соціялісти; Дашинський створив свій окремий уряд в Люблині, а в Тарнобжеґу зявився ще один „хлопський" уряд під покровом радикального ксьондза Оконя. В кількох західно-галицьких повітах повстало навіть щось у роді окремих „республик", які не признавали центральної влади, виринули усякі конспіративні головно ліві орґанізації, а звичайні грабіжницькі банди успіли заволодіти рядом міст і пограбити їх основно.

Щодо армії, то її якби й не було. Кількатисячна Польська Збройна Сила, хоч і вишколена Німцями, не вистарчала для вдержання порядку в цілій Польщі, а врешті її потребувала неспокійна Варшава. Військові відділи, що творились на провінції з охотників, здебільша ділали на власну руку і тільки збільшували метушню в цьому на загал непевному положенні, нагадуючому анархію. Окрім цього з військовими відділами виринули на терені Польщі соціялістичні і комуністичні боївки; ці останні, особливо в польських промислових районах, витворювали небезпечний протидержавний фермент.

На щастя для Польщі в початках листопада вернув з німецької тюрми Йосиф Пілсудський, скупчив усю владу в своїх руках (він став Начальником Держави і Начальним Вождом) та взявся енерґійно до боротьби з безпорядками. Його заходи не остали без успіху і польська держава стала поволі приходити до спокою.

Тепер перед Польщею виринули нові труднощі зовнішно-політичного характеру. Діло в тому, що істнуючий від серпня 1917. р. в Парижі польський Народовий Комітет, в якому верховодив Р. Дмовський, відмовився признати варшавський уряд. Користуючись підпертям Франції і всіх союзних держав, Народовий Комітет уважав себе леґальним польським урядом і вів свою власну політику часто суперечну з інтересами уряду Пілсудського. А дотого французький уряд підчинив Народовому Комітетові в березні 1918. р. польські леґіони, зорґанізовані в Франції і та справа давала найбільш причин до непорозумінь і взаїмного поборювання себе обох польських урядів. Пілсудський жадав чи пак прохав, щоб Франція негайно відіслала леґіони в Польщу, а Дмовський годився на це тільки під умовою, що варшавський уряд уступить і передасть владу Народовому Комітетові.

Поминувши те, що боротьба поміж обома конкурентами підривала престіж польської держави, утруднювала її політичний контакт з побідними державами Антанти і вносила плутанину в її зовнішну політику, вона і на ході українсько-

польської війни відбивалася некорисно. Така військова сила, як леґіони (їх тоді було дві дивізії), замісць вернути в Польщу, де недостачу її відчувалось на кожному кроці, а особливо на галицькому фронті, завдяки Дмовському сиділа безчинно по французських воєнних таборах. А тимчасом Східна Галичина, хоча менша простором від Польщі, упорядкувавши скоро свої найважніші внутрішні справи, орґанізувала армію і успішно протиставляла її польським добровольчим, може численнішим, але нераз слабо вишколеним і узброєним, відділам.

Та тільки до часу очевидно, бо чим дальше, тим взаїмні відносини варшавського уряду з Антантою набирали приязніших форм і положення польської держави як внутрі так і назовні кріпшало. З ендецією, що в січні 1919. р. пробувала доконати в Варшаві державний переворот, Пілсудський справився доволі легко, а соціялісти, покликані до влади, також заспокоїлись. Великий континґент польських військових фахівців з енергією взявся за творення польської, покищо добровольчої армії.

Через розбиту Німеччину стояла Польщі відкрита дорога на захід. Вона не потребувала боятись, що її засоби для дальшого ведення війни вичерпаються. І так час працював у користь Польщі, а на шкоду ЗУНР.

III.

РОЗПАД АВСТРО-УГОРЩИНИ І ЛИСТОПАДОВИЙ ПЕРЕВОРОТ.

Головним нещастям австро-угорської монархії було, що її державні мужі ніколи не могли у відповідний час рішитись на те, що потрібно і чого вимагали обставини, що вони не йшли поперед подій, лише давались їм підганяти.

І в тому немає переборщення. Навпаки, історія Австрії в останніх семи десятках літ підтвердила це. Вже 1848. р. відкрив Ахілеву пяту цеї держави, викликав на верх утаєні в ній відосередні сили споєних зі собою механічно більш десятка ріжних народів. „Весна народів“ зробилась для Австрії грізним ментом, але й дороговказом її розвитку і майбутности.

Найприродніший шлях тої, поруч Росії найбільше пестрої держави в світі, вів до перетворення її у федерацію рівноправних націй. Та питанням було, чи її керманичі зрозуміють духа епохи, чи зуміють у відповідній хвилині рішитись на те, що потрібне—чи супротиставляючись новим ідеям відроджених націй поведуть Австрію на бездоріжжа.

Свідомість, що австрійська монархія потребує внутрішньої перебудови та що її розвиток мусить

йти в напрямі федералізму, мав неодин австрійський державний муж, але в тому була їх трагедія, що вони були безсилі супроти династичного еґоізму, заскорузлости і взагалі феодального світогляду цісаря Франца Йосифа І., прінціпіяльного ворога всякого поступу й реформи.

Вже перші роки панування цього монарха не залишали ніяких сумнівів, що Австрію жде незавидна доля. Зразу поворот до абсолютизму (1849—1860), опісля конституційний централізм за режіму Шмерлінґа говорили проречисто, що в Франц Йосифові І. не знайшла австрійська імперія правителя спосібного зрозуміти і розвязати назріваючі в ній великі питання. Угода з мадярами і поляками була першою рисою на її будові, а політикою divide et impera та риса не тільки не зацементувалась, а навпаки розширилась ще більше. Ряд федералістичних досвідів, проведених без пляну і послідовности, скінчився фіяском. Чергова за цим ера Тафе, це вже не система управління державою, а система схарактеризована самим Тафе, як „Fortwursteln“ — животіння з девізою „якось то буде“.

З цього часу укріпилось в Европі загальне переконання, що Австрія як держава не довго зможе вдержатись. Це було між іншими і переконанням князя Бісмарка. Залізний канцлер вже тоді в 80-их роках минулого століття готовився прилучити німецькі краї Австрії до Німеччини. З „трупом не підписують союзів“ — кинув на адресу Австрії Наполеон III. Також наслідник австрійського престола Рудольф зійшов в могилу (1889. р.) з великим сумнівом щодо будуччини Австро-

Угорської Монархії. Видовища, які представляв собою довгі часи австрійський парлямент, мусіли сумніви щодо життездатности наддунайської монархії скріпити в світі ще більше. „Хора людина“, термін принятий колись на означення Туреччини, перенісся і на Австрію. Скільки народів, скільки невідкладних питань ждало там свойого вирішення, але надаремно.

Парафразуючи на всі лади систему „Fortwursteln“, не спромоглась Австрія на розвязку ніодного з них. Спираючись на мадярах, яким кинено на поталу народи Угорщини, на поляках, яких винагороджено Галичиною і частинно на німцях, керманичі австро-угорського корабля з бажаннями і потребами інших народів числились мало, або й зовсім не звертали на них уваги. Так вступила Австро-Угорщина в 1914. р. в світову війну.

Тут заразже виявилось, який відемний вплив мали внутрішні відносини в Австро-Угорщині на боєспосібність її армії. Славянські, італійські, а опісля й румунські полки бились неохоче, а деколи переходили навіть на ворожу сторону. Чеська, сербська і італійська пропаганда ведена як внутрі так із закордону осягала великі успіхи. Та найсильніше в Ахілеву пяту Австро-Угорщини вдарив президент З. Д. А. Вільзон своїм проголошенням, на початку 1918. р., прінціпу права всіх, не тільки великих, але й малих народів, на самовизначення, на право вияву їх волі відносно державної приналежности.

Та все те на австрійські правлячі круги не робило покищо ніякого враження. Заступивши

парлямент 14-тим параґрафом (на Угорщині парлямент збирався весь час війни, але в ньому верховодили мадяри), кабінет ґр. Штірка розважав нібито проекти ріжних реформ, але вони мали бути переведені щойно після закінчення війни.

Нічо в цьому напрямі не змінилося і після вступлення на австрійський престол, в падолисті 1916. р., Карла І. Розпучливе положення, в якому опинилась австро-угорська монархія, вправді товкало нового цісаря і його дорадників горячково ділати, але не в напрямі заспокоення національно-політичних постулятів своїх народів — пасинків, не в напрямі негайних глибоких реформ і перебудови від зруба цілої держави, а в напрямі якнайскорішого закінчення війни. Одначе спекуляція з миром не повелась, а вибух російської революції і вступлення Зединених Держав у війну по стороні Антанти в квітні 1917. р., потребу полагодження і то негайного полагодження національних справ в Австрії, зробили ще більш невідкладною.

Під впливом повище згаданих подій в кінці травня 1917. р. скликано і австрійський парлямент, а кабінет Клям-Мартініца, а опісля Зайдлера (від червня 1917. р. до липня 1918. р.) взявся нібито до умиротворення австрійських народів. Ні на крок не відступаючи від традицій австрійської політики з перед світової війни, а жонґлюючи ріжними наївними проектами помирення національних антаґонізмів, Зайдлер не задоволив нікого і в діло розвязання так важних проблєм вніс ще дальшу плутаницю. Чехи і поляки начали давати до зрозуміння, що їхня справа стала інтернаціональною і як така не дасться розвязати в австрійському парляменті, подібнож полудневі славяни, що ще в 1917. р. згідні були на трияліетичну розвязку своєї державної приналежности, в 1918. р. заявились за обєднанням зі Сербією. Навіть мадяри, вибранці поміж народами монархії, примхи котрих Австрія мусіла заспокоювати все і всюди, побачивши її близьку поразку, кинулися шукати звязків і ласки у Антанти.

Тільки українська офіціяльна політика, тобто політика Української Парляментарної Репрезентації, все ще з правдивим самовідреченням тирольців Сходу топталась біля габсбурського престолу, з ним звязуючи долю і майбутнє українського народу. Ця політика звичайно не відбивала настроїв українського громадянства. Вже заповідь відокремлення Галичини в падолисті 1916. р. вирвала в його будьщобудь льояльних дотепер почуваннях велику пробоїну. Нові настрої звичайно, як довго стояла царська Росія, не могли шукати собі виходу в прямій нельояльности і зраді Австрії, та коли царат впав, а на Наддніпрянській Україні блиснули проміні української державности, ірредента австрійського українства оформилась відразу в бажанні злуки всіх українських земель в одну самостійну суверенну українську державу. Носіями і поборниками цього бажання і тих стремлінь стануло очевидно як найбільше активне і рішуче в своїх почуваннях українське студенство, а зокрема віденська „Січ". В такім дусі пройшли і резолюції кількох зборів того товариства в 1917. р. Спеціяльно резолюція з 3. грудня 1917. р., в якій говориться, що „українська

академічна молодь домагається прилучення всіх українських територій Австро-Угорщини до Української Народньої Республики, наробила в Австрії великої метушні. Її не тільки що львівська цензура сконфіскувала в часописах, але учасники зборів з 3. грудня мало не попали під військовий суд. Справу затушовано тільки завдяки великим старанням українських парляментарних послів.

Здійснення цеї ідеї, тобто відірвання українських земель від Австро-Угорщини і прилучення їх до української держави над Дніпром, взяла на себе, заснована у Відні в жовтні 1917. р., т. з. „Українська Військова Орґанізація". Засобом для осягнення своєї мети уважала У. В. О. ширення ірредента в українських полках австрійської армії і пропаґування серед українського вояцтва непослуху та дизерції. Та на ширшу працю орґанізація не спромоглась і після видання двох відозв, при загрозі небезпеки розкриття змови — розвязалась. Зроджена в ній думка всежтаки не пропала. Її члени, хоча окремо, працювали дальше в томуж напрямі. Особливо в рядах Українських Січових Стрільців ірредентистичні настрої знайшли собі найбільш податливий ґрунт.

Пізніше в квітні 1918. р. також серед українських політиків виринула була думка порозумітись з Антантою (її автором був Др. В. Панейко) і зорґанізувати по її стороні українські леґіони проти Австрії. Та ця думка в українського політичного проводу не знайшла підпертя і її закинено. Зрештою український політичний провід, яким, силою тодішнього положення, була Українська Парляментарна Репрезентація, все ще не

тратив надії, що австрійський уряд сповнить українські так незвичайно скромні домагання. Йшло про те, щоб президент міністрів Зайдлер освідчився проти поширення автономії Галичини, а далі, щоб уряд перевів її поділ, тобто нічо іншого, як виконав приняте на себе зобовязання, підписане в тайному додатку до мирного договору з Українською Народньою Республикою. Зайдлер, звичайно, погоджувавсь нібито з українськими постулятами, робив Українській Парляментарній Репрезентації всякі обіцянки, манив її, успокоював, але — слова не додержав.

Не поладнавши ніодного з важних національних питань, а кинувши славянським народам ще й визов проголошенням т. з. „німецького курсу", тобто курсу, що мав поширити й закріпити в Австрії верховодство німців (австрійських, на зразок супрематії мадярів на Угорщині), уступив Зайдлер в липні 1918. р. місце проф. Гусарекові. Новий президент міністрів свою програму правління, що вже хиталась, звів до дуже простої і вигідної формули: вдержати за всяку ціну парлямент, поладнати державні необхідности, а реформи — на них прийде ще час після війни.

В нового уряду українці добились принайменше того, що він заявивсь за національною курією в галицькому соймі, готовий був почати переговори в справі українського університету та не був проти поділу централі відбудови краю. Це було вже все, що кабінет Гусарека міг заоферувати українцям в хвилині, коли зі всіх фронтів Осередніх Держав надходили вістки одна чорніша від одної, коли з основ Австро-Угор-

ської Монархії на очах всього світа висувався камінь за камінем, а з її урядом більшість народів, що входили в її склад, перестали числитись.

Безвиглядне положення Осередніх Держав і можливість в скорому часі розпаду Австро-Угорщини змусили й українців застановитись над питанням, що діяти в такому випадку. Що поляки чи таки польська держава хоче прилучити Східну Галичину до себе, не було для нікого сумнівом. Значить, в першу чергу йшло про те, щоб ударемнити польські спроби захоплення Східної Галичини збройною рукою. В цім напрямі і велись вже від серпня 1918. р. наради в гуртку уповажнених Народним Комітетом, до якого увійшли: др. С. Баран, др. Вол. Бачинський, І. Кивелюк, др. В. Панейко і др. Л. Цегельський. Колиж у вересні за їхньою спонукою зорґанізувався у Львові також гурток українських старшин, що назвався „Центральним Військовим Комітетом", справа оборони Східної Галичини, а з тим і справа перебрання у Східній Галичині влади українцями вийшла поза межі чисто теоретичних тільки розважань.

Від цього часу обі ті, очевидно конспіративні орґанізації, відбували спільні засідання і розроблювали плян майбутньої акції. Працю поділено так, що Політичний Комітет (тобто відпоручники Народного Комітету, екзекутиви української національно-демократичної партії) взяв на себе підготування перебрання адміністрації в українські руки, а Центральний Військовий Комітет зобовязався зорґанізувати військову силу, потрібну для

опанування, в першу чергу Львова, а дальше також інших важніших міст у Східній Галичині.

А з можливістю розпаду Австро-Угорщини треба було числитись чимраз більше. З кожним днем, з льоґічною послідовністю, наближалась вона до катастрофи. Її ноту з пропозицією застановити воєнну акцію і скликати мирову конференцію, вислану в світ 14. вересня, Антанта відкинула. Двацять девятого тогож місяця Болгарія підписала умови своєї капітуляції, а мадярські війська самочинно почали залишати фронт і відходити домів. Голодові страйки, демонстрації, розрухи множились. Повному хаосові в державі двері стояли відчинені на розтіж.

Серед таких обставин Українська Парляментарна Репрезентація поновляла перед австрійським урядом домагання поділу Галичини, але і тепер безуспішно. Австрійські правлячі круги все ще не покидали надії на Польщу, на те, що за ціну Галичини вона заявиться за федерацією з монархією і поляки вложать на голову цісаря Карла І. польську королівську корону.

Врешті Українська Парляментарна Репрезентація побачивши, що з австрійським урядом не дійде до згоди, взялась за діло енергічніше. В днях 4. і 9. жовтня її представники заповіли в австрійському парляменті скликання Української Конституанти, яка вирішить державно-правне становище українських земель під Австро-Угорщиною. Дня 10. жовтня обговорено цю сцраву на загальних Зборах Української Парляментарної Репрезентації, 12. жовтня на засіданні Народнього Комітету, а 18. жовтня зібралася у Львові Україн-

ська Конституанта, що приняла назву Української Національної Ради. В склад її увійшли всі українські парляментарні і соймові посли та по три представники від кожної української політичної партії. Головою Української Національної Ради вибрано др. Е. Петрушевича. На другий день т. є. 19. жовтня Українська Національна Рада проголосила всі українські землі, що входять у склад Австро-Угорської Монархії, Українською Державою.

В міжчасі, т. є 16. жовтня, появився ненадійно маніфест цісаря Карла І., про перебудову Австро-Угорщини на звязкову державу по національному принципі. Цей факт не залишився без впливу і на рішення Української Конституанти. А саме українське громадянство було за тим, щоб новоутворена українська держава негайно і беззастережно приєдналась до Наддніпрянської України, а більшість Української Національної Ради станула на становищі, що західно-українські землі повинні остати в федеративному звязку з Австрією.

Після акту з 19. жовтня Українська Національна Рада поділилась на три делеґації: галицьку з осідком у Львові, буковинську з осідком в Чернівцях і еґзекутивну делеґацію з осідком у Відні. Цій останній делеґації доручено дальше вести переговори з австрійським урядом і старатись, щоб добровільно передав державну адміністрацію в Східній Галичині в українські руки. Та переговори ці затягались у безконечність і еґзекутивна делеґація не могла осягнути від уряду ніякої позитивної відповіди.

Положення в Східній Галичині робилось тимчасом чимраз тривожніше. Ходили слухи, що поляки потайки орґанізуються, узброюються і готовляться перенятн чи захопити владу. Супроти цих поголосок галицька делеґація У. Н. Ради вислала 21. жовтня дра К. Левицького і рад. О. Барвінського з відповідними представленнями до намістника Галичини ґенерала ґр. Гуйна. Гуйн заспокоїв їх тим, що в його, мовляв, є доволі сил для збереження спокою і він до польського перевороту не допустить. І від себе президія Української Національної Ради, тобто віденська делеґація, успокоювала львівську делеґацію обіцянками, що австрійський уряд вирішить на днях справу Східної Галичини в користь українців.

Колиж алярмуючі вістки про польські наміри стали ще настирливішими, львівська делеґація вирішила приспішити працю над орґанізацією своєї збройної сили у Львові і поробити приготування на власну руку заволодіти Східною Галичиною. Взвязку з тим, її засідання від 28. жовтня відбувалися перманентно. В останніх днях жовтня положення ускладнилось ще більше. Обіцяне екзекутивною делеґацією вирішення не приходило, а натомісць була вже відомість про зорґанізування в Кракові Польської Ліквідаційної Комісії, яка 1. листопада мала приїхати у Львів перебирати в імені польської держави від намістника владу. Це збентежило галицьку делеґацію, бо врешті не можна було знати, як далеко поступила справа орґанізації українських військових відділів.

Дня 30. жовтня вкінці прибув у Львів, з Черновець, де тоді стояли боєві відділи Укра-

їнських Січових Стрільців, сотник Дмитро Вітовських і тогож дня на засіданні делеґації др. К. Левицький, як її голова, доручив йому команду над майбутнім українським військом. На другий день, то є 31. жовтня, пішла до намістника Гуйна ще одна українська делеґація, тим разом з вимогою формальної передачі державної адміністрації, та намістник відмовив.

Не довіряючи силам своїх зорґанізованих конспіративно військових відділів, львівська делеґація У. Н. Ради вагалась і не знала, що почати дальше. Більшість її висловилась за тим, щоб виждати ще день два на остаточний вислід переговорів президії У. Н. Ради з австрійським урядом, які, як інформував др. Л. Цегельський, що прибув 31. жовтня з Відня, мали закінчитись для українців корисно. Але Центральний Військовий Комітет, зокрема сот. Вітовський, спротивились дальшому вичікуванні і зажадали негайного виступу, не оглядаючись на те, що вирішить „Відень". Вітовський ручив за успіх задуманої акції, але тільки під умовою, що вона буде проведена негайно, таки в найближчих годинах. Др. К. Левицький зразу не погоджувався зі становищем Центрального Військового Комітету, врешті уступив його наляганням і дав Вітовському наказ до виступу в ночі з 31. жовтня на 1. листопада.

Центральний Військовий Комітет, перейменований тепер на Українську Ґенеральну Команду, негайно розіслав своїх курієрів до повітових міст з наказом перебрати владу, а у Львові на загальних сходинах старшин-українців сот. Вітовський особисто розділив завдання поодиноким

військовим відділам. Щодо провінції, то ніхто не сумнівався, що там переворот перейде без більших перешкод, але щодо Львова, то побоювання були чималі.

Діло в тому, що на кілька ще днів перед переворотом, орґанізаційний референт Центрального Військового Комітету, підхор. У. С. С. Паліїв, числив на 2.400 крісів, а в останній хвилині виявилось, що певного українського війська у Львові немає більш як 1.400 вояків і 60 старшин, а проти них стояло в розпорядженні намістника Гуйна, зглядно австрійського військового коменданта у Львові ґен. Пфефера, два добре вишколені і солідно узброєні пробоєві куріні та інші австр. частини, знову же поляки мали свої тайні орґанізації, між іншим П. О. В. (Польська Військова Орґанізація), велику кількість здемобілізованих б. австр. старшин, колишніх леґіонерів, студенську і ґімназіяльну молодь.

Беручи це на увагу, дехто зі старшин українців радив відложити виступ на кілька днів, але тієї думки не одобрили. Українська Ґенеральна Команда розуміла, що коли українці не поспішать, то поляки в порозумінні з намістником захоплять Львів і задумана акція провалиться. Тому не оглядаючись уже нінащо, сот. Вітовський дав наказ виступити.

Дня 1. листопада 1918. р. між 2—4-ою годиною ранку українські відділи 15. полку піхоти, 19. полку краєвої оборони*), 50. вартового ку-

*) При кінці війни перезвано полки краєвої оборони (Landwehrregiment) на полки стрільців (Schützenregiment). Львівський 19 п. краєв. об. наз. тоді офіційно 19 Schützenregiment.

ріня і 41. супровідного куріня (Assistenzbaon) вийшли зі своїх касарень, розброїли вояків неукраїнської народности, обсадили всі важніші урядові будинки і забезпечивши їх, вивісили на ратуші блакитно-жовтий прапор. Таким чином столиця Східної Галичини протягом незвичайно короткого часу і без проливу крови опинилась в українських руках.

Вояки чужинці (мадяри і німці), заскочені переворотом, заявились невтральними. Намістника Гуйна спочатку інтерновано, та вже після полудня звільнено і він виїхав зі Львова, передавши передтим свої повновласти віцепрезидентові намісництва Децикевичеві. Пополудні Децикевич передав державну адміністрацію в українські руки. Та це вже була тільки формальність без практичного значіння, бо і сама Австро-Угорська Монархія перестала фактично істнувати.

Фантастичні видумки деяких польських істориків та мемуаристів про український „замах", підготований будьтоби в порозумінні з австрійською владою, а зокрема з ґен. Пфефером, є і остануть тільки леґендами. Ні ґен. Пфефер, ні тимбільше намістник Гуйн не стояли з українцями в ніякому тайному порозумінні та рішуче не допомогли їм нічим при захопленні Львова. Навпаки з поступування австрійських ґенералів слід догадуватись, що вони сприяли полякам. Зрештою ці здогадні коншахти українців з правительством збивають протоколи засідань австрійської ради міністрів під головуванням Ляммаша з дня 31. жовтня. З них виходить ясно, що навіть тоді, коли правительство не мало вже ніякої

еґзекутиви в своїх руках, то й тоді не погоджувалося на передачу влади в Східній Галичині українцям, а тільки на незначні і в порівнанні до тодішного цілого положення смішні уступки. Про якісь там військові приготування і перенесення кадр українських полків до Східної Галичини, та ще з метою, щоб допомогти У. Н. Раді захопити владу, не може бути й мови. Владу в Східній Галичині перебрали українці виключно своїми силами і тільки завдяки своїй однодушности, одноцільности пляну ділання політичного і військового проводу, а без ніякої допомоги, явної чи тихої австрійського уряду, австрійської Начальної Команди Армії, або, як дехто з несвідомих чужих мемуаристів і публіцистів наївно підтверджує, при допомозі леґендарних прусаків.

IV.

ЛЬВІВСЬКІ БОЇ.

Державним переворотом в дні 1. листопада Львів був заскочений. Бо хоча поголоски про наміри українців кружляли по місті вже декілька днів, то навіть провідники польських військових орґанізацій не прикладали до них ваги. Більшість їх була переконана, що українці дадуть випередитись Польській Ліквідаційній Комісії і, ставши перед фактом передачі намістником Гуйном влади, не посміють -- принайменше у Львові — почати ніякої контракції. Навіть евентуальний український виступ, числили польські провідники, не буде ніякою небезпекою, бо з перебранням влади Польською Ліквідаційною Комісією їй будуть підчинені на якийсь час також і австрійські відділи, а з допомогою тих відділів і допомогою польських військових конспіративних орґанізацій, що стануть тоді явними, українські спроби захоплення Львова будуть зліквідовані без всяких труднощів.

Колиж сталось інакше і українці ранком 1. листопада захопили столицю, провідникам польських конспіративних орґанізацій не лишалось нічо інше, як почати контракцію.

Український переворот став фактом, супроти

котрого партійно-політичні спори і непорозуміння, що розбивали одноціліcть ділання польських орґанізацій, мусіли уступити негайному споєнню всіх сил для одної мети.

Взвязку з цим, дотеперішнього орґанізатора Польських Військових Кадр, сот. Мончинського, вибрано головним командантом польських військових сил, зібраних у Львові і складено штаб, в склад якого увійшли відпоручники всіх боєвих орґанізацій. Створення кермуючого центру давало польській акції, зверненій безпосередно на опанування Львова, а посередно на повалення новоповсталої Української Держави, сильну точку опертя, та, як довго ця акція обмежувалась тільки на польське населення самого Львова, вона грізною для українців не була. Маючи в своїх руках більшу частину Східної Галичини, вони мали змогу орґанізувати свою армію і чи скоріше чи пізніше польське повстання у Львові мусіло бути здавлене. Навіть тимчасове опанування Львова польськими повстанчими відділами, не могло змінити суті цього фактичного положення, бо серед чужого моря цей острів, зданий сам на себе, міг вдержатись довше або коротше, але доля його була припечатана.

Розуміла це також польська Начальна Команда (Коменда Начельна) і тому негайно після перевороту вислала своїх відпоручників до польського уряду в Варшаві з проханням негайної допомоги. Незалежно від цього її висланники розїхались по Польщі для пропаґанди і вербування добровольців для рятования Львова. Ставляючи Львів на чоло своєї політичної і воєнної акції,

поляки само собою не відмовлялись від ширших плянів, а саме прилучення Східної Галичини до Польщі. Ізза хвилевого відношення сил ці пляни мусіли бути відсунені в майбутність, а наразі польська Начальна Команда звернула всі свої зусилля на захоплення Львова, як важного стратегічного опертя для пізнішого походу на Схід.

Вже передполуднем 1. листопада стрінулись українські відділи з польським збройним опором в південно-західній частині Львова. Поляки, усадовившись в школі ім. Сенкевича на кінці вул. Пільної і в Домі Техніків при вул. Ісаковича, обстрілювали українські стежі і поволи стали випирати їх з цеї околиці в напрямі вул. Сапіги. Біля полудня польські повстанці зявились також біля Головного Двірця з виразним наміром опанувати його. Рівночасно піднялась перестрілка по вулиці Городецькій і околиці костела св. Єлисавети. Українські стежі, висилані на самоходах в загрожені місця, осягали небагато. Одні, обстрілювані з домів, вертали з великими втратами назад, іншим вдавалось то тут то там розігнати поодинокі озброєні гуртки, але тільки на якийсь час. Стежі відїжджали, а вони знову занимали втрачені позиції.

Під вечір тогож дня противник сильно держав уже в своїх руках західну частину дільниці Новий Світ з фронтом, зверненим на схід. Тут гуртувались здебільша регулярні відділи, бо поза тим фронтом, в українській частині Львова, увіхались також члени тайних боївок противника, що не виступали скупченими відділами, а поодиноко, найвище по 2—3 і ненадійним нападом зносили поодиноких стрільців та міліціонерів.

Зліквідувати базу польського повстання на Новім Світі, показалось відразу Українській Генеральній Команді непосильним завданням. Бо хоча в перших годинах української влади у Львові, півтора тисячам українських крісів поляки могли протиставити всего біля тисячу і то переважно слабо узброєних боєвиків, то скоро це чисельне відношення змінилось. До польських повстанців прилучилось уже 1. листопада багато шкільної і ремісничої молоді, студенства, залізничників, а навіть урядовців і взагалі польської інтеліґенції. Не бракло в тих рядах і великоміського люмпен-пролетаріяту, цеї категорії львівської „вольниці", що в місцевому жарґоні зветься „батярами", який, як боєвий елемент, може некарний, але очайдушний і відважний, зокрема в розвідчій і звязковій службі незрівнаний. До цього противник користувався великим числом старшин і його навіть поменші відділи мали все фаховий провід.

Інакше представлялась справа в українців. Їхні відділи, які взяли участь в перевороті, не тільки не поповнялись, а навпаки почали топніти. Багато українських вояків, переважно селян, зі старших річників, головно зі згаданого вже „Assistenzbaon-у" і вартового куріня, перетомлених війною, виснажених голодом і холодом, росходилось домів. Притому, навичні воювати в стрілецьких ровах на відкритому фронті, не могли українські вояки так легко призвичаїтись до нового для них способу войования, у великому місті.

Безнастанний обстріл невидимого ворога з кожної вулиці, кожного дому, вікна і закамарка, мусів відбитись на них крайно деморалізуючо. Тільки надлюдським зусиллям комендантів треба завдячити, що українські відділи вже в перших днях не розбіглись і не залишили Львова без бою. А старшин, що після перевороту вступили в ряди української армії, було назагал небагато, хоча велика їх кількість, як стверджують учасники і очевидці львівських подій, вешталась по столиці. Врешті немало старшин було по всяких військових установах.

На другий день боїв противник осягнув дальші поступи; відтяв від міста Головний Двірець, усадовивсь в трикутнику, ограниченім вулицями Янівською, Бема, Городецькою і від сторони дільниці Новий Світ, дійшов аж до вулиці Сапіги. Та найбільшим ударом для українців 2. листопада була втрата Вантажного Двірця, де противник захопив магазин зброї. Ця здобич за одним махом скріпила польський фронт кількома сотнями нових боєвиків, і різко дала відчутись українцям в слідуючих днях.

Польські успіхи почали викликати по українським боці пригноблення і зневіру. Часті польські наступи, що не давали українським відділам ні хвилини відпочинку, скріпили дезерцію, а команданти деяких відтинків прямо опускали руки, не маючи змоги вдержати позиції. Розгубилась і Українська Генеральна Команда тимбільше, що надії покладені на Українських Січових Стрільців, які мали прибути з бесарабського фронту і з Буковини, у Львів вечером 1., а найдальше вночі

з 1. на 2. листопада, не здійснились. Наразі не було виглядів на негайну поважнішу допомогу з краю. Внаслідок тієї загальної депресії от. Вітовський попросив голову У. Н. Ради звільнити його з обовязків Головного Команданта.

Тому, що під цю пору велися якраз з поляками переговори і заключено 24-годинне пéремиря, полк. Вітовський згодився, улягаючи намовам дра К. Левицького, остатись ще деякий час на своїому становищі, під умовою, що оперативні справи вести-ме хвилево полк. Маринович. Українсько-польські переговори до згоди не довели і 3. листопада о 2-ій годині пополудні бої відновились. Тепер мав противник в своїх руках також Головний Двірець, опущений українською залогою вночі з 2. на 3. листопада, заняв також і Кадетську Школу. Заняття тих найважніших обєктів в столиці сильно підбадьорило противника і він з розмахом кинувсь у напрямі середмістя. Його відділи заатакували в першу чергу українські опірні точки: касарню Фердинанда при вул. Городецькій, Цитаделю, Головну Почту, Св. Юр і під ніч з напрямку Єзуїтського городу загнались аж до вулиці Карла Людвика. Звідси виперли їх українці в напрямі Сойму, але решти втрачених в тім дні позицій не могли відбити і такі важні обєкти як Кадетська Школа і св. Юр та Головний Двірець так і остались в руках противника.

Тогож самого дня, ц. є 3. листопада пополудні, прибули вкінці під Львів довго і нетерпеливо вижидані Українською Генеральною Командою Українські Січові Стрільці і, здобувши Перзенківку, одна їх частина перейшла негайно для

скріплення залоги на Цитаделі, а друга бравурним наступом рушила добувати Головний Двірець. Удар на Гол. Двірець вишколеної боєвої частини в одну мить вирішив долю того важного обєкту. Противник був окружений, один відділ УСС загнався аж на вул. Льва Сапіги, та через переговори з польським комендантом двірця в справі капітуляції, та метушню з ненадійним надїздом потягу з полоненими і повертаючими з італ. фронту австр. вояками, все скінчилось невдачею. Завинив тут і наказ нефахового і необізнаного з положенням Начальника Штабу Укр. Ґен. Команди полк. Мариновича. У. С. С. мусіли завернути знову на Перзенківку*).

Досвіта на другий день Українська Ґенеральна Команда наказала повторити наступ на Головний Двірець. Скріплені новими відділами вийшли У. С. С. щераз з Перзенківки і по Кульпарківській дорозі при рівночасній сильній польській контракції з Нового Світа, зближились до Головного Двірця. Та і тепер не осягнули мети, мимо того, що їх наступ підпомагали рівночасно українські війська від середини міста, посуваючись вулицями Янівською і Городецькою. При великих втратах мусіли У. С. С. знову відступити на свою вихідну позицію. Головний Двірець до кінця львівських боїв так і залишився в руках противника, щобільше, пополудні противник міг похвалитись новими успіхами, бо захопив ще Дирекцію Залізниць і Духовну Семинарію.

*) Опис цього дійсно бравурного наступу та причини його невдачі докладно подані в „Листопадових Днях“ О. Кузьми.

В слідуючих двох днях боєва ініціятива осталa по боці польської Начальної Команди, якої частини з більшим, або меншим щастям атакували українські позиції на цілому фронті. Увагу противника притягали передівсім: Головна Почта, касарня Фердинанда і Сойм. Туди звернув він свої найсильніші удари. Також в північних дільницях—на Клепарові, Замарстинові і Жовківським польські відділи виявили значну активність, заєдно пробуючи заволодіти стацією Підзамче.

А український фронт тріщав-хитався, благаь Ґенеральну Команду допомоги в людях і боєвих припасах і здавалось, що ось-ось він заломиться. Та завдяки стійкости кількох геройських комендантів відтинків устоявсь і не тільки устоявсь, але, відбиваючи всі удари, наносив противникові великі втрати та щораз більше підривав його самопевність. Колиж і ця ґрупа У. С. С., що безуспішно атакувала Головний Двірець, після реорґанізації в Старім Селі і скріпленні декількома новими відділами, прийшла знову у Львів, примара катастрофи, яка повисла була над українським фронтом, розвіялась. Очевидно тільки на деякий час, бо польські сили у Львові з дня на день більшали, а врешті треба було числитись, що противникові прибуде небаром допомога і зі Заходу. Польські наступи в днях 5. і 6. листопада зраджували вже певні признаки вичерпання. Українці відбивали їх і місцями самі переходили до протинаступу. Львівський фронт за цей час устaлився так: від Стрийської дороги до початку вулиці Коперника, цею вулицею до Греко-Католицької Духовної Семинарії, звідти через Єзуїтський

город до Дирекції Залізниць, на св. Юр, далі вулицями Бема, Янівською, Клепарівською через жидівський цвинтар і вул. Шпитальну. На півдні і в центрі ця боєва лінія аж до виходу українців зі Львова майже не змінилась, зате на півночі пересувалась то вперід то взад, підсуваючись часом до стації Підзамче.

Ослаблення польського офензивного розгону та підкріплення, що їх українці одержали тимчасом з провінції, спонукали от. Коссака, призначеного 5. листопада на місце полк. Вітовського Головним Командантом, перейти до протиакції. Та українські відділи виявились заслабими для виконання наміченого пляну і тільки „Ґрупа Сойм" під командою пор. Цьокана осягнула незначні успіхи.

Цю невдачу використали противники от. Коссака як доказ нездібности нового Головного Коменданта і змусили його уступити. Після Коссака Головним Командантом призначила У. Н. Рада 9. листопада Стефанова, Нач. Штабу от. С. Ґорука. Саме в тому дні пробували поляки проломити український фронт і повели, демонструючи рівночасно на крилах, нагальний наступ з напрямку Св. Юр — Єзуїтський город на Сойм, при кривавих втратах не осягнувши нічого. Це була остання більша акція, проведена за ініціятивою і пляном польської львівської Начальної Команди. Після цеї невдачі польська Начальна Команда вирішила держатись оборонної тактики і тільки імпульсивніші команданти відтинків, на власну руку, робили більші або менші випади на українські становища.

Таким чином оперативна ініціятива перейшла тепер до рук „Начальної Команди Українських Військ" (так в дні 8. XI. переіменовано Українську Ґенеральну Команду), а українські відділи від цеї пори атакують без перестанку позиції противника, головно на півдні і на півночі, з метою вирівнати боєву лінію та відкинути загрожуючі українському центрові ворожі крила.

Ряд цих кривавих боїв розпочав український наступ на Кадетську Школу дня 13. XI. при допомозі нових підкріплень з краю. Наступ цей не вдався і його повторено ще 15. і 17. XI., також без успіху, бо противник вдержав цю важну опірну точку.

Кращі були догягнення на півночі. Тут українські війська, спираючись в своїй акції на стацію Підзамче, при рівночасній допоможовій діяльности свого фронту в краківській дільниці, присмирили першзавсе в днях 14. і 15. листопада тамошнє цивільне населення, а вслід за тим відкинули противника до лінії вулиць: Гранична, Короля Яна III. і Св. Мартина. Найважніше, що здобули Міську Різню, яка відтепер стала сильною опорою правого крила. В тих операціях визначився „Загін ім. Ґонти", охотників з Великої України, під командою от. Долуда.

Українські успіхи, хоча й мали тільки льокальне значіння, викликали гостру кризу в таборі противника. Начальна Команда Польських Військ була змушена знову разпораз апелювати, через своїх делеґатів, до Начальника Держави Пілсудського, уряду й взагалі всіх міродайних чинників, благаючи за допомогою. Щоб виграти на часі

і „відвести духа", звернулась Польська Команда та польські політичні представники до Української Начальної Команди з проханням перемиря. Українці, хоча й не мали великої тоді охоти припинити бої, та під впливом французького аґента пор. Вілєма*) погодились на польські пропозиції. Дня 18. листопада обі сторони погодились на перемиря протягом 48 годин, яке опісля продовжено до 21. листопада, до 6-ої години ранку.

Ведені в тих днях українсько-польські переговори, як можна було предбачити з попередніх досвідів, не довели до нічого путнього, бо на польські домагання, які перечеркували державну суверенність, українці в ніякому разі не могли погодитись, тимсамим і всяка дискусія була зайва. Наслідком цього переговори перервано.

Та поляки не потребували тепер вже надто турбуватись, бо приготована підполк. Токаржевським в Перемишлі т. зв. „Одсеч" 20. XI. була вже у Львові. Загалом на допомогу полякам у Львові прибуло того дня: 140 старшин і 1228 вояків з 8 гарматами. В склад загону підполк. Токаржевського входив виключно вишколений людський матеріял, головно бувші вояки австрійської армії, зокрема т. зв. „Легія офіцерска". Чисельна перевага з хвилиною приходу у Львів цього загону була рішуче вже по боці поляків.

О 6-тій год. ранку 21. листопада на цілому львівському фронті бої закипіли наново. Противник задумав окружити українські частини, і з цею

*) Пор. Вілєм (Villame) кермував в 1918. р. на Україні французькою розвідчою службою і вже тоді стояв в тісних звязках з тамошнім тайними польськими орґанізаціями.

метою його оба крила, скріплені перемиськими експедиційними відділами, а також наспівшим із Кракова відділом ґен. Рої, вдарили на українські становища на півдні і на півночі. Ліве крило мало дійти до Високого Замку, праве пробитись на Личаків і від сходу затиснути оступ довкола українських військ.

І дійсно праве крило, куди приділено більшу частину загону підполк. Токаржевського, здобуло Снопків, Погулянку, Личаківський цвинтар та дійшло аж до личаківської залізниці, рівночасно кінnота вела акцію в напрямі Сихова і Винник. Та задумане окруження українських військ не удалось, бо ліве крило не могло посуватись вперід. Проте успіх правого польського крила спонукав українську Начальну Команду до відступу зі Львова, хоча становище українського фронту в дійсности не було аж так безвиглядне. Вночі з 21. на 22. листопада Українська Армія після трьохтижневих змагань залишила мури міста, подаючись на Схід.

І щойно втрата Львова сильніше потрясла громадянством. Бо немає сумніву, що попри похибки Начальної Команди до невдач львівської кампанії причинилась легкодушна самопевність, а то й замалий ентузіязм загалу. Аж тепер з ріжних сторін Східної Галичини починають напливати під Львів сильніші підкріплення.

Після відвороту зі Львова, декілька сотень Українських Січ. Стрільців задержалось під Львовом, обсаджуючи важніші місця і шляхи від сходу перед випадом противника. До УСС прилучувались також рештки інших частин з львівської

залоги і так почався творити підльвівський фронт. Перші зорґанізовані боєві одиниці це були — „Ґрупа Схід“ і „Ґрупа Старе Село“, що стали запорою в дальшому поході противника на схід, північний схід та полудневий схід. Опісля створилась „Ґрупа Щирець“ від полудня. „Ґрупа Схід“ орґанізувалась при команді УСС, яка зі Львова перенеслась до Курович, „Ґрупа Старе Село“ також зорґанізована здебільша Укр. Січовими Стрільцями. Командував нею б. комендант Леґіону УСС от. Микитка, пізніший комендант І. Корпусу УГА. Ці дві ґрупи „Схід“ і „Старе Село“ з частинами переформованими в бриґади УГА були завязком ІІ. Корпусу УГА, т. зв. Осадного Корпусу, під командою полк. Мирона Тарнавського, пізнішого ґенерала й ком. УГА. „Ґрупа Схід“ крім старих УСС доповнювалась частинами головно з Перемишлянщини, Тернопільщини, а також з Бережанщини і Золочівщини; „Ґрупа Старе Село“*) з Бобреччини, Ходорівщини, Станиславівщини, Гуцульщини і Покуття; Полуднева Ґрупа „Щирець“, якою командував сот. Альфред Бізанц, зі Стрийщини, Долинщини і Львівського повіту; потворились пізніше і інші ґрупи, як „Хирівська“ і „Гофмана“, висунені на полудневий захід, і які одержували поповнення з Дрогобиччини, Самбірщини, Перемищини і Турчанщини, а також Ґрупа „Північ“, що поповнювалась частинами з Равщини, Сокальщини, Жовківщини, Яворівщини і Радехівщини.

*) Перший випад противника зі Львова відбила під Підбірцями сотня УСС з пор. Осипом Теліцаком, який захопив також і найважнішу домінуючу під Львовом точку Чортівську Скалу.

Після залишення українськими військами Львова У. Н. Рада і Державний Секретаріят переїхали на тимчасовий побут в Тернопіль, а звідтам, у грудні, в Станиславів.

V.

ДВА ПЕРШІ МІСЯЦІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ.

За виїмком Перемишля і Борислава, які в перших днях листопада заняли поляки, та за виїмком Львова, де розпочались бої, перехід влади в українські руки на терені Східної Галичини не стрінув ніде активного опору. Розташовані тут військові відділи (мадярські, німецькі, а також і польські) оголосились невтральними і при першій нагоді виїжджали домів. Жандармерію, де відсоток поляків був доволі великий, розброєно здебільша при допомозі самих же селян і також (за виїмком Яворова) без проливу крови. На її місце створено народню міліцію. Одиноким опором і то пасивним, була відмова польських урядовців виконувати дальше свої обовязки під українською владою. Та і цей спротив не спинив адміністраційної машини в Східній Галичині; місця урядовців поляків обсаджено негайно українцями.

Одначе ця легкість, з якою українці перевели державний переворот, не вирішувала ще згоди місцевого польського населення з доконаним фактом. Навпаки, воно за приміром Львова гляділо на українську владу як на окупацію і до того погляду примінювало свою тактику. Що східно-

галицькі поляки і в інших містах, подібно як у Львові, не виступили збройно проти українців, то це були наслідки надто наглого перевороту. Сітку тайних польських організацій, розкинену по східно-галицьких містах, заскочили ці події. Заки вони спамятались, було вже пізно.

Польські збройні гуртки, що вирнули в перших днях листопада в Дрогобичі, Бережанах, Самборі і т. д., великої небезпеки вже не виявляли і скоро зникли із поверхні подій, щоб дожидати слушнішого часу. Також бориславський бунт покінчився нічим. Кілька сотень польських легіоністів, які скривались там перед австрійською жандармерією — окружені українськими військовими відділами з Дрогобича і сусідніх сіл, мусіли податися горами на захід. В Сяноці прилучилися вони до одної з польських військових груп.

Зате пощастило полякам в Перемишлі. Там 30. жовтня началась демобілізація і всі частини перемиської залоги, в якій українці мали більшість, негайно розбіглись домів. Старання старшин-українців задержати вояків ще на якийсь хочаби найкоротший час, не мали успіху. Вояки покинули місто, а користаючи з цього, поляки заняли його без вистрілу.

Не повелось українцям і з переворотом, довершеним день передтим, то є 29. жовтня, поручником М. Федюшкою (Євшаном) в недалекій Журавиці. Розташований там запасний кіш 9 п. п. розброїв чужинців і перетворившись в боєвий відділ, готовився вдарити на Перемишль, та коли розійшлись провокаційні чутки, що команда перемиської твердині вишле проти них мадярські

пробоєві куріні і артилерію, вояки-українці розбіглись, а пор. Федюшка мусів скритись.

Також так легко як Перемишль, дістався в польські руки і Ярослав. І його залога, що складалася з доповняючих кошів 77 п. п. і 34 п. стр. на першу вістку про демобілізацію австро-угорської армії розбіглась протягом кільканацяти годин, а в дійсності 77 п. п. (самбірський) був одним з найбільш чисто-українських полків і тому його самоліквідація була діймаючою втратою для української справи.

Та найменше ініціятиви підчас листопадового перевороту виявила Лемківщина. Найслабша економічно, а заразом найменше свідома національно, ще перед війною стала добичю москвофільства і в українськім національнім житті Галичини не приймала майже ніякої участи. Війна і пізніші події ослабили справді тамошній москвофільський рух, але в рішаючій хвилині повстання західно-української державности він все ще був настільки сильний, що зміг повести Лемківщину на бездоріжжа.

Заснована русофільськими проводирами в листопаді 1918 р. т. зв. „Русска Рада" освідчилась проти приналежности до Української Держави і проголосила „Лемківську Республику". Поляки, заволодівши Лемківщиною, на роботу „Русскої Ради" зразу не звертали уваги, а навіть до певної міри потурали їй. Щойно коли „Рада" порозумілась з подібною москвофільською орґанізацією на Закарпатті та під її впливом поставила домагання обєднання Лемківщини з Чехословаччиною, поляки зліквідували її.

Інакше діялось тільки в Лісецькому повіті, де населення горяче попирало справу і стало орґанізувати свої військові сили. Посідання цього, висуненого на захід, опертого о Карпати від півдня і по своїй природі легкого до оборони заборола, представляло для українців в дальшій збройній боротьбі з Польщею велику вартість. Передовсім заняття і посідання залізнодорожної лінії Хирів-Загіря-Сянік могло бути сталою загрозою польського запілля на півночі і спутувати свободу рухів польських військ в районі Перемишля. Туди українське командування повинно було звернути свою пильну увагу. Та сталось інакше. Вже в перших днях листопада захопили поляки Загіря, Ліско, Устрики Долішні і звідси посунулись на Хирів. Держався ще якийсь час тільки Балигород, але і його мусіли українські військові відділи, по боях з поляками, покинути в січні 1919 р.

В міжчасі заволоділи українці на короткий час Перемишлем. Вночі з 2. на 3. листопада відділи, складені з дооколичних селян, увійшли в місто, розброїли тамошню польську залогу і заарештували іменованого Реґенційною Радою командантом польських військ на Галичину і Шлеськ ґен. Пухальського. Місцева Українська Національна Рада в переконанні, що після цього поляки погодяться з фактом українського перевороту, почала з ними переговори, результатом яких було: звільнення польських вояків і ґен. Пухальського під умовою, що вони аж до вирішення справи Східної Галичини компетентними до цього чинниками (малося на увазі Париську

Мирову Конференцію) не виступлять збройно проти Української Армії. Польська залога звичайно приняла ці зобовязання і вийшла на Засяння. Але не на довго. За кілька днів прибули туди з Кракова відділи польського 5-ого полку леґіонів, разом вдарили на Перемишль і по короткім бою дня 10. листопада знову його заняли. Полякам улекшило побіду те, що Українська Команда в Перемишлі, всупереч виразному наказові Української Ґенеральної Команди, не знищила на Сяні залізничого моста, яким в місто дістався польський панцирний потяг, а також деревляного моста, на передмістю Вовча, яким покористувалась польська піхота.

Зайвим хіба булоб доказувати, що за фатальний вплив мала втрата цього стратеґічного ключа до Східної Галичини для дальшого ходу українсько-польської війни, тимбільше, що наслідки уявнились дуже скоро в залишенні українськими військами Львова та успіхах польських операцій на Хирів і Любачів. З упадком Перемишля природна і така вигідна до оборони лінія, як р. Сян, втратила для українців своє значіння. Тепер західня границя Української Держави стала такоюж відкритою як і північна. Зате польське командування зискало незвичайно важну опору для орґанізації протиукраїнського фронту, а головно було дальше в змозі підсилювати польські відділи у Львові, які без допомоги з Перемишля булиб не видержали.

А вдержання Львова для „Довудзтва Всходу", тобто команди польсько-галицького фронту, на командан... котрого, з кінцем листопада, призначено ґен. Розвадовського, було покищо найважнішим завданням. Виконати його наразі не було трудно; українське військо, пригноблене будьщобудь упадком столиці, не виявляло для польської львівської ґрупи, скріпленої перемискою експедиціею, надто великої небезпеки. Осмілений своїм успіхом 22. листопада, противник став навіть атакувати в напрямку на Борщовичі і Старе Село; тільки надсилка нових підкріплень з усіх сторін краю, спинила ці поступи й піднесла бадьорість прибитих неповодженням у столиці українських вояків. В перших днях грудня українські війська під Львовом настільки прийшли до себе, що самі почали атакувати на цілому фронті, відкинувши противника до лінії Басівка-Солонки-Пасіки Зубрецькі-Підбірці-Жидятичі-Грибовичі. Проте рівночасна спроба перервати залізничу лінію Львів-Перемишль, на просторі Мшана-Городок, не повелась. Тільки на короткий час вдалося захопити саме місто Городок, звідкіля витиснені польськими відділами мусіли відійти знову на лінію Керниця-Любінь Великий.

Поважніші бої йшли в тому ж часі також біля Рави Руської, де 27. листопада усадовилась польська ґрупа майора Вечоркевича (пізніше підполк. Заржицького). Зорганізована в Люблині і вислана в Галичину з завданням пробитись у Львів, ґрупа ця не виконала в дійсності призначеного завдання, проте, вдержуючи в своїх руках Раву Руську, помогла польському командуванню опанувати залізницю на Ярослав і відкинути українські війська на південь від неї. Ґрупа Вечоркевича стала й польським операційним осе-

редком в напрямі на Угнів-Белз та Сокаль. Спрямовані на Раву Руську в днях 29. і 30. листопада, а опісля, при кінці грудня, українські наступи, хоча виявили велику видержливість та завзяття галицького вояка і місцевого цивільного населення, то повернути цього міста не вміли. Впертість, з якою змагались тут українські частини, навіть у противника викликала подив.

В сполуці з зачіпною акцією українських частин під Равою Руською ішли бої в околицях Чесанова і Любачева, де противник також удержав свої становища.

Більше початкових успіхів мала операція Хирівської Ґрупи в напрямку Перемишля. Перед її початком противник держав у своїх руках залізницю Перемишль-Хирів і Хирів-Ліско й боронив успішно перед напів партизанськими українськими загонами. Зокрема багато ініціятиви проявляла польська ґрупа під командою підполк. Свободи (опісля Белецкого), що заняла Хирів. Під її натиском в днях 26-28 листопада українці мусіли відступити на Фельштин, а ставляючи тільки слабий опір, готові були до відвороту дальше, в напрямі Самбора. Якраз в цю скрутну хвилину командантом Хирівської Ґрупи став от. Кравс і завдяки йому не тільки відворот цей припинився, але Хирівська Ґрупа вспіла ще відбити польський наступ між Березовом та Городовичами, притому і сама перейшла до офензиви. Удар 5. грудня привернув українцям Хирів, а що важніше, розколов цілий відтинок польського фронту на дві частини, з котрих одна подалась спішно на Сянік, а друга на Перемишль. При

рівночасному співділанні наддніпрянських відділів полк. Кравчука з напрямку Міжинець-Станиславчик пересунулась Хирівська Ґрупа до 8. грудня на лінію річки Вир, і вже на другий день дійшла на віддаль гарматнього стрілу під Перемишль.

Затрівожене „Довудзтво Всходу" енерґійно взялось за протиакцію. Негайно створилась в Перемишлі ґрупа під командою ґен. Зеліньского, якій доручено відтиснути українців на південь. Дня 10. грудня ґрупа ця мала сутичку з українськими передовими охоронами, а в дальших днях, відтискаючи їх крок за кроком, дійшла до Нижанкович. Супроти слабої піддержки наддніпрянських відділів полк. Кравчука, та при рівночасному натиску противника також з Ліська, от. Кравс відвів свої частини в Хирів, а 17. грудня вони мусіли знову відійти на давні свої становища біля Березова й Городович. При кінці тієї операції Хирівська Ґрупа була в силі 800, а противник 2200-2300 крісів. В додатку полк. Кравчук відійшов зі своїми відділами самовільно до Самбора, де їх небаром розброєно і вислано за Збруч.

Міжтим під Львовом, із напливом нових українських підкріплень, положення поляків стало доволі критичне. Обстріли міста артилерією, та безупинні українські наступи підірвали самопевність польської залоги, а коли у Львові не стало харчів і топлива, сумніви, чи його можна вдержати, поки зі заходу прийде допомога, ставали щораз помітніші. Немалу депресію вносила серед польського населення і боєвиків приявність під Львовом наддніпрянських частин т. з. Окремої Пішої Козятинської Бриґади, зосередженої в районі

Басівка-Наварія-Глинна. Поляки вірили (вірили щоправда і українці), що тепер Наддніпрянщина надішле під Львів такі поважні сили, яким важко буде опертись.

Це і дало привід для „Довудзтва Всходу", що воно після закінчення акції ґен. Зеліньского на хирівському напрямку, негайно перекинуло більшу частину його ґрупи в Городок Ягайлонський, звідкіля мала вона, атакуючи по дорозі менші українські відділи, пробитись у Львів. Переведення цеї операції доручено от. Сопотніцкому.

Побоювання „Довудзтва Всходу" за долю цього так незвичайно важного для дальшої війни заборола, не були безпідставні. Після 10. грудня на місце полк. Стефанова начальним вождом У. Г. А. призначено ґен. Омеляновича - Павленка, а начальником штабу на місце от. С. Ґорука, полк. Мишковського. Із їх прибуттям (з Наддніпрянщини) Начальна Команда стала негайно готуватись до ґенерального наступу на Львів, який мав початись 27. грудня. Плян тієї операції з метою вирішити долю столиці та привернути її знову в посідання українців, виглядав так: „Ґрупа Схід", яка занимала під Львовом фронт від Грибович до Винник і „Ґрупа Старе Село", що стояла на лінії Пасіки Зубрецькі-Солонка, мали вдертись на периферії міста і стягнути на себе якнайбільшу скількість сил противника. Головне завдання припало ґрупі, скупченій в околиці Глинна-Наварія, тобто ґрупі, якої більшу частину становила „Окрема Піша Козятинська Бриґада". Тій ґрупі наказано: Оперуючи в напрямку Скнилів-Зимна Вода, захопити південно-західну частину

Львова і Головний Двірець. Рівночасно на цілому фронті заряджено демонстративні випади, зокрема от. Кравсові доручено зруйнувати залізничий шлях між Судовою Вишнею і Перемишлем, заслонити своєю ґрупою операції під Львовом від заходу, а потім вийти на Сян і там держати фронт. На північ від Львова мав тоді оперувати партизанський загін от. Долуда. Для акції під самим Львовом думала Начальна Команда зосередити 7-9 тисяч крісів і 40 гармат.

Плян цей по всій правдоподібности „Довудзтву Всходу" не був тайною. Його розвідча служба, як це признають всі українські мемуаристи, була поставлена зразково і поляки в більшости випадків були все на час поінформовані про наміри українського командування. Цим треба обяснити, чому „Довудзтво Всходу" перервало нагло дальший наступ ґрупи ґен. Зеліньского на хирівському фронті і відтягнуло звідтам всі вільні сили, хоч саме під Хировом супроти великої переваги над ґрупою от. Кравса поляки повинні були продовжати наступ в напрямку Самбора.

Дня 24. грудня ґрупа Сопотніцкого в силі 2400 крісів, 24 скорострілів, 150 кінноти і 10 гармат прибула в Городок, заняла декілька сіл на південь від його і на другий день здобула Любінь Великий. Звідси 26. грудня рушила на Ставчани, обсаджені кількома сотнями У. Г. А. і трьома сотнями Окремої Пішої Козятинської Бриґади, разом в силі 600-700 крісів. Перевага противника була надто велика й українські частини після короткого бою мусіли залишити це село, тим-

більше, що козятинці від перших стрілів, обхоплені панікою, кинули свої становища.

В таких обставинах наблизився речинець ґенерального наступу на Львів. Щоб бути ближче фронту і слідкувати за перебігом операцій, тіснішний Штаб Начальної Команди перенісся 25. грудня з Бережан до Бібрки*). В те, що офензива може не вдатись, у Начальній Команді і на фронті ніхто не сумнівався, навпаки всюди була тверда віра, що противник не видержить удару і залишить Львів. Надармо вказував бувший австрійський полковник ґен. штабу Леґар, запрошений українським урядом до У. Г. А., на великі труднощі, а саме, що ґенеральний наступ не підготований якслід. Проте запевнення полк. Мишковського найшли більше віри.

Дня 27. грудня начався наступ. „Ґрупа Схід" і „Старе Село" мали назагал доволі гарні успіхи, зокрема коломийські куріні та Січові Стрільці на відтинках — Сокільники - Зубря - Зубрецькі Пасіки. Вже в першому дні наступу здобули вони Боднарівку-Сихів-Козільники і дійшли аж до Перзенківки, праве крило аж під Личаків і бровар Ґрунда. Але головна ударна ґрупа (Козятинська Бриґада), супроти приявности на своєму лівому крилі польської ґрупи от. Сопотніцкого, не могла виконати предбаченого їй пляном завдання. Її частини, замісць вдарити в напрямі Львова, мусіли ранком 27. грудня заатакувати

*) Із Бібрки перенеслась Начальна Команда в середині січня 1919 р. в Ходорів, де пробула до загального відвороту УГА в травні.

нового противника в Ставчанах і Полянці, та поведені несправно (в чоловий наступ на укріплені становища) потерпіли великі втрати — так що здеморалізовані невдачею відказали дальше послуху. Тогож дня ґрупа Сопотніцкого здобула Оборошин, а другого дня прибула у Львів. Скріплення польської залоги $2^1/_2$ тисячами нових крісів, змінило положення під Львовом в одній хвилині.

Перша ґенеральна офензива, що продовжалась ще три дні, підтвердила побоювання й сумніви полк. Леґара. Виявилось, що без важкої артилерії наступ на Львів загалом безнадійний. Зокрема великими перешкодами були для українців численні підльвівські цегольні, перемінені противником в правдиві твердині. Їх треба було зруйнувати в першу чергу, а це могло статись тільки при допомозі важких гармат.

Назагал перші два місяці українсько-польської війни були незвичайно багаті в боєві дії. На всіх відтинках фронту, як з одної так з другої сторони помітні були великі зусилля заволодіти в першу чергу залізничими шляхами і вузловими стаціями, щоб таким чином створити собі сприяючі умовини для рішаючих операцій в найближчій будучности. Підсумки всіх боєвих подій протягом листопада-грудня 1918 для українців, мимо того, що оперативна ініціятива по більшій части виходила від них, всежтаки корисними не були. Противник здобув за той час Перемишль, Ярослав, Хирів, Раву Руську, а найважніше, усадовивсь сильно у Львові. Поляки держали в своєму посіданні щонайменше $^1/_5$ частину Східної

Галичини, тоді як українські війська не захопили ані клаптика землі по тамтому боці.

Під кінець 1918 р. українсько-польський фронт тягнувся (менш-більш) так: від Балигорода через Рябе попід Хирів, звідсіля в віддалі 5-10 км. вздовж залізниці Хирів-Перемишль-Зимна Вода. На цьому просторі був росташований III Корпус. Самий Львів охоплювали українські становища півколесом — Басівка - Сокільники - Козільники - Лисиничі-Малехів-Брюховичі. Цей відтинок держав II Корпус т. з. Осадний. Звідсіля фронт тягнувся на захід у віддалі 5-15 км. від залізниці Львів-Перемишль до ріки Вишні, опісля скручував на північ до Ляшок і далі на схід у віддалі 5-10 км. від залізниці Ярослав-Рава Руська. Від Рави Руської пробігав на північ, до бувшої австро-російської границі і по ній з меншими, або більшими відхилами, аж до ріки Буга. Це був район I. Корпусу У. Г. А. Далі на північ український волинський фронт.

Протягом перших двох місяців війни оперативна і боєва ініціятива була здебільша в руках українців, які вели перед в зачіпній акції на цілому фронті, зате по боці противника помітна була більша систематичність і пляновість. Тут щойно виявились відємні наслідки цього байдужного відношення до війська і військового ремесла, яке від давна засвоїло собі галицьке, українське громадянство. Бо коли поляки могли кожне навіть менше важне командне місце обсадити своїм старшиною-фахівцем, українці мусіли користуватись або чужинцями, які очевидно не завсіди прикладались до повіреної їм праці, або

власними старшинами, між якими активних з вищим військовим вишколом було всего чотири, а саме: полковники Тарнавський і Курманович на фронті і полк. Гужковський та пполк. Федорович в запіллі. На Великій Україні було більше.

VI.

ОРҐАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І АРМІЇ.

Зі всіх народів Австро-Угорщини, після розпаду цеї монархії, коли йшло про створення своєї держави, українці знайшлись у найтруднішому положенні. Наприклад для мадярів і австрійських німців питання це зводилось до формальної зміни політичного устрою в їхніх країнах; інші, як італійці, румуни, серби, поляки, а також хорвати і словінці приєднувались до своїх національних, або національно-споріднених держав. Також для чехів і словаків, що були під могутнім покровом Антанти й притому мали цілу армію вишколеного урядництва, свої міста, та національну армію в формі леґіонів, справа будівництва своєї держави була питанням зовсім короткого часу.

Інакше діялося з українцями. Перед всемогучою Антантою, що цілому світові накидувала свою волю, вони не мали ніяких „заслуг" й не могли так, як інші народи Австро-Угорщини, надіятись від неї піддержки — а завдяки впливам ворожої дипльоматії, навіть невтральної доброзичливости. Не мали українці, коли не числити двох курінів УСС, і своєї армії, а про адміністрацію, яка всеціло находилась у ворожих руках, навіть і не згадувати. Тому будувати державу, для українців значило — імпровізувати; все творити від початку, від основ і то у воєнному огні та хаосі після розвалу Австро-Угорщини.

Щодо злуки з наддніпрянською державою, як цього домагалась більшість громадянства в Галичині, то при тодішних умовинах вона була недоцільною, а навіть могла бути шкідливою. Гетьманщина, при піддержці німецько-австрійських окупаційних чинників, не мала за собою на Наддніпрянщині ні одної національної політичної ґрупи, а йдучи по лінії інтересів німецьких військових кругів, по прямій лінії відбудови Єдиної Неділимої Росії — не уважалась серед українського загалу за національну владу. Врешті гетьман України не міг надто цікавитись долею західних земель, тимбільше приєднувати їх до матірнього пня, бо це могло станути на перешкоді його плянам, уявленим в федеративній грамоті 14. листопада 1918 р. Отож Галичина, в своїому державному будівництві, була здана тоді виключно на власні сили і власні засоби.

З проголошенням українських земель, що були під Австрією, українською державою, верховною, законодатною і виконавчою владою стала тепер Українська Національна Рада. Переворот застав У. Н. Раду розділеною на три делеґації, з котрих буковинська перебувала в Чернівцях, а екзекутивна у Відні, так що силою обставин від 1. листопада верховна влада на західноукраїнських землях перейшла до галицької делеґації у Львові. Щойно 9. листопада У. Н. Рада передала виконавчу владу в руки міністерського

кабінету, названого „Тимчасовим Державним Секретаріятом".

Склад цього першого західно-українського уряду був такий: Президент Ради Державних Секретарів і секретар фінансів: др. Кость Левицький*), — секретар внутрішних справ: др. Льонґін Цегельський, — військових справ: полковник Дмитро Вітовський, — віроісповідних справ і освіти: радник Олександер Барвінський, — закордонних справ: др. Василь Панейко, — земельних справ: др. Степан Баран, — почт і телеґрафу: Олександер Пісецький, — праці і суспільних справ: Антін Чарнецький, — публичних робіт: др. Іван Макух, — суспільного здоровля: др. Іван Куровець, торговельних справ і промисловости: Ярослав Литвинович. До Ради Державних Секретарів увійшли крім цього: др. Степан Федак як голова Харчевого Уряду і товариші секретаря внутрішних справ: др. Роман Перфецький та Осип Бурачинський.

В грудні У. Н. Рада доповнилась представниками повітових орґанізацій і в січні 1919 р. вибрала зі свойого складу корпоративний орґан т. зн. „Виділ У. Н. Ради" з правами голови держави.

В склад Виділу входили: Президент У. Н. Ради др. Евген Петрушевич, др. Лев Бачинський, Семен Вітик, др. Антін Горбачевський, Гриць Дувірак, др. Михайло Новаківський, др. Теофіль Окуневський, Омелян Попович, Андрій Шміґельський і о. др. Степан Юрик. Виділ покликав

*) В грудні др. К. Левицький уступив, а на його місце призначено През. Ради Д. С. дра Сидора Голубовича.

в січні 1919 р. до життя новий Державний Секретаріят, склад котрого був слідуючий: Президент Ради Державних Секретарів і секретар фінансів, торговлі і промисловости: др. Сидір Голубович, секретар військових справ: полк. Дмитро Вітовський, — віроісповідних справ і освіти: др. Аґенор Артимович, — внутрішних справ: др. Іван Макух, — закордонних справ: др. Василь Панейко, — земельних справ: Михайло Мартинець, — почти і телеґрафу: Іван Мирон, публичних робіт: Маріян Козаневич, — судівництва: Осип Бурачинський, — державний секретар без портфелю: др. Льонґін Цегельський. В середині лютого на місце полк. Вітовського прийшов полк. Віктор Курманович, а на місце дра Цегельського — др. Михайло Лозинський, як товариш державного секретаря закордонних справ.

Ще перебуваючи у Львові, видала У. Н. Рада, точніше сказавши її галицька делеґація, ряд тимчасових законів і адміністраційних розпорядків. З їх найважнішим був: „Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської держави" з дня 13. листопада. З появою цього закону всі українські землі, що належали передтим до Австро-Угорської Монархії, ставали самостійною державою і одержали назву: „Західно-Українська Народня Республика". Побіч цього видала У. Н. Рада закон про тимчасову адміністрацію З. У. Н. Р., про тимчасову орґанізацію судів і судейської влади і т. д. Тим способом апарат державного управління поволі наладнувався, входив в нор-

мальну працю, а молода держава консолідувалась внутрішно і могла присвятити свою увагу і війні в обороні своєї незалежности.

Тимчасом на Наддніпрянщині зайшли події, що уможливили підійти ближче і до практичної розвязки про злуку західно-українських земель. Підняте Директорією в дні 14. листопада 1918 р. повстання проти гетьмана Скоропадського розвивалось успішно, повстанчі війська захопили Право- і Лівобережжа і тільки питанням часу було, коли також Київ перейде в руки нової влади.

Взвязку з тим Державний Секретаріят, ділаючи по думці внесення дра Перфецького про злуку Західної України з Україною Наддніпрянською, принятого 10. листопада У. Н. Радою, вислав до Директорії своїх повновласників (дра Л. Цегельського і дра Дмитра Левицького), які в справі злуки підписали з нею 1. грудня в м. Хвастові т. зв. Передвступний Договір. Колиж У. Н. Рада на своїому засіданні 3. січня 1919 р. цей договір затвердила, злука обох українських держав в одну самостійну суверенну державу стала довершеним ділом. На Наддніпрянщині цю, великого історичного значіння подію, обвіщено окремим універсалом Директорії в м. Київі дня 22. січня в прияві заступників обох урядів і величезного здвигу народу та війська. Від цеї пори Західно-Українська Народня Республика стала називатись Західною Областю У. Н. Республики. Наслідком злуки в склад всеукраїнських установчих зборів т. з. Всеукраїнського Трудового Конґресу (начав свої засідання в Київі 23. січня 1919 р.), увійшло 67 представників від західно-

українських земель. Рівночасно з тим президент У. Н. Ради др. Е. Петрушевич став (шестим) членом Директорії.

Як орґанізація Верховної Влади і державної адміністрації З. У. Н. Р. згл. З. О. У. Н. Р. пішла доволі гладко, так орґанізація армії стрінулася зі значними перешкодами. Не з боку громадянства очевидно, бо воно в загальному розуміло вагу хвилі. На Західній Україні чи власне в Східній Галичині не було таких небезпечних явищ партійно-політичної боротьби, як на Наддніпрянщині або в Польщі, тут загально-національний фронт, принайменше в початках, стояв на трівких основах загально національної солідарности. Томуто в Східній Галичині справу війни, а з тим звичайно і потребу орґанізації відповідної збройної сили розглядано не через призму всяких партійних інтересів, а всі гляділи на неї як на одно з найважніших загально національних завдань.

Та для виконання його не доставало чого іншого, а саме: своїх військових фахових сил, орґанізаційного досвіду, спокійних умовин. Томуто орґанізація Української Галицької Армії була великою імпровізацією від початку до кінця. Зокрема загальна перевтома світовою війною і руїна, якої зазнала Східна Галичина на протязі 1914-1918 рр., сильно заважила на заходах відповідальних чинників біля орґанізації своєї збройної сили і фронту.

На цьому місці невідречі буде зазначити, що в перших днях істнування західно-української держави не було вирішеним питання про харак-

тер майбутньої української армії. Чи це має бути добровільна вербункова армія, як на Наддніпрянщині за часів Центральної Ради і гетьманщини, чи має вона повстати на основі загального обовязку військової служби, не було ясним. В кожнім випадку перші відозви У. Н. Ради, що відносились до цеї справи, можна було всяко пояснювати. У. Н. Рада й Українська Ґенеральна Команда думали мабуть, що загальний ентузіязм вистарчить та що населення само масово стане в ряди своєї національної армії. І дійсно зараз після перевороту натворилось у Східній Галичині чимало охотничих частин, проте до сподіваного levee en masse не дійшло і треба було примусовим набором притягнути обовязаних до військової служби.

Розпорядком Державного Секретаріяту Військових Справ з 15. листопада покликано під кріс річники 1883-1900 і заряджено перегляд річника 1901. Це остаточно управильнило цю важну справу та усунуло хаос, спричинений видаваними на власну руку, в перших днях листопада, мобілізаційними розпорядками повітових комісаріятів і команд.

Першою з найвищих військових установ УГА зорґанізувалась Начальна Команда, яка до 8. листопада називалась — Українська Ґенеральна Команда. Її завданням було кермувати воєнними операціями й орґанізувати фронт та найближчу прифронтову полосу. Начальна Команда складалась з тіснішого штабу і ряду референтів, число котрих відповідно до потреб могло змінятись. Щодо воєнних операцій, то в дійсності кермував ними Начальник Штабу УГА при помочі „Оперативного Відділу". Полевою армією верховодив Начальний Вожд*), відповідальний перед Виділом У. Н. Ради.

Після Начальної Команди, а саме 9. листопада, почало орґанізуватись також військове міністерство під назвою: Державний Секретаріят Військових Справ. Його обсяг праці був незвичайно широкий, а в загальному до Д. С. В. С. належали: організація військової адміністрації і запілля, мобілізація, вишкіл і поповнення фронту живою силою та заосмотрення його боєвими і харчевими припасами. Д. С. В. С. подібно, як Начальна Команда, складався зі змінного числа референтів.

Після заведення Диктатури Д. С. В. С., так як всі інші Державні Секретаріяти, скасовано, а його чинности перебрала почасти Начальна Команда, почасти Військова Канцелярія Диктатора. Начальній Команді підлягала також, створена весною 1919 р., Команда Запілля і створена в червні т. з. Команда Етапу Армії.

За часів Нач. Вожда ґен. Грекова переведено в Начальній Команді значні зміни, а передовсім референт звязку, муніційний і залізнодорожний підчинено Оперативному Відділові, всі інші референти Головному Референтові фронту. Цю останню посаду утворено також щойно в червні.

Щодо орґанізації самої УГА у військово-адміністративному відношенні, то основою її став розпорядок Д. С. В. С. з 15. листопада про

*) В першому місяці істнування УГА: Головний Комендант.

військово-територіяльний поділ Галичини і української частини Буковини на три Військові Области, а то: Львів, Тернопіль і Станиславів; кожну область на чотири Військові Округи (окружні команди), в які входили 4-5 політичних повітів (повітових команд)*).

Точніше ця орґанізаційна схема виглядала так:

Військова Область Львів складається з військових округів: 1) Львів (повіти: Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки), 2) Перемишль (повіти: Перемишль, Мостиська, частина Березова, Добромиль, Сянік, Ліско), 3) Рава Руська (повіти: Рава Руська, Чесанів, Ярослав, Яворів), 4) Самбір (повіти: Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич).

Військова Область Тернопіль складається з військових округів: 1) Тернопіль (повіти: Тернопіль, Збараж, Скалат, Теребовля), 2) Золочів (повіти: Золочів, Радехів, Камінка Струмилова, Броди, Зборів), 3) Чортків (повіти: Чортків, Бучач, Гусятин, Борщів, Заліщики), 4) Бережани (повіти: Бережани, Бібрка, Перемишляни, Рогатин, Підгайці).

Військова Область Станиславів складається з військових округів: 1) Станиславів (повіти: Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач, Городенка), 2) Стрий (повіти: Стрий, Сколе, Долина, Жидачів, Калуш), 3) Коломия (повіти: Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин), 4) Чернівці

*) Тільки Військова Округа Чернівці обнімала сім повітів.

(повіти: Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Серет, Вижниця, Сторожинець).

В червні, коли під напором польської армії УГА скупчилась в трикутнику між Дністром і Збручем, окружні команди знесено, залишаючи тільки невеликі повітові команди.

Чи ця орґанізаційна схема відповідала відносинам і потребам та яка була її практична вартість при короткому розмірно перебуванні У. Г. А. на території Східної Галичини і то в ненормальних умовинах війни, годі сказати. Одно певне, що вона була опрацьована на скору руку та що пізніше неодно в ній треба булоб змінити. В вічі впадає в орґанізаційній схемі Д. С. В. С. (її автором мав бути сам полк. Вітовський) те, що вона, хоч і не охоплювала теоретично Закарпатської України, а також резиґнувала з більшої частини Лемківщини (південних частин повітів Кросно, Ясло, Горлиці, Грибів, Новий Санч), зате на Буковині охоплювала прим. цілий повіт Сторожинець, поминаючи зовсім повіт Кімполюнґ.

Щодо орґанізації в тактичному понятті, то У. Г. А. в перших двох місяцях війни була мішаниною реґулярних і партизанських або напів партизанських відділів, курінів, полків, ґруп, а навіть окремих сотень, оперуючих здебільша на власну руку без належного звязку з вищими командами. Звичайно, що й авторитет вищих команд в ці часи був не надто великий. Найскоріше певні орґанізаційні форми засвоїли собі частини У. Г. А., що стояли під Львовом; на решта відтинках фронту вони тільки поволі втягались у рами реґулярної армії.

В початках істнування У. Г. А. найвищою тактичною і адміністративною в ній одиницею була ґрупа. В склад ґрупи входило звичайно 3-5 курінів піхоти, 2-3 батерії артилерії і невеличкий відділ кінноти. Ґрупи в оперативному відношенні підлягали Начальній Команді, а зглядно, як на терені пізнішого III. Корпусу — Команді Области. В адміністративному відношенні більшість ґруп була самостійною і на власну руку мусіла орґанізувати своє запілля, старатися про заосмотрення харчами й боєвими приписами, а навіть поповненням. Деякі ґрупи переводили в свойому запіллі також мобілізацію.

Аж з початком 1919 р., завдяки Начальникові Штабу полк. Мишковському, У. Г. А. одержала остаточно одностайну орґанізаційну схему, по якій перестроїлась вона на реґулярну армію. Від цього часу У. Г. А. ділилась на три корпуси*) по чотири бриґади, разом 12 бриґад. Кожна бриґада складалась з 4. курінів піхоти, гарматного полку, відділу кінноти, сотні саперів та інших помічних відділів. В склад піхотного куріня входило 3-4 сотні піхоти і сотня скорострілів.

Звичайно, що серед воєнних обставин, орґанізаційна схема полк. Мишковського увійшла в життя нескоро, та всежтаки рамки для розбудови У. Г. А. були покладені і усунений орґанізаційний хаос, з перших місяців українсько-польської війни. Та хто відає, чи не краще було

*) За час українсько-польської війни I-шим Корпусом командував полк. Курманович, потім підполк. Микитка, II-им полк. Тарнавський, III-им полк. Коссак, дальше ґен. Ґембачев, а потім полк. Кравс.

замісць 12 бриґад виставити 6-8 дивізій. Правда, що бриґадою, як меншим зєдиненням всіх родів зброї в подвижній війні, кермувати було зручніше, проте у позиційній війні дивізія, через сконцентрування командної влади над більшим числом частин в одних руках, моглаб була виявитись більше доцільною. Виїмково Нач. Команда була дозволила тільки от. Кравсові і от. Долудові розвернути свої ґрупи в дивізії.

Бриґади У. Г. А. носили чергові числа, а побіч цього назви, які вказували місцевість, з якої дана бриґада доповнялась, або в якій вона начала формуватись. По корпусах були вони розділені так: До I. Корпусу належали бриґади: 5. сокальська, 6. равська, 9. белзька і 10. янівська; до II. Корпусу: 1. Українських Січових Стрільців*), 2. коломийська, 3. бережанська, 4. золочівська; до III. Корпусу: 7. львівська (передтим стрийська), 8. самбірська, 11. стрийська і ґірська бриґада от. Черського.

В червні 1919 р. думала Начальна Команда виставити дальших десять бриґад (IV. і V. Корпуси), але зменшення території, тимсамим людського матеріялу змусили її залишити цей плян. В часі офензиви ґен. Грекова зорґанізовано вправді кілька нових бриґад (13, 14, 18 і 21) та по переході на Наддніпрянщину їх розформовано і доповнено ними старі бриґади.

*) 1. бриґада Українських Січових Стрільців рекрутувалась з повітів цілого краю, для традиції, бо до УСС підчас світової війни вступали охотники з цілого краю.

Зпоміж родів зброї найкраще представлялась в У. Г. А. артилерія, завдяки орґанізаційному хистові артилерійських старшин. В початках українсько-польської війни У. Г. А. користувалась виключно австрійським артилерійським матеріялом, пізніше також російським, зглядно наддніпрянським. Протилетунської артилерії за виїмком одної гармати (без набоїв) в У. Г. А. не було. Зовсім слабо стояла натомісць справа з кіннотою. їй не посвячено належної уваги, хоча кіннота на галицькім театрі війни могла мати (примір большевицька кіннота Буденного і Котовського в 1920 р.) рішаюче значіння. Відносно краще було зорґанізоване летунство. В початках війни в УГА була тільки одна летунська сотня в Краснім, а літом 1919 р. вже було їх пять. При орґанізації летунства УГА покористувалась найбільше допомогою Наддніпрянщини. Санітарна справа мимо деяких недостач була поставлена назагал вдоволяюче.

Про чисельний стан УГА на протягу українсько-польскої війни немає дотепер докладних відомостий. По запевненням ґен. Омеляновича-Павленка її стан (мабуть боєвий) ніколи не переходив поза 60 тисяч. За Дром Назаруком *) її харчовий стан, по переході за Збруч, досягав всего 85 тисяч. Коли це останнє заподання відповідає правді, то треба догадуватись, що стан УГА перед її виходом зі Східної Галичини був далеко більший і доходив до яких 100 тисяч.

*) Рік на Великій Україні. Стор. 214.

В цьому випадку були використані майже всі живі сили Східної Галичини. Бо протягом довгих літ світової війни Австрія покликала під кріс всі можливі річники, від хлопчиків до старців, притому тисячі полонених галичан не вернули ще з російського та італійського полону.

VII.

БУКОВИНА І ЗАКАРПАТТЯ.

По думці першого прилюдного акту УНРади, тобто її проклямації з дня 19. жовтня 1918 р., в склад української, зглядно західно-української держави, мала увійти ціла етноґрафічна українська територія в межах Австро-Угорщини. Границі цеї території, а з тим і держави, не були докладно означені. В проклямації говорилось тільки загально, що новоповстала Українська Держава має обіймати: Східну Галичину з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західну Буковину з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українську полосу північно-східної Угорщиии.

Також в тимчасовім основнім законі про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської Монархії з дня 13. листопада не очеркнено ближче державних границь ні в Східній Галичині ні на Буковині, тільки про границю на Закарпатті тим разом було сказано докладніше, а саме в II-ому артикулі: „Простір Західно-Української Народньої Республики покривається з українською суцільною етноґрафічною областю в межах бувшої Австро-Угорської Монархії, то є з українською частиною бувших

австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів) Спиш, Шариш, Земплин, Уж, Берег, Уґоча і Мармарош — як вона означена на етноґрафічній карті австрійської монархії Карла барона Черніґа.

Ясніше вже про те, що має обнімати З. У. Н. Р., говорив розпорядок Д. С. В. С. про поділ на Військові Области (гл. стор. 69). В йому, хоч було пропущене Закарпаття, зате були вичислені всі повіти Східної Галичини і Буковини, на котрі мала розтягатися влада ЗУНР.

Звичайно, що як довго істнувала Австро-Угорщина, і як довго У. Н. Рада стояла на становищі цісарського маніфесту з дня 16. жовтня 1918 р., так довго питання західно-української державности та її границь було питанням політики і дипльоматії. Колиж Австро-Угорська Монархія розлетілась, західно-українська держава стала відразу питанням реальної сили. Тепер не було вже можливостий доходити своїх прав законним шляхом, шляхом політичних переговорів і дипльоматичних заходів, а виринула необхідність самочинно, власними силами, революційним способом здійснити право українського народу на самовизначення.

Рішучо і успішно в дусі цього наказу історичної хвилі поступила тільки Східна Галичина. Щодо двох інших частин, які на основі проклямацій У. Н. Ради з 19. жовтня мали увійти в склад західно-української держави, тобто Буковини і Закарпаття, то в першій були тільки несмілі спроби, а в другій навіть спроб не було само-

чинно, узброєною силою зліквідувати стару австрійську, зглядно мадярську, а настановити свою українську владу.

Найперше, щодо невдачі державного будівництва на Закарпатті. Про неї можна сказати, що вона власне не була несподіванкою. Багато склалося на те, як внутрішних так і зовнішних причин, що в великій історичній хвилині Закарпаття не спромоглось ні на один реальний крок в напрямі здійснення свойого права на самовизначення. Мадярський режім, від століть тяжіючий на тій землі, завдав глибокі рани закарпатській вітці українського народу, до основ підірвав її силу і спараліжував її волю до активної боротьби з мадярськими екстермінаційними заходами. Герметично замкнене і відтяте від впливів інших українських земель, а передовсім Східної Галичини, Закарпаття навіть до останніх хвилин розпаду Австро-Угорської Монархії, щодо національної свідомости, стояло незвичайно низько. Тонка верства тамошньої інтеліґенції частинно змадяризувалась, частинно стала носієм і знаряддям русофільства. Національно-ж свідомі її останки були надто нечисленні, щоб в обставинах безприкладного політичного терору з боку мадярської адміністрації освідомити „руснацьку“ масу і взяти провід над нею в свої руки. В нездоровій атмосфері, витвореній з одного боку денаціоналізаційними заходами мадярських шовіністів, з другого русофільською пропаґандою, праця незначного гуртка українських патріотів майже не давала плодів. Томуто на Закарпатті не було ніякого ґрунту, ніяких передумов для національної революції. Про його злиденний, під національним оглядом, стан свідчить і те, що Закарпаття на Українську Конституанту не вислало ніодного свойого делеґата, а тільки хтось з тамошніх патріотів надіслав листа з проханням допомогти закарпатським українцям визволитись „зпід ярма другого (автор уникав навіть назвати це ярмо по імені) народу“.

А всежтаки після розпаду Австро-Угорщини, а точніше після вибуху мадярської революції (31. жовтня 1918 р., під проводом гр. Каролі) прокинувся на Закарпатті рух, який поставив собі оконечною метою скинення мадярського панування і прилучення Закарпаття до Української Держави. Рух цей почався найперше в західній частині Закарпаття під проводом відомого діяча о. Омеляна Невицького. За його почином скликано дня 8. листопада велике народне віче в Любовні і там засновано, першу мабуть на Закарпатті, українську політичну орґанізацію т. з. „Руську Народну Раду“, яка заявилась за злукою з „Україною“. На жаль пізніше „Руську Народню Раду“ опанували москвофіли; ці в порозумінні з чеськими й словацькими аґентами стали працювати над прилученням Закарпатської України до Чехословаччини.

В півтора місяця опісля, то є 18. грудня і східне Закарпаття на вічу в Сиготі висловило свої побажання, раз на завсігди відірватися від Мадярщини і негайно зєднатися з Українською Державою. Та і тепер ще, мимо змякнення мадярського режіму, український самостійницький рух розвивався пиняво і йшов до своєї мети

розріжнено з недостачі одного центрального обєднуючого і кермуючого національного провідного осередка. Щойно Всенародні Збори, які відбулися дня 21. січня 1919 р. в місті Хусті, покликали до життя „Центральну Народню Раду“ і тим робом обєднали визвольні змагання закарпатських українців, в руках одної загально признаної орґанізації. Найбільше заслуги коло цього діла поклали українські діячі Михайло і Юліян Бращайки; їх головно заходом скликано Всенародні Збори. На 420 делеґатів, що репрезентували 420 тисяч українського населення*) на згаданих Зборах, ніодин не висловився проти злуки Закарпаття з Українською Державою і прийняли всі постанови, щодо приєднання до „України“, одноголосно серед надзвичайного ентузіязму.

На основі постанов хустських зборів до Української Держави мали бути прилучені кромі столиць (комітатів), вичислених в основному Законі У. Н. Ради з дня 13. листопада 1918 р., також столиця Абуайторна. Йшло тільки про переведення тих постанов в життя і тут справа остановилась. Бо на Закарпатті далі стояли мадярські військові залоги та жандармерія, а щоби прогнати їх, то на це не стало в закарпатських українців сили. На тому і розбивалось практичне переведення обєднання цеї полоси української території зі своїм матірним пнем.

Та тут з підмогою Закарпаттю прийшла

*) За проф. С Рудницьким (op. cit. стор. 57) суцільна територія українського Закарпаття обіймає простір 14.700 кв. км. і 568.000 душ населення, з чого на українців випадало (в 1910 р.) 441.000 душ тобто 77·5% всего населення.

Галичина. Майже рівночасно з відкриттям Всенародніх Зборів появились на Закарпатській Україні галицькі військові відділи і заняли Сигіт, Хуст, Мукачів, Берегів і Ужгород. Та заслабі були, щоби звільнити ціле Закарпаття зпід мадярської окупації, тому під напором з одного боку румунів (в Мармарощині), з другого мадярів, мусіли вернути в Галичину.

Більше, як правдоподібне, що Державний Секретаріят і Начальна Команда, висилаючи свої війська за Карпати, числили, що вони стануть ядром, біля котрого згуртуються збройні відділи з місцевого українського населення і спільними силами звільнять Закарпаття від мадярських військ та жандармерії. Але ці сподіванки не здійснились. За виїмком Ясіня, де до українського галицького військового відділу прилучилося два чи три десятки молодих хлопців — Закарпатська Україна не ворухнулась. На цьому закінчився наразі і рух, якого метою було обєднатися з Українською Державою.

Перебувши ще якийсь час під Мадярщиною, вже як автономна Руська Країна, літом 1919 р., на основі рішення Мирової Конференції, увійшло Закарпаття в склад Чехословацької Республики.

Не спромоглась на державний чин і Буковина, мимо того, що її положення при розпаді Австро-Угорщини було куди краще і корисніше, як Східної Галичини і Закарпаття. На Буковині, а принайменше в її українській частині, не було ніяких більших чужосторонних ґарнізонів, а з двох розташованих в Чернівцях полків один (22 п. стр.) був чисто українською військовою частиною,

в другомуж (41 п. п.) українці мали більшість. Врешті 9. жовтня на Буковині розташувались також УСС. Що торкається противника, тобто місцевих румунів, або як їх тамошнє українське населення зве — Волохів, то в Чернівцях вони не мали такої сили і тут їх збройний виступ, чи опір був виключений. Решта мешканців Чернівець — жиди й німці спочували українцям.

Це все були чинники, які для скорого переведення перевороту і опанування цілої української етнографічної території враз зі столицею Чернівцями та для організації українсько-буковинської армії створили незвичайно сприятливі умовини. Їх одначе тамошнє українське громадянство не вміло використати. Не з причини малої національної свідомости, бо вона була не менша, як у Галичині, а тому, що буковинське громадянство було надто мало вироблене політично і його провід уважав компроміс у всіх національно-політичних справах найкращою розв'язкою.

На Буковині національно-політична боротьба не приймала ніколи різкіших форм і таких широких розмірів, як в сусідній Галичині й тому буковинська інтеліґенція не була в змозі орґанізувати якслід народню масу, здисциплінувати її і здобути собі в неї потрібне довіря та повести за собою. Там національно-політична боротьба майже не виходила поза межі назначені їй зверху цісарським президентом (намістником) і тому бракувало їй тієї аґресивности і завзяття, яке характеризувало національно-політичні змагання галицьких українців. Нахил до компромісовости

навіть там, де вона ні причиново ні цілево не мала виправдання, зокрема довголітня диктатура М. Василька, за котрим стояла найсильніша т. з. посольська партія, були причиною, що буковинське громадянство мало відгукувалось на події загально-українського значіння і до останніх днів Австро-Угорської Монархії не проявляло більшої активности.

Щойно в половині жовтня 1918 р. під впливом катастрофи Осередніх Держав заворушилась і Буковина. Вічевий і орґанізаційний рух, кермований головно т. з. опозиційною партією, а почасти також соціял-демократами й радикалами, вирвав загал українського громадянства з дотеперішньої апатії і дав йому змогу приготовитись хоч дещо до грядучих подій. Посольська партія ізза своєї попередньої безчинности втратила тепер свій вплив.

Звичайно, що буковинське громадянство, подібно як і східно-галицьке, гляділо на своє майбутнє надто оптимістично і зовсім не здавало собі справи ні з дійсного положення Австро-Угорської Монархії ні з небезпеки з боку сусідів. Була загальна думка, що справу української державности вирішать у Відні і так чи інакше в українській частині Буковини влада перейде до українських рук. Думки, що румуни будуть мати відвагу простягати руку по цілу Буковину, розуміється, ніхто не допускав.

Дня 25. жовтня уконституувався в Чернівцях Краєвий Комітет (так назвала себе буковинська делеґація У. Н. Ради) з О. Поповичем, як головою і Ат. Артимовичом, як заступником голови, Іллю-

зіям, якими жило громадянство, піддався і Комітет, маючи переконання, що справа розмежування влади на Буковині не стріне ніяких перепон і з румунами поладнає справу мирно. Тимчасом 27. жовтня зібралася в Чернівцях румунська Національна Рада і першим її почином був протест проти поділу Буковини. А на другий день прийняла вона постанову прилучити цілу Буковину до румунського королівства.

Супроти такого становища румунів Краєвий Комітет, не маючи ніяких звязків та доручень від львівської У. Н. Ради, якій підчинявся, не знав, що діяти. Врешті 30. жовтня приїхав зі Львова до Черновець делеґат львівської делеґації У. Н. Ради, та його інформації про положення в Східній Галичині були такі песимістичні, що черновецьке громадянство, а з ним і Краєвий Комітет до решти впали на дусі.

Колиж на другий день, то є 1. листопада дійшла на Буковину радісна вістка (приватна — офіціяльних вісток про це не було) про опанування українцями Львова і переворот в Східній Галичині, рішився Краєвий Комітет, при допомозі 41 п. п. та 22 п. стр., зробити це саме в Чернівцях і на Буковині. Та старшини українці цих полків спротивились, бо справа по їхньому ще не була якслід підготована. Вимагали відложення перевороту на пізніший час і по довгих переговорах стануло на тому, що 3. листопада, тобто в цей день, на який були визначені в Чернівцях великі Всенародні Збори, Краєвий Комітет за допомогою обох полків займе Чернівці і перебере всі державні установи.

Одначе сталось тут те саме, що в Перемишлі і Ярославі. Оба полки, почувши 2. листопада про демобілізацію австр. армії — розійшлись домів. Чернівці залишились без залоги, а Краєвий Комітет, не перебравши влади, остав тільки з малим відділом невишколених добровольців, бо частина Українських Січових Стрільців, які стояли в Чернівцях та околиці, виїхала під Львів, де почалися вже бої.*)

Вийшов цікавий в історії парадокс. Австро-Угорська Монархія вже розлетілась, а на Буковині, принайменше в Чернівцях, виконував ще владу в імені австрійського цісаря краєвий президент. Українці після розбігу обох полків не почуваючись на силах, не хотіли перебирати тепер у столиці владу, зновуж румуни, хоча й виявляли до цього велику охоту, не могли нічого осягнути, бо краєвий президент ґраф Ецдорф годився передати свої уповноважнення тільки представникам обох народів рівночасно. Силою змусити Ецдорфа румуни не пробували, бо в його розпорядженні була ще жандармерія і місцева поліція.

Тоді, щоб положити край такому анормаль-

*) У Вижниці на Буковині був Кіш УСС., але він крім канцелярій з кількома стрільцями та старшинами не мав ніякого боєвого стану, бо все пішло з піхотними сотнями. Тільки малі відділи, ледви по кілька стрільців, обсадили стацію Неполоківці, село Оршівці, де була велика армейська кінська лікарня і цінні аптичні склади — а деякі стрільці поодиноко прилучилися до відділу буковинського в Чернівцях. Крім того одна сотня з куріня поворотців (що вернули з рос. полону), а який виїхав з кадри також під Львів, відійшла до Новоселиці на Буковині реґулювати транспорти російських полонених.

ному і непевному становищі і щоб погодити українців з румунами, виступили зі своїм посередництвом представники черновецьких жидів. Та переговори, що велися при їх помочі дня 2. листопада між Краєвим Комітетом і румунською Національною Радою, що стояла під впливом шовініста Янку Фльондора, не мали успіху. Румунська Національна Рада обстоювала неподільність Буковини. Такіж переговори, започатковані ґр. Ецдорфом 3. листопада, поміж Краєвим Комітетом і поміркованими румунськими політиками, а саме соціял-демократом Ґріґоровічем і демократом Ончулом, не довели до порозуміння. І так влада осталась й надалі в руках краєвого президента, але тільки в Чернівцях, бо на провінції українські орґанізації самочинно, без вказівок з центра, змінили австрійську адміністрацію і настановили свою українську.

А Краєвий Комітет всеще дебатував і не міг рішитися, щоби на ратуші в Чернівцях завісити український прапор, хоча населення міста вижидало цього кроку з години на годину і в Краєвому Комітеті вбачало нову владу. Всежтаки вагання Краєвого Комітету були почасти оправдані. Орґанізація української буковинської армії, якої начальним командантом 3. листопада призначили сот. Ор. Драґана, мимо того, що їй рішучо нічого не стояло на перешкоді, йшла черепашиним кроком. До тогож проти Драґана вже в першім дні його командування в черновецьких військових відділах вибухло невдоволення і Краєвий Комітет мусів назначити на його місце учителя Івановича. Це й було головною причиною,

що більшість Краєвого Комітету не погоджувалась з домаганнями проф. Кордуби заняти врешті Чернівці. Найбільше проти переняття влади в столиці виступав О. Безпалко, мотивуючи своє становище тим, що українці перебралиб на себе тільки відповідальність, бо влади при своїх силах й так не булиб у стані удержати.

До консолідації відносин в столиці таке рішення Краєвого Комітету не причинилось, а тільки ще більше й ширше відчинило двері анархії, що починалась. Виринули побоювання, що цей анормальний стан в Чернівцях спровокує Румунію і дасть їй притоку вмішатися в буковинські справи. Примара інтервенції румунської армії примусила вкінці Краєвий Комітет покинути свою пасивність. Без найменшого спротиву дня 6. листопада перебрали українці державні і краєві уряди, а президент краю ґр. Ецдорф сквапливо заявив, що уступає перед силою. Президентом української Буковини тогож дня призначив Краєвий Комітет О. Поповича. Управу румунської частини краю передав ґр. Ецдорф б. послові австрійського парляменту Ончулові.

Щоб вже в перших днях не викликувати проти себе спротиву місцевих румунів, а навпаки зєднати їх, погодились українці на заключену О. Поповичем і Ончулом умову, на основі котрої Чернівці одержали мішану українсько-румунську управу, а всі інші спірні справи між обома народами оставлялось рішенню Мирової Конференції. В два дні після цього появився над Чернівцями румунський літак і розкинув летючки з повідомленням, що в найближчих днях королівські румун-

ські війська, щоб „покласти край непорядкам і анархії" — займуть Буковину.

Зпочатку Краєвий Комітет не звертав на цю погрозу уваги, аж коли на слідуючий день, то є 9. листопада, румунські війська наблизились на 20 км. до Черновець, вислав румунському правительству протест. Про оборону чи то Черновець чи Буковини, взагалі вже й ніхто не думав. Пропозиції пор. Іллі Поповича, команданта військового відділу в Чернівцях, проголосити загальну мобілізацію українського населення, в життя не проведено і дня 11. листопада румуни без вистрілу заняли Чернівці. Краєвий Комітет зі своїм військовим відділом в силі приблизно 400 крісів перейшов найперше до Кіцманя, а звідтам в Галичину. Останки буковинського війська увійшли в склад Галицької Армії*) і їх приділено здебільша до пограничної служби.

*) Назву Українська Галицька Армія прийнято щойно осінню 1919. р. на Україні після злуки з Деникіном для більшого підчеркиення національного її характеру.

VIII.

ДРУГА ОФЕНЗИВА НА ЛЬВІВ І ВОВЧУХІВСЬКА ОПЕРАЦІЯ.

Заняте своїми внутрішними клопотами польське варшавське правительство не мало змоги присвятити зпочатку більшої уваги галицькому фронтові. Анархія, в якій опинилося Польське Королівство і Західна Галичина, грозила поширенням, тому на боротьбу з нею польський уряд мусів перш усього звернути свої зусилля. До цього дня війною з українцями маси корінної Польщі не цікавились. Там не мала вона популярности і тільки згодом спопуляризували її всякі дивовижні леґенди про українські жорстокости та жахливі переживання польського безборонного населення, які навмисно поширювали висланники зі Львова.

Дійсно під впливом депутацій і закликів львівських політичних орґанізацій Начальник Держави Пілсудський видав кілька наказів про допомогу галицькому фронтові, та ці накази, тому, що не було сил їх виконати, великого значіння не могли мати. Кілька тисяч польської збройної сили (Вермахт), що остались після німців, мусіли остати в столиці, інші відділи, які творились на терені Польщі, як про це була вже згадка, вели-

кої вартости не виявляли, притому були заняті боротьбою з бандитизмом та зростаючим на силах большевизмом.

А на загальний побір польське правительство чомусьто не рішилось і щойно при кінці грудня 1918. р. покликало під кріс чотири річники і то тільки в Західній Галичині.

Тому польський фронт в Східній Галичині був деякий час, так сказатиб, зданий на себе; підмога, що надходила з Польщі, все оказувалась недостаточною для усунення сталої для нього з боку українців загрози. Врешті дрібніші відділи, що прибували на галицький фронт з Королівства, складалися з доволі мало вишколених військово охотників.

Та тих внутрішних труднощів Польщі і повільности, з якою напливали на галицький фронт польські підкріплення, галицький уряд не зумів використати. Не знайшовся тут Клемансо чи Льойд Джордж, сильний провід, що з залізною енергією і безоглядністю всі засоби країни поставивби на службу армії, тимбільше, що з її перемогою тісно вязалося питання про само істнування ЗУНР. як такої.

З одного боку віра в справедливість Антанти і Паріської Мирової Конференції, з другого надії на Наддніпрянщину, перешкодили будувати все виключно на власних силах, обеднуючи всі запаси енергії громадянства для одної цілі, якою мусіла бути війна. З цього становища беручи справу, покликання ґен. Омеляновича-Павленка і полк. Мишковського на найвищі командні місця в УГА не було надто щасливою думкою. Як

військові фахівці, вони безперечно для молодої армії були цінним набутком, але з ріжних причин їм не доставало повного зрозуміння історичної ролі Галичини в національно-державному відродженні України і твердої конечности її оборони. Тим змаганням надавали вони, а принайменше ґен. Омелянович-Павленко, другоступінне значіння, а таке психічне наставлення Начального Вожда, успіхові діла сприяти не могло.

Відчувалось і певну недостачу співпраці між фронтом і запіллям. Фронт напружував сили, щоб здержувати напір противника, а запілля жило своїм життям й ненадто турбувалося потребами армії, а захоплюючись настроями від радощів із осягненням своєї державности після розпаду Австрії, не здавало собі справи з ваги хвилі. Історичний вислів галицького дядька „а чого мене на фронт, вони сюди не прийдуть" найкраще характеризує ці часи і відноситься може, в тому випадку, також до гал. інтеліґенції. Переборщені вістки про спекуляцію, погоню за зиском, наживою, про мародерство, що доходили на фронт, викликали огірчення і підготовляли нездорові настрої. При цьому чужа розкладова пропаґанда користувалась кожною нагодою, щоби, як на війні буває, сіяти зневіру, поглиблювати непорозуміння між фронтом і запіллям та викликувати недовіря стрільців до старшин.

Інше діло, що в Східній Галичині не було стільки передумов для швидкого зросту анархії і большевизму, скільки прим. на Наддніпрянщині. Соціяльна структура і політичне ушарування східно-галицького громадянства якраз сприяло

кумуляції національних сил і вдержанні національної карности та, як виявилось в розбитій Німеччині, і це мало свої межі.

Нічого доброго не ворожила і поблажливість супроти шкідливої для державних інтересів господарки деяких повітових комісарів, зокрема до отаманії Вітика в бориславському нафтовому районі. Також не спромігся уряд належно зорганізувати прохарчування фронту. Одні повіти виповняли плян Головного Харчевого Уряду, інші, руководячись більш льокальними як загальними інтересами, саботували його розпорядження. А наслідки були такі, що повіти, положені ближче боєвої лінії, несли непомірно більші тягарі від повітів, положених дальше фронту. Прифронтові повіти харчували армію, а дальші, ці особливо, що не виповняли розпорядків Харчевого Уряду, продавали свої хлібні запаси посередникам-спекулянтам, які на доставах для армії заробляли великі бариші.

Найменше рішучости виявляла центральна влада в поборюванні дезертирства. Тут передовсім потрібно було строгих і безоглядних мір, а тимчасом деякі галицькі села, головно ті найсвідоміші, аж кишіли від дезертирів*) не тільки таких, що покинули фронт, але й таких, що взагалі не ставились до армії на поклик військової влади. В деяких повітах з них творились банди і кидались на грабіж населення. Тільки на рахунок Уряду слід числити такі явища, як опір деяких сіл військовим відділам, висиланим туди для

*) Збаражчина, Долинщина, Рогатинщина.

ловлення дезертирів*). Не найкращі відгуки знаходило на фронті те, що запільні установи заповнювано надто великим числом, здебільша молодих і здібних до іншої служби, старшин. Також і міліція в деяких містах викликала проти себе невдоволення. Назагал у запіллі відчувалося недостачу цупкої, пристосованої до поваги хвилі і небезпеки положення, орґанізації. А все це відбивалось і на фронті, підточували його моральні, а не в меншій мірі і матеріяльні сили.

Проте булоб несправедливо шукати джерела всіх недомагань запілля УГА виключно в Уряді та відмовляти йому доброї волі. Він докладав зусиль, щоб усунути лихо, а що ці зусилля не мали помітних успіхів, то це було виною і українського громадянства, що не привикло ще до державницької думки і чину. Шістьсотлітня неволя та брак державної традиції, аж тепер дали себе відчути в повноті і вони саме були причиною, що добрі починання центральної влади, знаходили надто мало зрозуміння й піддержки і що їй не вдалося в широких розмірах зорґанізувати національних сил і національну енергію перетворити в чин.

Такі відносини в Східній Галичині не могли пособляти і починанням та намірам Начальної Команди. Чисельність, вирядження і заосмотрення армії всім необхідним не дозволяли їй на такі почини, якіб в можливо найкоротшому часі вирішили кампанію в користь УГА. Бої, ведені з великою стійкістю, але відокремлені і не звязані

*) Пор. сот. В. Бачинського: Гнилицький бунт. („Літопис Червоної Калини", 1930. р., зошит V.).

зі собою думкою оперативної льоґіки, бажаної розвязки принести не могли. Вирішення війни в користь українців було можливе тільки в перших її місяцях, бо чим дальше, тим більше скріпляв противник свої сили, тимбільше присвячував уваги галицькому фронтові.

Проречистою заповіддю цього звороту був такий польський воєнний комунікат з 8. січня 1919: „В Східній Галичині наші війська супроти переваги українських сил, піддержуваних обильно військовим матеріялом німцями, австрійцями і мадярами, занимали переважно відпірне становище. Поступ в орґанізації нашої збройної сили уможливив перекинення значніших сил на тамошній терен. Начальна Команда*), обнімаючи 5. січня руководство операціями, зарядила перехід до зачіпної акції..."

І справді з виданням цього комунікату в околицях Рави Руської-Угнова-Белза-Угринова, появились свіжі польські частини, обеднані під командою ґен. Ромера в т. зв. „Ґрупу Буґ". Пізніше виявилось, що ці підкріплення були заслабі для підняття поважніших зачіпних ділань і їх приявність на галицькому фронті положення власне не змінила. Але вже їхня надсилка, а рівночасно поява комунікату Начальної Команди з Варшави повинна була бути для українців поважною пересторогою, що треба ділати скоро, бо всяке протягання тільки зменшує надії на побіду.

Провідна ідея зачіпних ділань, про які мова

*) „Начельне Довудзтво" в Варшаві. Команда польських повстанчих відділів у Львові називалася: „Начельна Коменда Войск Польскіх".

в наведеному воєнному комунікаті зводилась до того, щоб опанувати простір поміж залізнодорожніми лініями Львів-Перемишль і Львів-Рава Руська-Ярослав, а потім відтиснути як найдальше УГА зпід Львова. Операцію цю польські війська виконали неблискучо.

В днях 6—7 січня відділи ґрупи „Буґ" здобули кілька сіл на південь від Рави Руської і продерлись навіть через Жовкву і Куликів до Львова, але при цьому частини І. Корпусу УГА під командою підполк. Курмановича завдали їм такі втрати, що вони щойно по якомусь часі прийшли до себе. Також акція інших частин цеї ґрупи на північний схід від Сокаля в дні. 8. січня скінчилась їхньою повною невдачею. Здобувши декілька сіл, рушили вони в атаку на укріплений Угринів. Та V. сокальська бриґада відкинула їх знову в напрямку на Ґрубешів. В тімже часі Подільський курінь відбиває випад польської львівської залоги на Кожичі і Домажир.

І так перша частина пляну польської Начальної Команди осталась невиповненою. Простір на захід від залізнодорожної лінії Львів-Рава Руська залишився й на далі в посіданні українців. Не повелися полякам і спроби відтиснути частини УГА зпід Львова. Їхня офензива з цею метою мала початися 13. січня; переведення її доручено: Ґрупі ґен. Зелінського, зосередженій в Городку, ґрупі полк. Сікорського, в околиці Мшани і нарешті львівській залозі, скріпленій новоприбувшими з Рави Руської відділами Ромера. Наступ мав іти в південному напрямку.

При загальній скількости 14—16 тисяч крісів

і щонайменше 50 гармат, яким розпоряжало польське командування на відтинку Львів-Городок, польська офензива мала всі вигляди на поводження, та два дні передтим, то є 11. січня, начався другий український наступ на Львів і це помішало пляни противника. Тим разом, здається, польська Начальна Команда не була в час зорієнтована про наміри українців. Кажемо, здається, бо не виключено, що полякам всежтаки були відомі приготування української Начальної Команди до наступу на Львів. Їх розчислення могли йти в такім напрямі: відбивати українські атаки в днях 11. і 12. січня, а коли вони знесиляться, кинути свої відділи до протиофензиви.

Подібно, як підчас перщого українського наступу в днях 27—30. грудня 1918. р., так і підчас другого вага боєвих ділань зосереджувалась на півдні від Львова. Одинацятого січня українські війська здобули: II-ий курінь Українських Січ. Стрільців під командою сотн. Білинкевича—Лапаївку; 3-тя бережанська бриґада — Сиґнівку, а решта курінів У. С. Стрільців під командою сотн. Носковського — Скнилів. Найтрудніше завдання в другому українському наступі на Львів, випало 2-ій коломийській бриґаді, що мала атакувати сильно укріплені польські позиції на лінії Перзенківка-Пасіки Міські і справитися зі сихівськими цегольнями. З безприкладним геройством і завзяттям рушили коломийські куріні до наступу, підготованого сильним артилерійним огнем, але дарма. Противник відбив всі спроби захоплення цеголень, так що коломийська бригада мимо початкового розгону й великих жертв майже не посунулась зі своїх становищ. Також і наступ 4-ої золочівської бриґади на східню частину львівських периферій не мав помітніших досягнень.

Цьогож дня ґрупа Сікорського, виконуючи доручення польського командування щодо занятя вихідного становища для плянованої на 13. січня офензиви, вдарила на окопи 7-ої львівської бриґади. Наступ, поведений на Бартатів трьома польськими курінями, рівночасно з півночі і сходу, скінчився заняттям цього села, але й на тому спинилася дальша акція. Тут треба зазначити, що в Бартатові були розташовані тільки дві українські сотні і їх випер противник після кількагодинного бою тільки з великим трудом. Успіхи польських військ під Бартатовом в порівнанні до їхніх сил і технічного виряду були тимсамим більше, чим скромні.

Та і підсумки другої української офензиви на Львів остались далеко поза сподіваннями Начальної Команди. Вона не тільки, що вже в першому дні остановилась, а що більше противник до вечера 11. січня відзискав Сиґнівку і відкинув 3-ту бриґаду знову до Басівки. На другий день, то є 12. січня, польські війська відбили також Скнилів, а 13. січня вдарили на 2. бриґаду. Противник заняв Боднарівку, хутір Глинцівку і вдерся навіть в Козільники. Друга бриґада захиталась. Деякі її відділи почали відступати на Зубрю та Давидів і тільки поява в передових рядах команданта бриґади от. Микитки та його геройська постава відвернула загрозу прориву фронту. Енергічним протинаступом, коломийські куріні знову

відкидають поляків і то не тільки від Зубрі, але й відбивають Козільники, Глинцівку і Боднарівку. Також Перзенківка дісталася в руки 2-ої бригади, хоча цю позицію, ізза її надто висуненого положення, мусіла вона покинути. Польський наступ 13. січня на Сокільники, відбив 1. полк У. С. Стрільців без великих зусиль.

В загальному отже, як українська офензива так і польська протиофензива, протягом 11—13. січня на підльвівському фронті значніших змін не принесла. Одиноким позитивним, що залишили після себе ці операції, був доказ. що при засобах, якими розпоряжає українська Начальна Команда здобуття Львова, коли взагалі не є виключеною, то в кожному випадку дуже трудною справою. І дійсно гіркий досвід двох невдачних наступів не остав невикористаним; українське командування почало шукати нових доріг, нових оперативних концепцій, які при тодішній спроможности і силі УГА далиби змогу зліквідувати врешті це небезпечне, найдальше на схід висунене польське забороло. Так врешті дійшла українська Начальна Команда до думки цілковитого відтяття Львова від Перемишля, як найпростішого і найпевнішого засобу для осягнення повищої цілі.

Цей пляи був одначе дещо спізнений, бо противник успів за кілька місяців війни на лінії Львів-Перемишль розбудувати цілу систему опірних точок і розуміючи значіння залізничого получення зі заходом, міцно держав її в своїх руках. Особливогож значіння, як точка опертя для оборони залізниці Львів-Перемишль, набрав район Городок-Любінь Великий (цей останній занятий знову поляками 13. січня), де були згромаджені більші польські сили. Цей район поляки укріпили найсильніше і в пізніших операціях УГА, зміряючих до опанування залізнодорожньої лінії на просторі Городок Ягайлонський-Судова Вишня, відіграв він, як загроза українським військам зі заходу, чималу ролю.

Відноснож другої офензиви, то не слід промовчати, що вона була піднята не за власною ініціятивою Начальної Команди, а під певним моральним натиском Штабу Дієвої Армії (командування української наддніпрянської армії). Діло іменно в тому, що 18. січня 1919. р. мала в Парижі зібратися Мирова Конференція і до того часу УГА повинна була згідно з побажанням Штабу Дієвої Армії — як розповідає в своїх спогадах бувший Начальний Вождь ґен. Омелянович-Павленко*) взяти Львів, хотяйби чоловим наступом. Тут то і треба шукати причини невдачі другої офензиви, бо Начальна Команда, згодившись, на неї зважала на речинець, а не на степень приготовленості війська. Після підльвівської невдачі щойно Начальна Команда стала заниматись ближче пляном перервання залізниці на Перемишль.

Друга половина січня і перша половина лютого на фронті II. Корпусу, облягаючого Львів, проминула доволі спокійно. Як з одної так з другої сторони боєва акція обмежувалася до діяльности артилерії і льокальних сутичок по-менших відділів з метою непокоїти ворога.

*) Ґен. Омелянович-Павленко: Початок 1919. р. (Розбудова Нації ч. 3/4 з 1929, стор. 111).

На фронті III. Корпусу, де здебільша січень проминув спокійно, в лютім перейшов противник до зачіпної акції, з метою захопити знову залізнодорожну лінію Хирів-Самбір і саме місто Самбір.

Виконання цього завдання доручило „Довудзтво Всходу" групі полк. Мінкевича. Наступ почався ранком 4. лютого демонстрацією слабших польських відділів в напрямі на Городовичі. Головніж сили вдарили на Вовчу Долішню, Блажів Горішний і Чижки. Тому, що українське командування було упереджене про намір поляків, наступ відбито без великих зусиль. Відпір, з яким стрінулася група Мінкевича, вніс в її ряди незвичайну метушню і колиб українці були перейшли негайно в протинаступ, невдача противника легко могла замінитися в катастрофу. На цьому покищо закінчилась друга спроба польського командування заняти Самбір.

Живіша діяльність розвинулася на фронті I. Корпусу. Після боїв біля Жовкви, де в половині січня українці прямо розторощили противника, приходять бої в околицях Белзця, Угнова, Белза і Кристинополя, яким щодо завзяття і кровопролитности не легко знайти в українсько-польській кампанії рівні. Як передтим Рава Руська, так тепер Белз став відігравати важну ролю, як опірна точка, з котрої виходили польські менші і більші боєві виступи, головним чином на схід і південь. Ізза свойого положення, між двома ріками, це місто надавалося знаменито до оборони, а скріплений технічно Белз перемінився в справжню твердиню, об котру розбивалися всі українські наступи.

Заслуг командування I. Корпусу це одначе

не зменшує. Його зручність і настійчивість у веденні операцій, здобули собі загальне признання*). Перший Корпус зумів також найкраще розвязати питання співпраці місцевого населення з армією. В його рядах було більше, як деінде, місцевих охотничих формацій, допомога котрих в більшості випадків виявила незвичайну користь.

Та мимо енергічної боєвої діяльности I. Корпусу, загальне положення на його фронті в тому періоді не поправилось. Противник успів поробити деякі осяги, занимаючи розташування, що загрожувало УГА на правому крилі.

Тимчасом в першій половині лютого приготування до операції, з метою відтяти получення Львова з Перемишлем, відомої під назвою Вовчухівської, — були закінчені. За пляном Начальної Команди головне завдання випало цим разом III. Корпусові; йому доручено опанувати залізнодорожний шлях на просторі Городок-Судова Вишня. Перший Корпус підчас того більшістю своїх сил мав і далі атакувати противника на лінії Рава Руська-Белз-Сокаль, а частину їх виділити, для спільної з II. Корпусом демонстрації на півночі від Львова. Після успішного закінчення головної операції під Городком-Судовою Вишнею, предбачався третий наступ на Львів, який мав виконати II-ий Корпус. Після заняття Львова мала прийти черга на Перемишль.

Вигляди на успіх задуманого діла були тепер справді не малі, а в кожному випадку більші, як у грудні і січні, тимбільше, що Державний

*) Нач. Штабу I. Корпусу от. Куніш.

Секретаріят обіцяв ґен. Павленкові в найближчому часі виставити нових десять тисяч вояків. Найсильнішоюж основою для сподівань, що Львів знову поверне в українське посідання, була димісія полк. Мишковського і призначення на його місце Начальником Штабу УГА полк. Курмановича. До цього останнього факту, як армія так і громадянство, прикладало найбільшу вагу. Полководчі здібности полк. Курмановича виявились вже підчас командування І. Корпусом і тому ніхто не сумнівався, що він і боротьбу за Львів доведе до побідного кінця. Національна Рада побіч того, щоб скоординувати працю фронту з запіллям, іменувала полк. Курмановича також Державним Секретарем Військових Справ на місце полк. Вітовського, що уступив в першій половині лютого.

Вже початок Вовчухівської операції виявив, що кермування нею знайшлося в надійних руках. Кожний день приносив УГА нові успіхи. Ломлячи спротив противника, українські війська підходили чимраз ближче до залізнодорожної лінії. Зокрема приявність на фронті Комарно-Рудки І. бриґади Українських Січових Стрільців, казали надіятися, що ця операція увінчається побажаним успіхом. Після 15. лютого українські війська заняли Долиняни, Вовчухи, Бар, Довгомостиська і вдержуючи під обстрілом залізнодорожній шлях, змусили противника застановити на ньому комунікацію. Тільки панцирним потягам вдавалося ще піддержувати деякий час слабий звязок між Львовом і Перемишлем, але не довго, бо вже біля

20. лютого змусила їх українська артилерія залишити поле боротьби.

Польське командування робило все можливе, щоб відтиснути українців від залізниці, але безуспішно. Невпинні атаки на Вовчухи, Коців, Довгомостиська і Долиняни, послідовні та вперті, розбивались об стійкість галицького вояка. Деколи то одна, то друга місцевість переходила в руки противника, але на коротко, бо українські відділи викидали його знову на вихідні позиції.

Не меншу активність проявив і фронт І. Корпусу, де знову розгорілись бої, а саме на південь від Любачева і Рави Руської, головно в околицях Белза. Під Львовом прийшло до поважніших сутичок, тільки на півночі, в околиці Збоїськ. Зате на Хирівському фронті під цю пору царіла тишина. Що правда, в Начальній Команді були деякі голоси за тим, щоб рівночасно з ударом на залізничий шлях Городок Ягайлонський-Судова Вишня перейшла до наступу і ґрупа Кравса та захопила залізничий шлях Хирів-Перемишль, але цьому спротивився Начальний Вожд ґен. Омелянович-Павленко. На його гадку ґрупа Кравса була за слабою, щоб виконати таке доручення, а її неуспіх міг пошкодити Вовчухівській операції. З тієї то причини Хирівський фронт мусів обмежитись до дефензиви.

Дальший розвиток воєнних подій спинила на якийсь час антантська військова місія, з французьким ґен. Бертельмі на чолі, вислана в Польщу Найвищою Радою Мирової Конференції з дорученням покласти край українсько-польській війні. На її в ультимативній формі поставлене дома-

гання (20. і 22. лютого) Державний Секретаріят наказав Начальній Команді припинити бої на цілому фронті і згодився почати з поляками переговори, ціллю яких було: установлення демаркаційної лінії і остановлення війни аж до часу, поки справи Східної Галичини не вирішить Мирова Конференція. Тому, що Вовчухівська операція розвивалась успішно і корисно для УГА — Начальна Команда висловилась була проти домагань місії ґен. Бертельмі, одначе мусіла підчинитись наказові свойого уряду й погодилась на перемиря, яке тревало від 25. лютого до 1. березня.

Переговори делеґації Державного Секретаріяту, ведені в днях 25-26 і 28. лютого у Львові, з антантською місією і делеґацією польського уряду та начального командування, не дали позитивних наслідків. Антантська місія станула зовсім відкрито на боці поляків і зажадала ні менше ні більше як відступлення УГА на демаркаційну лінію, що тягнулася (подаємо її приблизно): на півночі від давньої австро-російської границі по ріці Буг до Ясениці польської, а звідси границями між політичними повітами Жовква-Камінка Струмилова, Львів - Камінка Струмилова, Львів-Перемишляни до села Солова. Звідси ця лінія бігла на південь до станції Вибранівка, далі південною границею повіту Львів, а потім східними границями повітів Рудки, Дрогобич і Турка. Річ ясна, що таку вимогу Уряд ЗУНР відкинув і бої почалися на ново.

Як у листопаді 1918 р., так і тепер противник використав цю перерву в операціях і перевіз у Львів, замість харчів, яких достава була дозволена, велику кількість воєнного матеріялу й підтягнув на фронт нові підкріплення. Ці факти стали відомі УГА і в ній на провід, ізза його частих переговорів з противником, почало підніматись велике негодування.

З відновленням боїв положення польської львівської ґрупи знову погіршилось. „Довудзтво Всходу“ було примушене поновити перед Варшавою свої прохання за негайною допомогою, а тимчасом само підняло спробу звільнити залізничий шлях Городок - Судова Вишня. З цею метою 7. березня вдарили польські війська від сторони Вовчухів на українські становища в Долинянах, а рівночасно заатакували українські відділи, розташовані в Ебенав і Стоділках від сторони Городка Ягайлонського і Черлян. Тому, що і село Братковичі було обсаджене поляками, українські частини, оперуючі на цьому відтинку, знайшлися наче в мішку.

Та атаки з боку Городка і Черлян скоро заломились в українському скорострільному і артилерійському огні, а колиж пополудні на полі бою появився Окремий Загін (Гуцульський Курінь) чет. Голинського, також і західна польська ґрупа, що сильно атакувала українські становища в Долинянах — кинулась у розтіч.

Противника розгромлено основно. В українські руки в цьому дні попало більше як 350 полонених, 22 скорострільні, 6 гармат, велика скількість боєвих припасів і полева лікарня. Вечером, не стрічаючи вже поважнішого спротиву, Загін Голинського заняв Вовчухи, а на другий день здобув приступом сильно укріплені польські

позиції на стації Родатичі. Рівночасно куріні УСС і коломийські відкинули противника з Браткович

Тим робом Вовчухівська операція була цілковито закінчена і перша частина пляну Начальної Команди виконана. Залізниця Городок-Судова Вишня опинилася врешті в українських руках. Після цього повинно було прийти виконання другої частини пляну, тобто поновний наступ II. Корпусу на Львів. Положення для такого удару ніколи не могло бути корисніше як тепер. Получення з Перемишлем перервзне, більшу частину польської залоги перекинуло польське командування зі Львова в околиці Мшани і Городка, а в самім місті остались тільки слабші військові відділи та міліція.

Та Начальна Команда побоювалась, що коли II. Корпус займе столицю, то його частини здеморалізуються у великому місті і втратять свою боєву вартість*), тому не виконала тієї операції. Також і Вовчухівську Групу, замісць продовжати наступ на Перемишль, спинила Начальна Команда перед Судовою Вишнею і вона обмежилась тільки до дефензиви. Пасивність під Львовом і в Перемиським напрямку була одним з найбільших промахів Начальної Команди в часі українсько-польської кампанії і саме на рахунок цього промаху треба віднести катастрофальний відступ УГА в травні 1919 р. на Схід до границь Наддніпрянщини.

*) Покликуванось на війська Директорії, які 14. грудня 1918 р. увійшли в Київ, а вже 4. лютого 1919 р. мусіли його під напором більшовиків опустити.

IX.

НАДДНІПРЯНЩИНА І УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА.

Хоча У. Н. Рада й не проголосила, з деяких важних політичних причин, негайної злуки Західно-Української Держави з Українською Державою над Дніпром, то ніхто не сумнівався, що гетьманський уряд заразже і без вагань прийде з допомогою Галичині. Такі сподівання були тимбільше оправдані, що вже Уряд Центральної Ради живо цікавився долею австрійської займанщини і його делеґати на берестейських мирних переговорах навіть жадали відступлення західноукраїнських земель Українській Народній Республиці. Звичайно з цього нічо не вийшло і Австро-Угорщина відкинула ті жадання, але делеґація Центральної Ради добилась, як вже передтим згадано, підписання тайного договору, в котрому австро-угорський уряд зобовязався Східну Галичину і північну Буковину злучити в один коронний край.

Та Австро-Угорщина свойого зобовязання не тільки не сповнила, а що більше змусила гетьмана Скоропадського, як наслідника Центральної Ради, погодитися з анулюванням цього договору. Як довго Німеччина і Австро-Угорщина пред-

ставляли собою силу і гетьман Скоропадський був від них залежний, так довго його вимушене обома державами „дезінтересман“ щодо західноукраїнських земель було до певної міри зрозумілим. Колиж Австро-Угорщина розлетілась, а також Німеччина скорилась перед Антантою, він мав руки цілковито розв'язані. Тому-то галицьке громадянство леліяло зовсім оправдані надії, що тепер гетьман допоможе Галичині упорядкуватися, захистити свої границі від заходу.

Якеж було здивування і розчарування делегації, висланої У. Н. Радою в перших днях листопада 1918 р. в Київ, коли гетьман Скоропадський на її прохання допомоги для Львова, заявив, що Галичині він нічим допомогти не може, — бо боїться попасти в воєнний конфлікт з Польщею.*) Таке становище представника Української Держави над Дніпром, що, доречі, носив титул гетьмана всієї України, не могло бути зрозумілим. Раз тому, що Східна Галичина, виконуючи загально проголошене і признане право на самовизначення тільки на своїй етнографічній території, нічим не зачіпала інтересів польської держави. А по друге нове „дезінтересман“ Наддніпрянської України, зглядно її репрезентанта щодо Східної Галичини, могло підбадьорити варшавський уряд (що і сталося), щоб він вмішався в боротьбу у Львові та прийшов для своїх з допомогою.

На одно тільки годився гетьман Скоропадський, а саме: на „дизерцію“ Окремого Загону

*) Др. О. Назарук: Рік на Великій Україні. Стор. 7.

Січових Стрільців, що стояв під той час в Білій Церкві. Цю справу думав він уладити так, що Міністерство війни вишле Січових Стрільців нібито для розброювання австрійських зревольтованих відділів до Жмеринки чи до Проскурова, а звідтіль можуть вони перейти галицьку границю. Для обережности, Загін С. С. після цього мав бути вичеркнутий зі стану української наддніпрянської армії. Гетьман очевидно знав вже про наміри Українського Національного Союзу підняти при допомозі Січових Стрільців проти нього повстання і тому його згоду на перехід Загону за Збруч, годі брати за щирий намір допомогти Галичині, це була тільки найкраща нагода позбутися цього небезпечного відділу зпід Київа.

Та завдяки Винниченкові Січові Стрільці не виконали наказу гетьманського Міністерства війни і таки остались в Білій Церкві, де незабаром під проводом Директорії підняли повстання, до якого прилучилася ціла Наддніпрянщина. При кінці листопада директоріянські війська обложили Київ, а 14. грудня заняли його. Скоропадський тогож дня зрікся гетьманства і виїхав за кордон.

Нова влада Наддніпрянської України, тобто Директорія, від самого початку свойого істнування, станула у відношенні до західних земель на загально-українському становищі. Для неї політично-державне обєднання не було тільки формулою, позбавленою дієвого змісту, а основною догмою її політики, під впливом чого Директорія гляділа також на охорону західних границь як на свій державний обовязок. Спільна демократична основа Уряду З. У. Н. Р. та Української Народ-

ної Республики і схожість їх політично-соціяльної програми допомогла тому, що вони скоро найшли спільну мову в державній співпраці.

Вже при кінці листопада, коли правительство З. У. Н. Р. поробило контрактні заходи для злуки обох держав, з Наддніпрянщини стали прибувати до Галичини військові частини. Першим, на підмогу УГА, рушив Загін ім. Гонти під командою от. Долуда, зорганізований в Одесі, зглядно на Херсонщині, заходами відомого українського діяча і пізніше, в 1919 р., провідника партії соціялістів-самостійників дра Івана Луценка. Загін ім. Гонти, хоч чисельно невеликий, віддав УГА чималі прислуги найперше в боях у Львові, а потім на фронті І. Корпусу, де розгорнувся в дивізію.

Після Загону от. Долуда виїхав курінь полк. Кравчука; його спрямовано на Хирівський фронт. За тими двома формаціями прибула з Наддніпрянщини „Окрема Піхотна Козятинська Бриґада", яку росташовано під Львовом. Врешті на початку січня 1919 р. приїхали в Галичину частини „Дніпровської Дивізії", зорганізовані отаманами Зеленим і Данченком зі селян трипільського району в перші дні проти-гетьманського повстання.

На жаль цим останнім формаціям, створеним в революційній заверусі, недоставало військової карности і тому з військового боку на українсько-польському фронті представляли вони малу вартість. До цього їх мала національна свідомість спричинила, що в рядах останніх трьох формацій виринув небезпечний, з признаками большовизму фермент, що змусило Начальну Команду відіслати їх знову за Збруч. Ці втрати вирівнала бодай

по части артилерія київських Січових Стрільців зорганізована галичанином полк. Р. Дашкевичем, якої два полки (2-ий в складі двох легких і одної гавбичної батерії 48-лінійної і 6-ий полк в складі одної гавбичної батерії шести-дюймової і двох батерій 42-лінійних далекострільних) в лютому 1919 р. прибуло під Львів. Один з них, під командою ідейного і боєвого старшини полк. Лясковського*), приділено 4. бриґаді, другий остав в розпорядженню Начальної Команди. Обстріл артилерії С. С. спричинив на початку березня великий вибух польських складів стрілива у Львові і викликав серед населення і залоги нечувану паніку. Після заняття Директорією Київа також Галицько-Буковинський Комітет робив заходи, щоб на Наддніпрянщині зорганізувати з охотників „Корпус оборони Галичини" та дальший біг подій, а саме наступ большевиків і залишення Директорією столиці, знівечили цей намір.

Далеко більше значіння, як допомога живою силою, мала для Східної Галичини поміч Директорії воєнним матеріялом і грішми. Сотні тисяч гарматніх набоїв, велика кількість російських крісів, скорострілів, а побіч цього одежі, санітарного оборудування та медикаментів вже в перших двох місяцях війни переслала Директорія в розпорядження Начальної Команди і Державного Секретаріяту Військових Справ. Попри це одержав Західно-Український Уряд від Директорії кілька міліонів гривен і тим виратував себе з дуже

*) Полк. Лясковський, з роду зукраїнізований поль. шляхтич з Вел. України, був навіть латинського обряду.

прикрого фінансового положення. Зокрема багато мусіла завдячити Східна Галичина Наддніпрянським залізничникам, яких праця і старання піддержували галицькі залізниці в руху, бо з приводу саботажів польських залізничників спершу було з ними доволі погано, опісля вже все наладналось. Також летунство УГА зорганізовано майже виключно зі запасів Української Наддніпрянської Армії.

При кінці 1919 р. положення Наддніпрянщини погіршилось і її допомога для УГА не могла бути така видатна. З одного боку большовицька навала від півночі і сходу, з другого внутрішні неспокої та повстання всяких самозванчих отаманів проти Директорії перешкоджували систематичній доставі воєнного знаряддя для Східної Галичини. В додаток лиха, армія Директорії під впливом большевицької пропаганди почала скоро розкладатись. Без надзвичайних зусиль заняла червона російська армія: 7. січня Харків, 23. січня Полтаву, а небаром опанувала і ціле Лівобережжа. Хаос, спричинений скорим відступом Лівобережного фронту (ним до 24. січня командував полк. Болбочан, а потім от. Волох), став ще більший, коли на півдні проти Директорії виступив от. Григоріїв, а ціла низка большевицьких загонів, потворених з місцевого населення, підняла діяльність у запіллі Наддніпрянської Армії. Врешті 4. лютого покинули українські війська Київ. До кінця березня відтиснули большевики ліве крило армії Директорії аж на Волинь, а праве примусили перейти на румунську територію. Таким чином величезні склади військового добра на

Лівобережжі, в Київі і в більшій полосі Правобережжа захопив ворог, або рознесли ріжні повстанчі ватаги й селяни.

Правда, що й пізніше у Дієвій Армії залишилися ще такі запаси військового майна, що і без шкоди для себе, могла вона поратувати Галицьку Армію. Але непорозуміння між Головним Отаманом Петлюрою та Галицьким Урядом, яке заєдно зростало, перешкодило цьому. А тимчасом уже в березні УГА стала відчувати пекучі браки стрілива, що гальмувало пляни Начальної Команди. Трагічність положення УГА побільшувало ще й те, що Галицький Уряд не зумів роздобути в сусідніх краях, зокрема на Мадярщині та Чехословаччині потрібної кількости гарматних і крісових набоїв, хоча мав в своїх руках такий цінний вимінний обєкт, як бориславська нафта і дрогобицька бензина. За нафту мадярський уряд гр. Каролього годився доставити всього, що тільки армії буде потрібне, але до виконання тієї умови чомусьто не дійшло. Недостача стрілива виявила небаром свої наслідки...

А відносини між Головним Отаманом Петлюрою, який після уступлення Винниченка, 10. лютого 1919 р., прийняв і головство Директорії, та Державним Секретаріятом, не поправлялись, а навпаки загострювались щораз більше. От. Петлюра, покликуючись на акт злуки обох українських Держав — бажав підчинити собі і УГА, а з цим Галицький Уряд не хотів погодитись. Також в питаннях закордонної політики між Головним От. Петлюрою і Державним Секретаріятом виринули великі розбіжности, які виявили-

лись вже при переговорах з місією ґен. Бертельмі при кінці лютого 1919 р. Головний Отаман заступав саме думку, що Галицький Уряд повинен приняти умови поставлені їй представниками Антанти, погодитися з Польщею і всі свої сили звернути на боротьбу з большевизмом. Зновуж Державний Секретаріят, числячись із настроями галицького громадянства, відкидав обиджаючі диктати Місії ґен. Бертельмі, а домагавсь від Мирової Конференції справедливого вирішення українсько-польського спору.

Великою допомогою Наддніпрянщини Східній Галичині було створення т. зв. Волинського Фронту. Здержуючи польську армію, на просторі між Бугом і Припятею, наддніпрянські війська наче продовжували праве крило УГА, заслонюючи її від ударів з півночі та обходу з запілля. Співпраця Волинського Фронту з УГА була в дійсности першим реальним висловом обєднання Нації і видимим символом її стремлінь.

Осередком руху, що мав на меті оборону західніх кордонів Української Народньої Республики, був Володимир Волинський. З переходом цього міста дня 1. листопада в українські руки (передтим стояв тут австрійський ґарнізон і команда IV-ої австрійської армії), зорґанізовано там міліцію і один військовий відділ та проголошено прилучення Волині до УНР. Подібно сталось з іншими волинськими містами. Але небаром, бо вже 22. листопада, Володимир Волинський захопили польські відділи. Дальший їх похід на схід спинила ґрупа під командою полк. Порохівського. На півночі оперувала Ковельська Ґрупа. Під кінець 1918. р. всі українські війська на Волині, як на заході проти поляків так на півночі проти большевиків, зведено в тзв. Північну Ґрупу і підчинено її от. Оскілкові. Головна кватира Північної Ґрупи містилась в м. Рівному.

Зогляду на малу кількість військ, якими верховодив от. Оскілко, ні фронт проти поляків, ні проти большевиків, не мав так постійного вигляду як галицький і часто пересувався на значні віддалі, то взад, то вперед. Під кінець 1918. р. Волинський Фронт пробігав (приблизний його вигляд) від Угринова в Галичині через околиці віддалені 10 - 15 кільометрів на схід від Володимира Волинського, далі попри Турійськ на захід від Ковеля, а звідтіля скручував на північний схід на лінію р. Припяті.

На початку лютого 1919. р. заняли поляки також Ковель і відтиснули українські війська майже до р. Стохід. В руки польських військ дістався також простір на північ від залізниці Ковель-Маневичі, де оперували тільки слабі партизанські загони з місцевих селян. Зате під Володимиром Волинським українські відділи успішно відбивали спроби противника, посунутись дальше на схід і два рази (в січні і лютім) на короткий час виперли його з міста.

З початком квітня 1919. р. для керування протипольським фронтом на Волині створився т. з. Штаб Холмського Фронту з осідком в м. Луцьку. В його розпорядження кромі Володимир-Волинської і Ковельської Ґрупи передано також частини дивізії Сірожупанників, які на початку травня для цеї ціли стягнено з протибольшевиць-

кого фронту. Сірожупанців розділено на лінії Колки-Переспа-Локачі. Команду над Холмським Фронтом обняв ґен. Осецький; польським фронтом на Волині командував ґен. Ридз-Сміґли.

Та завдяки большевицькій аґітації і пропаґанді, вже при кінці 1918. р. почали на Волині вибухати повстання проти влади У. Н. Р. В деяких місцях потворились навіть окремі „республики", в котрих верховодили большевицькі аґенти. Найбільше розголосу між ними набрала т. зв. „Дерманська Республика", якої ватаги навіть були напали на Здолбунів. Цей невідрадний стан запілля Волинського Фронту спонукав Військове Міністерство У. Н. Р. віддати на початку 1919. р. повіти Дубно і Кремянець під заряд УГА. Та виконати вповні ці доручення, з приводу ворожого становища тамошнього населення, що було випливом його малої національної свідомости й ворожої аґітації, галицьким відділам не вдалося. Обох занарханізованих повітів вони не успокоїли, а одинокою користю з їхнього перебування на Волині було те, що велика кількість військового майна, нагромаджена у волинських військових складах, перейшла частинно принаймсне в руки УГА.

Не без впливу на ослаблення Волинського Фронту, побіч анархії і повстань в запіллі, остав і виступ от. Оскілка в дні 29. квітня 1919. р. В порозумінні з правими партіями, а то соціялістами-самостійниками і народніми республиканцями, задумав от. Оскілко усунути Головного Отамана Петлюру та соціялістичний уряд і завести військову диктатуру. Одначе цей переворот не

вдався (його зліквідували С. С.) і от. Оскілко з своїми найближчими співробітниками втік до Польщі.

В травні 1919. р., рівночасно з офензивою в Галичині, польські війська розпочали зачіпну акцію і на Волині. Польське командування мало тут 18 тисяч крісів, 1500 шабель і 18 гармат супроти не більше, як 5-6 тисяч крісів і зовсім незначної артилерії Холмського Фронту. Без труду сфорсували польські війська дня 15. травня р. Стохід, відкинули рівночасно розташовану на лівому крилі 1-шу Волинську Дивізію в Галичину, а 16. травня окружили м. Луцьк і полонили там більшу частину Сірожупанців враз з командантом ґен. Мартинюком.

Після ліквідації поляками Холмського Фронту — Діева Армія заперестала з ними боїв, а Гол. От. Петлюра став шукати порозуміння з Польщею, щоб маючи свобідні руки на заході, вжити всіх своїх сил на боротьбу з большевицькою окупацією. В червні 1919 р. остаточно Петлюрі вдалося це осягнути.

Холмщиина і Полісся участи в цій боротьбі майже не брали. Холмщину заняли Поляки негайно зі знесенням австрійської окупації, тобто при кінці жовтня 1918 р. (м. Холм заняв слабий польський відділ 2. листопада), а Підляша і Полісся до початку 1919 р. остались під німецькою окупацією. Після уступлення німецьких військ, ці землі стали тереном польсько - большевицької війни.

X.

ПОДІЇ В БЕРЕЗНІ - ТРАВНІ 1919. Р.

На початку 1919. р. в зовнішно-політичному положенні Польщі зайшов рішучий зворот. Франція, яка піддержувала дотепер Народовий Комітет, змінила своє становище та наладнала звязки з Варшавою. Народовий Комітет тратив щораз більше значіння і врешті, щоб не залишитись поза скобками, погодився з Пілсудським, а визначний діяч Нар. Комітету Падаревський склав 16. січня новий польський кабінет. За те Пілсудський признав за Народовим Комітетом право і дальше репрезентувати Польщу перед Антантою. В лютім зібрався у Варшаві перший польський сойм, ухвалив конституцію, а в слід за тим Антанта визнала правно польську державу і її представники засіли в Парижі в синедріоні побідників.

Після наладнання відносин між варшавським урядом і Народовим Комітетом, а опісля з Антантою — Польщі відчинились двері до невичерпаних засобів воєнного матеріялу антантських держав, а в першу чергу Франції. Польська армія одержала небаром від Антанти все, чого тільки їй було потрібно для дальшої війни. Навпаки Українській Армії почало недоставати всього, від стрілива почавши, аж до харчів. Припаси прислані в Східну Галичину із Наддніпрянщини, скоро вичерпались, а з закордону Державному Секретаріятові не вдалося для УГА роздобути майже нічо.

З журою і непокоєм глядів Український Уряд на її будучність і здаючи собі справу з грізного положення робив заходи, щоб відвернути грядучу катастрофу. Завдяки Вільсонові і його 14-ти точкам, галицьке громадянство найбільше надії покладало на Мирову Конференцію, туди також звернулися старання уряду ЗУНР. Зєднати собі Мирову Конференцію та спонукати її, щоб вона з одного боку вплинула на Польщу і заставила її припинити похід на схід, а з другого переконати Антанту, що вона у власнім інтересі повинна допомогти матеріяльно українським арміям в боротьбі з большевиками — це було найважнішим завданням, яке поставила собі українська дипльоматія.

З метою заступництва інтересів ЗОУНР перед Мировою Конференцією і взагалі перед Антантою вислав Державний Секретаріят в Париж свою делеґацію під проводом д-ра Панейка. Формально галицька делеґація становила одну цілість з наддніпрянською українською делеґацією, висланою на Мирову Конференцію Директорією, під головуванням інж. Сидоренка, та фактично вона в більшості випадків виступала окремо, а після угоди Гол. От. Петлюри з Польщею в грудні 1919. (зречення Східної Галичини) зовсім відокремилась від неї. Поза обіцянками обі делеґації від Найвищої Ради нічого позитивного не

могли осягнути*). Розуміється, що більші успіхи одної чи другої української армії, булиб скріпили становище речників українських інтересів в Парижі і Найвища Рада булаб, по всій правдоподібности, не остановилась тільки на обіцянках, але таких успіхів не було. Зокрема скоре заняття большовиками малощо не цілої Наддніпрянщини, ослаблювало позицію „Обєднаної Делеґації УНР". (спільна офіціяльна назва для обох делеґацій) супроти Мирової Конференції.

Оставались ще надії на УГА, бо хоч вона в січні чоловим наступом Львова здобути не могла, то її акція в лютому і березні на лінії Городок Ягайлонський — Судова Вишня давали надії на його скорий упадок. В тому випадку і Найвища Рада булаб поставилась інакше до бажань української делеґації і взагалі до української справи. Та і тут сподівання завели. Відтявши сполуку Львова з Перемишлем, українські війська, а точніше Вовчухівська ґрупа, застановила свій дальший напір на захід, а взялась атакувати сильно укріплені становища противника довкола Городка.

Проте ці важкі бої, біля Керниці і Любовичів (фільварок), Любіня Малого, Черлян і Каменоброду, не принесли поважніших досягнень українським частинам і навпаки ослабили їх до решти, так що не всилі були вже відбивати наступу польських військ, який вони повели для звільнення залізничого шляху Перемишль—Львів. Надобавок Начальна Команда відібрала Вовчухівській ґрупі два куріні Українських Січових Стрільців, перекинувши їх на фронт між I. і II. Корпус. Як фатальні наслідки принесло з одного боку виснаження Вовчухівської ґрупи атаками на Городок, з другого перекинення двох цих курінів УСС, показалось небаром.

*) Мировий Конґрес був завеликим тілом і тому для полагоджування найважнішнх справ утворено Найвищу Раду в складі 10 членів. Потім цю Раду зредуковано до 4. осіб: Льойд Джорджа, Вільсона, Клеманса і Орлянда (Рада Чотирох).

Тимчасом в Перемишль прибула нова польська ґрупа в силі чотирох курінів і двох гарматних батерій, під командою ґен. Александровіча. Ця ґрупа, як видно з її складу, надто сидьною не була, але вистарчала на те, щоб започаткувати польську протиофензиву, надати їй певного початкового розгону і потягнути за собою інші польські відділи, росташовані на просторі Перемишль-Судова Вишня, вперід у напрямі Львова. І в дійсности ґрупа ґен. Александровіча виповнила доручення назагал добре. Дванацятого березня поляки відкинули українські частини з Селиськ і Бикова, на другий день осягнули Мостиська, 14. получились з ґрупою підполк. Бекера в Судовій Вишні, що передтим оперувала біля Родатич і Вовчухів. В слідуючих днях мали нові успіхи, бо захопили: Кути, Дуброву і Довгомостиська. Врешті 17. березня зявилася на полі бою також познанська ґрупа в силі 5. курінів і 3. батерій під командою ґен. Конаржевського. Дальшими операціями в напрямку Львова проводив ґен. Івашкевич, призначений кілька днів передтим командантом польського фронту в Східній Галичині.

Перед нагромадженими під Судовою Вишнею польськими силами Вовчухівська ґрупа не могла встоятись. Ядро її, розбите під Милятином і Баром, відійшло на південь, а інші відділи були відтиснені на північ. Вовчухівська ґрупа, розколена на двоє, перестала існувати. Познанські польські частини осягнули 19. березня Городок і залізничий шлях Перемишль-Львів, захопив знову противник.

Поразку Вовчухівської ґрупи спричинило в першу чергу незахування командою III. Корпусу основного тактичного правила: на головнім напрямку старатися бути якнайсильнішим. Замість всі свої зайві сили кинути під Судову Вишню, полк. Коссак, який кермував Вовчухівською операцією, держав їх безужиточно розкиненими по цілому фронті свойого корпусу. Це дало привід місце полк. Коссака обсадити ґен. Ґембачевом.

Рівночасно з цим, як ґрупа ґен. Конаржевського (Познанці) прямувала на схід в сторону Львова, частини, які стояли під командою ґен. Александровіча, звернули на північ і при піддержці польських військ з напрямку Немирова і Любачева заняли Краковець, Яворів і до дня 27. березня відкинули частини I. Корпусу (дивізію от. Долуда і 10. бриґаду) до лінії р. Верещиця-Маґерів. Ще дещо передтим польська львівська залога заняла Кожичі, Домажир, Страдче і опанувала простір між залізницями Львів-Городок і Львів-Янів.

Невдача під Вовчухами відбилась голосним відгомоном в цілій УҐА і підірвала в ній надію на успішне закінчення війни. Серед вояцтва пішли провокаційні слухи про зраду проводу, що ще більше ослабило відпорність армії. В додатку поруч ворожої розкладової пропаґанди почали свою роботу в Східній Галичині також і свої невдоволені елєменти, які наслідуючи большовиків, подекуди не без успіху підбурювали вояків проти старшин і військового та державного проводу.

Початкова однодушність українських політичних партій також розбилась; соціял-демократи замість піддержати уряд в так критичній хвилині, станули до нього в опозиції. Зокрема великий розбрат в громадянсько-політичне життя Східної Галичини внесла нова партія т. зв. Селянсько-Робітничий Союз, заснований на початку 1919. р. Демянчуком на спілку з відомим опісля в УҐА на Наддніпрянській Україні, Ґадзінським. Орґан тієї партії „Республіканець" явно проповідував большевизм, пятнував Національну Раду як „буржуазну" і закидав їй вороже відношення до селянства і робітництва. На ще більші напади з боку Селянсько-Робітничого Союзу та його орґану була виставлена Начальна Команда і взагалі старшинський корпус УҐА. Демаґоґія „Республіканця" не остала без впливу на вояцтво і так вже захитане в своїй вірі ворожою пропаґандою а подекуди й невдачою на фронті.

Спершу Селянсько-Робітничий Союз не виявляв надзвичайної сили і впливу на українське селянство та робітництво не мав. Щойно згодом, коли до цеї партії приєднались деякі визначніші соціял-демократи, як Безпалко і Темницький, а також багато діячів лівих українських наддніпрянських партій, (що схоронились перед большевика-

ми в Галичину), вона скріпилась. Це спонукало Селянсько-Робітничий Союз домагатися, щоб УНРада приняла в свій склад його представників, вибраних на першому зїзді цеї партії в дні 30. березня 1919. р. УНРада в засаді годилася на це жадання, але була проти приняття в свій склад аж 61. представників Селянсько-Робітничого Союзу. Та Союз не хотів відступити від своїх постулятів і через те до порозуміння між ним і УНРадою не дійшло. Зокрема живу „революційну" діяльність розвинули в Галичині наддніпрянські соціял-революціонери під проводом М. Ковалевського і М. Шаповала, обєднані біля орґану „Нового Життя". До тих останніх з галичан приєдналися були В. Пачовський, а на деякий час також Федюшка (Євшан).

Цього самого дня, то є 19. березня, в котрому поляки відтиснули українські війська зі залізничого шляху Судова Вишня-Городок, наспіла з Парижа до Начального Вождя ґен. Омеляновича-Павленка радіотелеґрама, підписана Вільсоном, Льойд Джорджом, Клемансом і Орляндом з пропозицією негайного спинення боїв в околиці Львова. Таку саму радіотелеґраму вислала Рада Чотирох також ґен. Розвадовському*). „Найвища Рада — говорилось в цій телеґрамі — готова вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в тій справі і посередничити в Парижі при делеґаціях українській і польській, або

*) Польський уряд ще десь на початку березня назначив ґен. Розвадовського головою польської військової місії в Парижі і його 19. березня у Львові не було. На місце ґен. Розвадовського прийшов ґен. Івашкевич.

через таке уповноважнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб перемиря перемінити в завішення зброї. Вислухання українських і польських представників в справі їх спірних бажань є зрештою підчинене формальній умові негайного понехання ворожих кроків".

Українській Начальній Команді супроти загального положення на фронті, а зокрема поразки Вовчухівської ґрупи, пропозиція Найвищої Ради була на руку і вона заявила готовість її приняти.

Державний Секретаріят почав робити старання, щоб і поляки зі свого боку погодились остановити бої. Та Польській Начальній Команді, після цього, як прибули в Галичину познанські частини, а Львів уже не був загрожений, не спішилось з відповіддю на українські пропозиції. Щойно за посередництвом і певним натиском американського ґен. Кернена, вислали поляки в Хирів свою делеґацію для переговорів з українцями. Та тут відразу виявилось, що Польща не послухає зазиву Найвищої Ради. Бо коли радіо-телеґрама з 19. березня говорила, що підчас перемиря обі воюючі сторони повинні остати на своїх позиціях, то польська делеґація жадала відходу українських військ на „лінію Бертельмі" (гл. стор. 105). Супроти цього переговори, ведені 27-29. березня, розбились. Про становище поляків — українська делеґація на Мирову Конференцію повідомила 7. квітня Найвищу Раду, а небаром за тим Державний Секретаріят вислав в Париж окрему місію в складі Д-ра Лозинського-

го і полк. Вітовського з дорученням робити всі можливі заходи для того, щоб поляки спинили бої і приняли пропозиції Ради Чотирох.

Після розбиття поляками Вовчухівської ґрупи і невдач І. Корпусу біля Яворова та Янова — Українська Начальна Команда застановила зачіпні дії. Тільки на півночі в районі Белза, Жабча і Долгобичова, продовжували ще сутички з противником частини І. Корпусу, які на загальне положення ніякого впливу не мали. Начальна Команда числила, що фактичне остановлення боевих дій з боку УГА спонукає і противника, аж до вирішення справи Найвищою Радою, остановити операції на галицькому фронті. Але помилилась, бо поляки продовжували свої наступи, головно на фронті І. Корпусу, де в половині квітня мали значні досягнення, а також на півдні від Рави Руської і Маґерова та на фронті ІІ. Корпусу, де 15. квітня ненадійно, нічним випадом, захопили Чортівську Скалу і Лисиничі під Львовом.

В тім часі вибух серед розташованих в Дрогобичі військових відділів та міліції бунт, яким проводила створена на большевицький лад „Жовнірська Рада". Бунт цей не набрав що правда ширших розмірів, бо його в одну мить зліквідував перекинений туди курінь І. бриґади Українських Січових Стрільців, але він як симптом розкладу в запіллі був грізною осторогою для Начальної Команди і Державного Секретаріяту, тимбільше що до подібного бунту прийшло в Березні і в Золочеві. Золочівська револьта була ділом польської тайної військової орґанізації, дрогобицьку счинили таки свої доморослі большевики, що вже тоді зуміли обмотати в сіти деяких несвідомих вояків, а навіть старшин.

В Парижі тимчасом вдалося дрові Панейкові при помочі американського ґен. Бліса добитись того, що Падеревський зобовязався іменем польського уряду і військового командування застановити на галицькому фронті офензиву і взагалі припинити бої, доки українсько-польського спору не вирішить Найвища Рада. Це зобовязання приняв Падеревський дня 17. квітня і в тойже день вислав у Варшаву відповідне радіо-телеґрафічне повідомлення. Та у відповідь на це дня 19. квітня заатакували польські відділи ненадійно 3. і 7. бриґаду між Скниловом і Любінем Великим, відтиснули їх кілька кільометрів на південь, а на другий день, то є 20. квітня (перший день Великодня), проломили становища 2. і 3. бриґади під Львовом, захоплюючи Басівку, Глинну, Солонки, Сокільники, Зубрю, Пасіки Зубрецькі, Вульки і Цішки. За тим прийшов, дня 29. квітня, удар на ліве крило, а саме на дивізію от. Долуда і 4. бриґаду, котрі втратили: Брюховичі, Лису Гору, сильно укріплені становища на горі Михайлівщині, Малехів, Дубляни, Сороки, Підбірці, Миклашів і Підберізці. В слідуючих двох днях українські війська примушені були залишити знову декілька сіл на північ від Львова, який таким чином опинився поза досягом української артилерії.

Таке було положення в тім часі на протипольському українському фронті, а на протибольшевицькому, що держала Армія УНР, воно осягнуло ступінь, який без пересади можна на-

звати катастрофальним. При кінці березня 1919 р. большевики розкололи Наддніпрянську Армію на двоє: її південну частину змусили перейти до Румунії, а північна відступила на Волинь і станула на ріці Горині. В половині квітня большевицька навала докотилась аж до Збруча. Доступу в Галичину боронили перед нею тільки слабі наддніпрянські загони, між ними отаманів Шаповала і Шандрука, і напоспіх зорґанізована з відділів УГА ґрупа під командою от. Ляєра, розташована в околиці Підволочиськ. Створення нового східного фронту ще більше утруднило положення УГА супроти поляків. І серед таких іменно безвідрадних відносин виринув тоді в Начальній Команді, подиктований більш розпукою як розумом, проєкт, пропустити большевиків під Львів. З цею метою мав І. Корпус остати дальше на своїому місці, а частини ІІ. Корпусу мали відійти зпід Львова на правий беріг Дністра. Та цьому плянові спротивився комендант 4. бриґади от. Шухевич і не виконав його; також інші бриґади остали на своїх місцях.

Тоді за порадою українсько-галицької делеґації на Мирову Конференцію — Начальна Команда звернулася знову 1. травня до поляків з пропозицією застановити бої, а коли не одержала ніякої відповіді, повторила свою пропозицію щераз дня 9. травня. Та і тим разом польське військове командування не відізвалось. Ще дещо передтим складено в Парижі з наказу Найвищої Ради окрему комісію для справи українсько-польського перемиря під головуванням анґлійського (колись бурського) ґен. Боти. Після двох

конференцій з українськими представниками доручив ґен. Бота українській делеґації дня 13. травня проєкт перемиря. І цим разом українці мали принести жертви, а поляки зискати. Демаркаційна лінія по проєкту ґен. Боти мала тягнутись так:

Від Буга там, де він спливається з Козловицьким потоком, горі течвою цього потока аж до устя в нього річки Варяжанки (йдучи на захід від Угринова). Далі в загальнім напрямі на південь через означені точки (коти) 246, 258, 209, 210 і через точку над Болотнею безпосередно на північ від коти 207 (йдучи на схід від Лубова, Ванева і на захід від Себечова і Жабча). Звідси „лінія Боти“ йшла до місця, де спливаються Рата і Желдець. Далі горі течвою Желдця аж до виступу 252 (на північ від Дзібулків). Тут зверталася вона на південний схід через коти 240, 238 (на південь від Жовтанців), опісля на схід в напрямі адміністраційної границі між повітами Львів і Камінка Струмилова безпосередньо на захід від коти 262. Йшла цею границею, як також адміністраційною границею між повітами Львів і Перемишляни аж до точки віддаленої 1500 метрів на південний захід від точки 276 (на північ від Печенії). Там зверталась на південний захід і переходила через коти 302, 280, 440, 370, 366, 413 і опісля доходила до південної границі львівського повіту в віддаленню 1 км. на південь від останньої коти. Далі йшла південною границею львівського і західною границею рудецького повіту аж до місця, де вона (границя) зустрічається з Дністром. Звідси бігла течвою Дністра

і Бистриці аж до Мокрян, західною границею повіту Дрогобич аж до точки 1001 (Буківсько). Від точки 1001 лінією хребта на південний захід аж до точки 1132 (Шимонець); далі на південний захід вздовж потока, який іде до Радича, аж до місця, де він спливається з Завадкою, потім далі Завадкою до місця, де вона впадає до ріки Стрий. Звідси горі Стрием до точки 831 біля Ясенова.

Тяжкі були це услівя, але українська делеґація погодилась і на них. Та це не помогло, бо польське командування всупереч зобовязанню Падеревського з дня 17. квітня, повело на фронті УГА нагальний наступ, знаний під назвою травневої офензиви.

Тим разом найсильніший удар спрямували поляки на фронт III. Корпусу, зокрема на ґрупу Крукеничі, розташовану на відтинку Волчищовичі-Гусаків. На цьому просторі, що займав менш більш 50 кільометрів, українці мали лише чотири куріні піхоти і три гармаґні батерії. Противник кинув на цей відтинок цілу (4-ту) дивізію.

Ранком 15. травня проломили польські війська становища під Гусаковом (курінь от. Чорного) і біля полудня від сторони с. Болянич дійшли до Крукенич. Запасний курінь, поведений до протинаступу особисто начальником штабу 8. бриґади сот. Лянґом, не зміг нічо вдіяти. Горсткою годі було здержати десять наступаючих, одна за одною, лав противника. Мимо цеї переваги крукеницька ґрупа нігде не відступала без бою, та всежтаки під вечір змушена була відійти аж на

річку Стрвяж, де остановилась з метою здержати похід противника на Самбір.

Рівночасно з наступом 4. польської дивізії з напряму Судова Вишня-Мостиська-Медика перейшла до акції і 3. польська дивізія під Хировом. На цьому відтинку заатакував противник ранком дня 15. травня гору Радич і с. Сушицю, проте не осягнув майже ніяких успіхів, але завдяки проломові під Гусаковом ґрупа „Глибока", що боронила цього відтинку, в ночі з 15. на 16. травня сама покинула становища і подалася до Старої Соли. І це загубило її. Бо на другий день польські війська обхопили ґрупу „Глибока" із півночі і вона, під натиском переважаючих сил, замісць на Самбір, була змушена відступати на Старий Самбір, де що правда злучилася з Гірською Бриґадою от. Черського, але з недостачі стрілива і деморалізації, спричиненої неуспіхом під Старою Солею, ні одна ні друга частина не були вже в стані дати який відпір і через Турку подалися на Чехословаччину.*)

Відступ ґрупи „Глибока" на Старий Самбір дав змогу польським військам охопити ґрупу Крукеничі, що остановилась на р. Стрвяжі, також зі заходу та змусити її до відвороту на Самбір, а звідтам 17. травня на Дрогобич. Ще в гіршому

*) Чеська влада примістила розбитки Гірської Бриґади і ґрупи „Глибока" найперше на Закарпаттю (де пробувала вжити їх проти мадярських большевиків), а потім в Німецькім Яблінним (Deutsch-Gabel) на саксонській границі. В 1921 р. „Українську Бриґаду", як названо ці частини, перенесено до Йозефова і тогож року на жадання польського уряду розвязано. Як пристановище для української скитальщини за кордоном, „Українська Бриґада" відіграла велику ролю.

положенні опинилась ґрупа Рудки, що занимала фронт Стоділки-Волчищовичі. Її в першім дні офензиви відперли поляки до Конюшок Семенівських, а на другий день, т. є 16. травня, тому що противник наближався вже і до Самбора, вона тільки з трудом переправилась через Велике Болото і малощо не попала вся в полон. Врешті 7. львівська бриґада, що займала відтинок р. Щерек-Стоділки, втратила 16. травня Комарно і поспішним походом стягнулася в Миколаїв над Дністром. Так фронт III. Корпусу УГА розлетівся цілковито.

На фронті I. Корпусу в першій половині травня польські наступи чергувались з українськими протинаступами. Висліди цих боїв, що знову зосереджувались в районі Белза і на північ від Жовкви, принесли полякам поширення оперативного простору особливо на південь від Рави Руської. Та всежтаки I. Корпус держався і певно противникові не скоро булоб вдалося відперти його на південь, колиб не пролом Волинського Фронту. Пятнацятого травня, як вже була згадка, поляки сфорсували ріку Стохід, 16. заняли Луцьк і без ніякого вже опору наддніпрянських військ перли дальше на схід в напрямку Рівного і Радивилова. Заходила небезпека, що їхні частини обійдуть праве крило українського галицького фронту і це змусило I. Корпус залишити свої дотепер з таким завзяттям боронені становища.

В цьому самому злощасному дні, в котрому був проломаний фронт III. Корпусу, то є 15. травня, польські війська заняли Куликів, а на другий день Сокаль, Кристинопіль і Мости Великі, 20. травня впала Камінка Струмилова, а 21. також Радехів і Стоянів. Перший Корпус відступав на цілій лінії, але його відступ був упорядкований без проявів паніки, яка огорнула була III. Корпус. А треба зазначити, що проти українських військ на Волині і проти I. Корпусу УГА (на просторі від Сокаля до Рави Руської) вступили вже в бій дивізії ґен. Галлєра, які саме прибули з Франції через Німеччину.

Після відступу III. і I. Корпусу мусів залишити свої становища під Львовом також II. Корпус, відступаючи в напрямі Перемишлян і Рогатина.

Втративши Самбір і Рудки, вирішила Начальна Команда здержати дальший похід 3. і 4. польської дивізії на лінії Дрогобич-Миколаїв н. Дністром. З цею метою доручено от. Тінклеві з останків 7. і частини 2. бриґади створити ґрупу та боронити нею мостового причілка в Миколаєві. Решту III. Корпусу стягнено на лінію Дрогобич-Стрий, підсилено її кількома курінями піхоти і трьома батеріями полевих гармат з II. Корпусу з метою здержати противника на лінії р. Бистриці. Та заки успіли ці частини розташуватись на своїх оборонних позиціях, противник зайняв Миколаїв так, що про оборону Дрогобича і Борислава не було вже й мови. Третий Корпус мусів відступати дальше на схід.

Дня 18. травня заняли польські війська Дрогобич і Борислав, а 20. Стрий. Дрогобицько-Бориславський нафтовий терен на виразний наказ Начальної Команди оставлено противникові неушкодженим. Мав це бути реверанс в сторону Антанти, якій на тому дуже залежало.

Безвиглядне положення УГА змусило Державний Секретаріят щераз запропонувати полякам перемиря. З тією метою доручила Начальна Команда кожному корпусові вислати до польського військового командування своїх парляментарів. Тепер Державний Секретаріят годився на демаркаційну лінію ріки Буг і Стрий, що меншбільш відповідала „лінії Бертельмі". Парляментарі І. і ІІ. Корпусу нічого не осягнули, а парляментарі ІІІ. Корпусу (пполк. Фідлєр і сот. Михайло Колтунюк), по довгих митарствах добились до штабу армії ґен. Галлєра в Люблині, де одержали відповідь, що ґен. Галлєр умов перемиря не приймає і переговорювати з УГА взагалі не буде, навпаки жадає негайної капітуляції цілої армії, зложення зброї, муніції та видачі цілого залізничого парку. На цьому спроби Державного Секретаріяту спонукати поляків остановити свою офензиву і покінчились.

До дня 24. травня польська армія осягнула лінію Болехів-Ходорів-Бібрку-Буськ. Цей успіх завдячує противник шістьом новим дивізіям, які перед тією офензивою прибули з Франції під командою ґен. Галлєра. Ці дивізії були призначені на большевицький фронт і як відомо, польський Президент Міністрів Падеревський зобовязався перед Найвищою Радою не вживати їх проти українців, одначе їх таки спрямовано впрост на Волинь і Галичину.

Зокрема, щодо офензиви на галицькому фронті, то на запит Найвищої Ради — чому польське військове командування всупереч зобовязанням продовжує бої з УГА, була відповідь, що зависнили українці, бо мовляв „від довшого часу атакували польські позиції в Східній Галичині, стараючись рівночасно відвернути увагу безперестанними пропозиціями перемиря і щоб покласти раз край такій двозначній поведінці, наказало Начальне Польське Командування запевнити собі ситуацію в офензивний спосіб*)".

Після цього УГА почала стягатись в трикутник, ограничений ріками Збручем і Дністром. В загальному І. Корпус відступав на Красне-Золочів-Тернопіль Теребовля, ІІ. на Перемишляни-Підгайці-Чортків, а ІІІ. на Галич і Монастирська. Куди мала відступити УГА при дальшім напорі противника, якого, очевидно, ніхто і не надіявся вже здержати, було справою невирішеною. Начальний вождь УГА ґен. Омелянович-Павленко і більшість головно молодших старшин висловлювалося за переходом на Наддніпрянщину, а начальник штабу полк. Курманович і старшини Начальної Команди та деякі з Державних Секретарів були за тим, щоб УГА перейшла до Румунії. Там, мовляв, вона піддасться під протекторат Антанти, зреорґанізується і знову буде спосібна до боротьби. Віра в доброзичливість Антанти і Найвищої Ради все ще не покидала більшости галицьких політиків, які і польську офензиву пояснювали собі як якесь фатальне непорозуміння.

*) Уривок із польського воєнного комунікату з дня 17. травня 1919. р. Про нарушення зобовязань припинити бої повідомила українська делєґація Клємансо дня 22. травня Клємансо пробіцяв зажадати від польського Командування вияснення і одержав його по всій вірогідности в такій формі, як вище.

Дехто вірив навіть, що Найвища Рада, розібравшись в українсько-польському спорі, накаже Польській Армії вийти зі Східної Галичини.

Та в тім 23. травня надійшло від румунів жадання, щоб українські війська очистили залізницю Снятин, Коломия, Хриплин, Делятин і Ясіна і щоб вийшли взагалі з повітів, в яких пробігають ці шляхи. Румунське Військове Командування мотивувало свої жадання стратеґічним оглядом; румунській армії, мовляв, потрібно цих залізничих шляхів для операцій проти мадярських большевиків. Не почуваючись на силах встрявати в війну ще й з Румунією, Державний Секретаріят мусів згодитися на вимоги румунів. Дня 24. травня українські відділи, розташовані на південь від Дністра, одержали наказ відступити в напрямі Товмача і Отинії. Тому, що 25. травня Станиславів заняла польська боївка, українські відділи, щоб не бути окруженими зі заходу поляками, а зі сходу румунами, відступили на Нижнів, де зформовано з них ґрупу т. зв. „Нижнів" і доручено їй обсадити Дністер на просторі Коропець-Єзупіль. Без ніякого спротиву заняли румунські війська протягом 24-27. травня полосу, ограничену з півночі р. Дністром, а зі заходу залізничим шляхом Нижнів-Хриплин-Надвірна. Супроти українських військ заховувалися вони пасивно; в деяких місцевостях, що опинилися під їхньою окупацією, залишили румуни українську міліцію. Чи Румунія, занимаючи Покуття, була в порозумінні з Польщею, чи може справді хотіла перекинути туди свої війська проти Мадярщини, дотепер ще не вияснено.

Після заняття поляками Станиславова, Державний Секретаріят переїхав в Бучач, де стояла тоді Начальна Команда, а звідти до Заліщик. Більшости військового майна, що находилось в Станиславові, не вдалося вивезти. Також евакуація в запіллі III. Корпусу була переведена фатально. Для боєспосібности УГА був це великий удар, бо при тодішньому положенні ЗОУНР про поповнення і так скупих запасів воєнного матеріялу не було що й думати. В той час вдалося нібито Державному Секретаріятові роздобути кілька ваґонів крісових набоїв з Чехословаччини і вони були доставлені в Лавочне, але з приводу відвороту цей цінний вантаж до рук УГА не дістався.

XI.

ЧЕРВНЕВА ОФЕНЗИВА.

На початку червня скупчилась УГА на скравку Галичини, ограниченім зі сходу р. Збручем, з півдня р. Дністром, а з півночі і заходу приблизно лінією Гусятин-Пробіжна-Угринь-Ягольниця і Устечко. Тимсамим у посіданні ЗОУНР залишилися лиш Борщівський і малі частини Гусятинського, Чортківського та Городенського повіту.

Супроти того, що на Збручі стояли большевики, УГА опинилася наче в оступі, в кільці. Вистарчав сильніший рівночасний напір обох противників і вона без сумніву булаб змушена капітулювати, або перед поляками, або перед большевиками. Та большевики не виявляли ніякої активности; вони або надіялися своєю пасивністю витворити серед галицького стрілецтва прихильний для себе настрій, або заняті боротьбою з наддніпрянськими частинами, що рушили з р. Горині на південь, не мали для натиску на УГА. потрібних сил. Також і поляки, дійшовши до лінії Гусятин—Копичинці—Чортків — Ягольниця — р. Джурин, остановились. В деяких місцях частини Галицької Армії втратили з ними всякий контакт.

Польські воєнні комунікати після 3. червня майже не згадують про У. Г. А. Так прим. комунікат з 4. червня щодо Галицько-волинського фронту подає: „На фронті Галичини поза розброюванням банд українських дезертирів, спокій", а в черговому комунікаті згадувалось, що в „Галичині на цілому майже фронті брак контакту з з українськими військами". Подібний комунікат був з 6. червня: „Контакту з українськими військами і дальше немає. Навіть далеко перед фронт вислані стежі не зустріли противника". Отож для польського Начального Командування УГА так якби не ітснувала більше, бо останки її, що десь там забились у крайній куток Галичини, на його думку неспроможні були ставляти більше спротиву. Залишаючи їх своїй долі, польське командування було певне, що УГА в найближчих днях до решти розлетиться та зникне з лиця землі.

Тимчасом наддніпрянські відділи, що стояли дотепер на Збручі, рушили на схід, заняли 6. червня Камянець Подільський, Дунаївці і Ярмолинці. Рівночасно Київські Січові Стрільці, Запоріжська Група та решта частин Наддніпрянської Армії, розташовані на Волині, вдарили на південь і відбили від большевиків простір між горішною течією ріки Случа й Горині й заняли Староконстантинів та Проскурів. Наддніпрянський Уряд переніся до Камянця Подільського.

Таким чином УГА принайменше зі сходу позбулась загрози, бо від большевиків відділила її Наддніпрянська Армія. Тепер в найгіршому випадку, а саме нестримного напору польської армії,

могла відступити за Збруч, про що вже від довшого часу старався Гол. От. Петлюра. Уряд ЗОУНР, хоча в засаді вирішив послухати От. Петлюри, та все ще зволікав, маючи надію, що УГА вдасться, коли не відкинути противника в напрямку Львова, то принайменше вдержатись на тому клаптикові землі між Збручем і Дністром до того часу, поки Найвища Рада в Парижі не приступить до вирішення справи Східної Галичини. А це „вирішення" по переконанням не тільки уряду, але й цілої суспільности, не могло випасти на користь українців. Бо ЗОУНР виконувала тільки своє право на самовизначення і вела війну тільки оборонну. Отож для загального оптимізму було нібито чимало основ.

Забезпечення зі сходу і пасивність Польської Армії на заході дали змогу УГА відпочати та переорганізуватись. Тепер її чисельний стан не був надто великий, але моральна сила УГА осталась ненарушеною. Все, що в ній було слабодушного й нерішучого, підчас відвороту розбіглось, а в рядах залишилось тільки те, що рішене було за всяку ціну видержати до самого останку. Ані невдачі ні недостатки, які терпіла ціла УГА, ні величезна перевага противника, не зломили її решток. Вони були готові на все.

Щоб скріпити довіря армії до свойого проводу, на місце дотеперішнього Начального Вождя ґен. Омеляновича-Павленка, на якого рахунок, слушно чи неслушно, зачислювано дотеперішні невдачі УГА, призначено бувшого військового міністра Директорії ґен. Грекова. Та не дивлячись на корисний настрій стрілецтва і старшинства

і не дивлячись на те, що УГА, мимо всіх невдач морально скріпилась, то в дійсности її положення було безвиглядне. Без получення зі світом, з вичерпаним запасом стрілива, без технічних засобів, з величезними валками ранених і хорих, для котрих почало бракувати ліків, півнага і боса — що за вигляди могла мати УГА в дальшій боротьбі з солідно випосаженою французьким нарядом армією противника?

Перевага його була очевидною, і тільки мрійник, що не бере в рахубу дійсного стану, чисел і фактів, міг обіцювати собі ще якінебудь успіхи в дальшій боротьбі зі союзником Антанти. Польська Армія не тільки чисельно в троє що найменше перевищала тоді УГА, але і технічне вивінування її, завдяки Франції, не оставляло нічо до побажання. Не згадуючи вже про кріси й стріливо, якого в УГА з кожним днем було менше, Польська Армія орудувала такою обилю артилерії найріжнородніших калібрів, всякого роду і призначення літаків та перевозових середників і т. д., як і всяка інша антантська армія.

Та не зважаючи на це все, УГА перейшла в перших днях червня до офензиви і з великим розгоном відкинула противника далеко на захід, малощо не під самий Львів. Був це дійсно великий подвиг. Як стратеґічне твориво, червнева офензива вписала найкращу сторінку в історію УГА і щойно тоді виявилось, який величезний запас моральних сил крила у собі ця невелика, але споєна одним жагучим поривом, армія.

Йдучи на зустріч загальному тоді кличеві українського громадянства і вояцтва за „сильною

рукою", Виділ У. Н. Ради запропонував полк. Курмановичеві переняти диктатуру, а коли він не погодився, дня 9. червня передав Виділ дрові Петрушевичеві на весь час грізної небезпеки всю повноту законодавчої і виконавчої влади. Диктатор (др. Петрушевич носив титул повновласного Диктатора) розвязав негайно Державний Секретаріят, а на його місце покликав „уповноважнених" по ріжних ресортах. Зокрема на місце Державного Секретаріяту Військових Справ повстала т. зв. Військова Канцелярія Диктатора, на чолі якої станув пполк. Долежаль. Рівночасно з тим др. Петрушевич, силою своєї диктаторської влади, усунув ґен. Омеляновича-Павленка зовсім з армії, провід якої відтепер перейшов безподільно в руки ґен. Грекова. Дійшло також до зміни Начальника Штабу; на місце захворівшого полк. Курмановича прийшов полк. Штіпніц-Тернова.

Хто був ініціятором червневої офензиви і кому треба завдячити „чортківський пролім", що її започаткував, залишається дотепер невирішеним питанням. Червневу офензиву називають звичайно офензивою ґен. Грекова і йому приписують заслуги пролому фронту під Чортковом. Та цьому твердженні протиставить ґен. Омелянович-Павленко факт, що плян для тієї операції був випрацьований ще 7. червня тодішним начальником Оперативного Відділу от. Льобковіцом і його помічником от. Льонером, а також, що офензива почалася 8. червня (а не, як загально подається, 9. червня), отже передтим, як ґен. Греків станув фактично на чолі УГА*). Побіч цієї версії на тему

*) Гляди: „Початок 1919." в „Розбудові Нації" Ч. 8/9. з 1929. р. стор. 279-281.

авторства червневої офензиви істнує ще одна, а саме, що бій під Чортковом був ділом самих частин, зглядно ділом комендантів: 3. бриґади пполк. Вольфа і 7. бриґади от. Бізанца та ком. 13-го полку (7-ої бриґ.) сот. Дибуляка*). Ця остання версія має найменше основ.

Та так чи інакше, фактом є, що червневу офензиву розпочала 7. бриґада**) здобуттям 7. червня Ягольниці, а на другий день, то є8. червня, 7., 3. і 1. бриґада УСС відбили також Чортків.

Бій за Чортків розпочався перед полуднем після сильного артилерійського підготування, переведеного „Артилерійською Ґрупою Південь" (під командою загально відомого в УГА артилериста, наддніпрянця от. Кирила Карася***), розташованої в лісі на захід від с. Шманковець.

Після полудня заатакувала і піхота становища противника, а саме 3. і 7. бриґада з півдня по шляху Чортків-Ягольниця, а 1. бриґада УСС з південного сходу. Наступ піддержували також 4. і 10. бриґада. Бій закінчився вечером блискучою перемогою УГА. В руки II. Корпусу попала

*) Гл.: Др. С. Шухевич „Спомини" Ч. II. стор. 93-94. і Ч. V. стор. 144-145. Підполк. Бізанц в своїй статті „Ягольниця" (Календар Червоної Калини з 1925. р.) ніде не згадує про те, щоб обі бриґади ділали самостійно. Навпаки зі статті виходить, що 3. і 7. бриґада ділали по наказу Начальної Команди.

**) Передтим входила вона в склад III. Корпусу, підчас червневої офензиви належала до II. Корпусу.

***) От. К. Карась прийшов 10. листопада 1918 р. з придніпрянським загоном от. Долуда до Львова на допомогу. Опісля був він командантом X. гарматного полку УГА; визначився в численних боях і залишив по собі славу зразкового старшини і боевого команданта. Згинув під Чорним Островом за Збручем, підчас відвороту Армії УНР в 1920.

більша частина артилерії противника, кількасот полонених і обози.

Після заняття Чорткова І. Корпус зі свойого вихідного становища в Копичинцях, захоплених також 8. червня несподіваним нападом 5. сокальської бриґади, рушив на північ, в напрямі Теребовлі і Тернополя, II. Корпус на захід в напрямі на Бучач, а III. Корпус рівнобіжно з II. Корпусом лівим берегом Дністра.

Найменший спротив ставляв противник наразі II. Корпусові. Десятого червня його частини були вже в Трибухівцях, а на другий день здобули Бучач. Начальник Штабу II. Корпусу полк. Шаманек зрозумівши, що в напрямі Підгайці-Бережани противник надто слабий, і з цеї сторони УГА не загрожує небезпека, на власну руку спрямував 3. і 7. бриґаду на північний схід на допомогу І. Корпусові. Це рішення, як пізніше виявилось, було зовсім доцільне, бо якраз в напрямку Тернополя польська Начальна Команда докладала найбільше зусиль повздержати дальший похід УГА і кинула свої резерви проти І. Корпусу. Полк. Шаманек, відвертаючи II. Корпус з напрямку Підгайці-Бережани на Теребовлю і Микулинці, ударемнив заходи польського командування і йому в першу чергу треба завдячити те, що УГА дійшла на віддаль 40 кільометрів під Львів.*)

На фронті III. Корпусу в міжчасі операції розвивалися не менш корисно, як на фронті І.

*) Полк. Альфред Шаманек, родом галицький німець, з кольоністів, був одним з найспосібніших і найбільше відданих справі штабовців УГА. Згинув трагічно в травні 1920 р. на Дністрі біля Сокір на Бесарабії.

і II. Корпусу. Після розбиття противника 2. і 8. бриґадою дня 10. червня під Язлівцем III. Корпус скоро осягнув лінію Монастириська-Нижнів. Осма бриґада відтепер посувалась вперед лівим берегом Дністра (правий його беріг занимали румуни а від Нижнева дальше на захід поляки), а 2. і 11. звернулись з Монастириськ на північ в напрямі Підгайців. Тут обі бриґади розділились; 2. перекинено під Галич на допомогу 8. бриґаді, а 11. попрямувала на захід в напрямі Рогатина.

З початку української офензиви польське командування замовчувало свої неуспіхи. В воєнних комунікатах з 9-13. червня говорилось, або про розброювання „хлопських банд" або взагалі нічо не згадувалось про український фронт. Та скривати неуспіхів дальше було неможливо, гук гармат, що чимраз більше наближався до Львова, й так зраджував дійсний стан на фронті. Тому в польському воєнному комунікаті з 14. червня вже говориться: „На північ від Дністра війська ґен. Павленка помимо принятих зобовязань не покинули боротьби, вдарили на наші становища над Золотою Липою і на південь від Озірної. Боротьба в ході". В дійсности Начальна Команда УГА ніяких зобовязань застановити бої не принимала і згадку про це в комунікаті можна пояснити тільки звичайним маневром для виправдання невдач і довшої мовчанки перед своїм громадянством.

По виході з Копичинець І. Корпус зустрівся з відпором противника вже у Сухоставі і Яблонові. Чим дальше, тим цей опір ставав сильнішим. На лінії Теребовля-Іванівка українським частинам

прийшлося покласти таки немалих зусиль, щоб відкинути противника на Тернопіль. І тут власне виявилось, наскільки слушним було рішення полк. Шаманека піддержати праве крило УГА. Бо певно, що цей опір в околицях Теребовлі і Микулинець самому І. Корпусові не так легко булоб вдалося зломати.

Тому, що між Підгайцями і Тернополем утворилась прогалина, яку польське командування могло використати для розколення УГА на дві половини, повернули частини II. Корпусу з Микулинець знову на захід і через Кунчинці та Козову рушили на Бережани. Здобувати Тернопіль прийшлося І. Корпусові власними силами. В дні 13. червня на лінії Настасів-Чарторія-Мишківці і Грабовець переведено перегрупування частин, а 14. ранком перейшли вони до наступу. Головне завдання при здобуванні Тернополя припало 10. бриґаді, скріпленій на початку офензиви колишньою ґрупою от. Ляєра, що заняла фронт Чарторія-Застінка. На її лівому крилі з напрямом на Петриків атакувала 4., а на правому крилі, від Бірок Великих 9. і 21. бриґада. І тут знову, подібно як в попередних боях, успіх, в великій мірі завдяки знаменитій і повній посвяти артилерії остав по боці українських військ. По завзятому бою противник змушений був залишити Тернопіль, а І. Корпус, енергійно переслідуючи його, рушив в напрямі Красного і Бродів.

З утратою Тернополя польське Начальне Командування пересунуло точку тяжкости своєї дефензиви з лінії Тернопіль-Красне на лінію Бережани-Перемишляни, тобто на фронт II. Корпусу

УГА. Та і тут боєве щастя не опустило галицьких частин. Окруживши з трьох сторін Бережани, II. Корпус в боях, зведених на протягу 17—19. червня, зломав ворожий спротив цілковито. За пляном Української Начальної Команди польські війська, що боронили Бережан, мали бути окружені зі всіх сторін (йшло про захоплення їхніх запасів муніції), та це не повелося. Одинацята бриґада, що мала замкнути противникові останний шлях відвороту на Рогатин, не успіла в час прийти на місце бою, так що він вимкнувся зпід Бережан з розмірно невеликими матеріяльними втратами. Львину частину боєвої праці при здобуванні Бережан виконала І. бриґада Українських Січ. Стрільців, зокрема заслуговує на згадку її артилерія під командою от. Ярослава Воєвідки.

До 20. червня У. Г. А. осягнула приблизно лінію р. Нараївка-Дунаїв-Зборів-Оліїв. Ентузіязму, який огорнув тепер вояцтво і громадянство, не дасться описати. Фронтові частини, часто самі без наказів з гори (що очевидно мішало деколи плянам вищих команд) рвалися вперід. Все, що тільки здібне було носити зброю, без найменшого примусу ставало в ряди УГА. Нечисленний стан українських фронтових відділів в протягу кількох днів майже подвоївся. Також до Збірних Станиць зголосилось біля 100 тисяч охотників, та з недостачі зброї і якогонебудь виряду, задержано з них тільки 15 тисяч, решту відправлено домів.

По селах, куди переходило українське військо, населення плакало з радощів і допомагало йому, чим тільки могло. В найслабіщих увійшов

новий дух. Дизерція в армії була і тепер, але не з фронту в запілля, а навпаки, — із запілля на фронт. З лікарень виривались невигоєні ще з ран вояки та старшини на фронт, до своїх відділів. Всіх огорнуло одно жагуче бажання „Вперід".

Тимчасом Гол. От. Петлюра, маючи на думці за всяку ціну спонукати УГА до переходу за Збруч і до боротьби з большевицькою окупацією, вислав до польського командування місію під головуванням ґен. Дельвіґа, яка самовільно в імени західно-українського уряду заключила з ним 16. червня договір про спинення боїв. Демаркаційна лінія, установлена згаданим договором (т. з. Лінія Дельвіґа) між УГА і польською армією, мала тягнутися: від Залізців по р. Серет через Тернопіль до Острова, звідти залізницею до Літягина, звідси знову Золотою Липою, а далі р. Дністром аж до села Незвиськ. Договір про перемиря мав увійти в життя з днем 21. червня. Його одначе Начальна Команда УГА не признала для себе обовязуючим і офензива продовжувалась.

Підчас коли І. Корпус по боях під Нестерівцями, Оліевом, Лопушанами і Золочевом наблизився до Красного, а II. Корпус знову розбив противника на лінії Рогатин-Дунаїв і осягнув Гнилу Липу, III. Корпус тому, що противник загрожував його лівому крилові із правого берега Дністра, просувався дещо поволіше вперід. Осма бриґада всежтаки справилась зі спробами польських відділів сфорсувати Дністер біля Нижнева і 2. та 11. бриґада могли спокійно продовжати свої операції в напрямі Бурштин-Ходорів. Тяжке завдання випало особливо 2. бриґаді, яка

на лінії р. Нараївки стрінулась з твердим спротивом противника. Одначе сильно укріплені ворожі позиції в Скоморохах були взяті 22. червня приступом на баґнети, а загроза обходу збоку Свистільників змусила противника залишити не тільки запасні позиції в Скоморохах, але також Болшівці та податися на Бурштин. Ломлячи слабий вже опір противника під Бурштином і Чагровом, дійшла 2. бриґада до 24. червня над річку Свірж. В тім самім часі 11. бриґада заняла Рогатин і осягнула лінію Дегова-Підкамінь-Яглуш.

В тому часі офензивний розгін УГА почав слабнути. Протиакція Польської Армії стала помітною на цілому фронті. Спроби 3. бриґади сфорсувати дня 24. червня Гнилу Липу в околицях Янчина, щоб тим способом піддержати плянований головний наступ решти частин II. Корпусу на Перемишляни, не повелись. Під сильним артилерійським огнем противника українські відділи мусіли завернутм на свої вихідні становища. На фронті III. Корпусу противник на другий день відкинув 2. бриґаду від річки Свірж, також І. Корпус, змушений контрударами, відступив від залізниці Красне-Броди в напрямі Золочева.

Поставивши собі метою якнайскоріше заняття Львова, вирішила Начальна Команда за всяку ціну взяти Перемишляни. Намічене завдання мала виконати ґрупа складена з II. Корпусу і частини І. Корпусу під командою полк. Тарнавського. Наступ українських військ на Перемишляни мав початися ранком 28. червня, та польське командування випередило його і на пів години перед початком операцій полк. Тарнавського

польські війська самі рушили до наступу. В короткому часі 3. бриґаду, що займала лінію Фірліїв-Янчин, розбили дві польські дивізії цілковито і вона відступила до Нараїва; під вечір її розбитки стягнулись до Бережан. Польська офензива в приявности Начального Вожда ґен. Пілсудського, як доносив польський воєнний комунікат, почалась. Цілий український фронт захитався і став відкочуватись знов у південно-східнім напрямку, в трикутник Збруч-Дністер.

Недостача набоїв, яку вже передтим страшенно відчувала УГА, набрала тепер розмірів катастрофи. Напір противника, що перекинув знову на галицький фрот великі сили, в багатьох випадках доводилось здержувати самій артилєрії, бо піхота взагалі не мала чим стріляти. — Набоїв і набоїв! — благав фронт Начальну Команду. — Та ці розпучливі благання залишались без наслідків, бо і звідкиж було взяти набоїв? З наказу Начальної Команди перешукувано всі склади, всі запільні установи й обози, навіть старі австрійські і російські окопи перерито, шукаючи за стріливом. — Та того, що знайдено в запіллі і зпід землі вигребано, не могло вистарчити, щоб спинити противника, котрий міг вистріляти на фронті в одному дні більше набоїв, як їх мала ціла УГА.

Наслідком цього прийшов загальний відворот УГА. В перших днях липня поляки осягнули лінію Зборів-Козова-Монастириська, а перед половиною того місяця відперли II. і III. Корпус за Стрипу. Держався ще I. Корпус, але і він мусів 15. липня залишити Тернопіль. У тому дні польські відділи дійшли до лінії Теребовля-Янів-Товсте. — Большевики занимали тоді південну Волинь і північне Поділля; їх війська стояли над Збручем, від його жерел аж до Гусятина, в їхніх руках був також Проскурів, Ярмолинці та Жмеринка. Таким чином I. Корпус на просторі яких 40-50 кільометрів опинився між двома, до себе паралєльними, фронтами. Його катастрофа, на випадок енергійного наступу обох противників рівночасно, була неминучою. Поляки, осягнувши лінію Теребовля-Янів-Товсте, спинили одначе свої наступи на фронт I. Корпусу, а большевики, також заняті якраз важкими боями з Армією УНР, не напирали на захід.

Врешті дня 13. липня одержала Начальна Команда, за посередництвом польського Військового Командування довго і з великими надіями вижидане рішення Найвищої Ради такого змісту: „Для забезпеки осіб і майна мирного населення Східної Галичини перед звірствами большевицьких банд, Найвища Рада Антанти і її союзників вирішила уповноважнити провідників Польської Республики продовжати свої операції аж до ріки Збруч. – Це уповноважнення не торкається ніяк рішень, що їх Найвища Рада думає видати в справі політичного становища Галичини".

Не маючи ні засобів, ні сили протиставитись дальшому напорові польської армії, рішив Диктатор перевести УГА на Наддніпрянщиину. Тому, що між Гол. От. Петлюрою, який на Наддніпрянщині мав рішаючий голос, і ґен. Грековим вже з давніших часів істнувало непорозуміння, Диктатор призначив на його місце нового Начального Вож-

да, а саме коменданта II. Корпусу, ґен. Мирона Тарнавського, а на Начальника Штабу УГА, замість Штіпшіц-Тернови полк. Альфреда Шаманека, дотеперішнього Нач. Штабу II. Корпусу.

Дня 16. липня в полудне УГА стала переходити Збруч: І-ий Корпус на північ від Скали, II-гий на відтинку Скала-Залуче, III-тий на відтинку Залуче-Дністер. Диктатура і Начальна Команда після закінчення переходу в дні 18. липня осіли в Камянці на Поділлі, де вже від якогось часу перебував і Наддніпрянський Уряд.

Доля Української Галицької Армії совершилась. Вичерпана з останків своїх засобів, видержала вона понад силу і хоч побіджена фізично, то непобіджена духово, перейшла на ширшу батьківщину, щоб там новими ділами та величезними жертвами творити Велику Традицію для майбутних поколінь.

XII.

АНТАНТА І УКРАЇНСЬКА СПРАВА.

Українська справа, як це зазначено вже на самому початку, не була відома Европі перед світовою війною. Слабе ж зацікавлення Україною у Франції, Анґлії та Німеччині в останніх двох десятиліттях XIX. ст. обмежувалось на невеличких літературних і політичних гуртках. Але й те зацікавлення через слабість українського руху та недостачу систематичної пропаґанди з боку самих українців, мало спорадичний характер. Декілька публікацій Драгоманова, Грінченка, Сембратовича і дуже рідких статтей та заміток в европейській пресі було надто мало, щоб на заході і загалом Европі усвідомити зміст і значіння українського питання, щоб зясувати, яку ролю може і мусить відіграти Україна на Сході Европи в майбутньому. Щойно на кільканацять літ перед світовою війною, коли у Відні почав виходити журнал Ruthenische Revue (потім Ukrainische Rundschau), велику недостачу пропаґанди і ознайомлення Заходу з українським питанням частинно усунено.

Та саме в цьому часі розвиток европейської політики пішов в такому напрямі, в якому українська справа не могла найти на Заході прихиль-

ности ні підпертя. Зростаюча потуга Німеччини і загроза, що дальше її скріплення порушить европейську політичну рівновагу, змусили Анґлію залишити свою традиційну splendit isolation і активно протиставитись небезпечним плянам свойого континентального соперника. Вислідом тієї анґлійської політичної акції Анґлії, зглядно акції короля Едварда VII. було створення Союзу (Антанти) з Францією і Росією та окруження Німеччини. Приявність Росії в Союзі цих двох західних держав стала акраз найбільшою перешкодою для спопуляризования, зацікавлення і зактуалізування українського питання в Европі як перед, так і в часі світової війни. Анґлія і Франція для осягнення своїх намірів, а саме — ослаблення Німеччини, потребували сильного спільника на сході і вже з цеї причини відосередні стремління ріжних націй російської імперії взагалі не могли найти ні в анґлійсько-французьких міродайних політичних кругах, ні в суспільності ніяких симпатій, чи хочаби зрозуміння.

Щодо української справи в Східній Галичині, то вона вже з приводу того, що на Галичину посягала Росія, не могла розгорнутись до розмірів українського питання і як певна позиція вплестись у політичні комбінації Антанти. До цього ж і перед війною в Анґлії та Франції мусіли бути відомі австрофільські настрої українців у Східній Галичині та їхня ненависть до російського царату. Врешті щодо Австро-Угорщини не мала Антанта — як це відомо вже зі споминів през. Масарика — перед війною таких широких плянів, щоб використувати її ріжнонаціональні ірредснти; думка про потребу цілковитої ліквідації австро-угорської монархії, принялась в міродайних антантських кругах аж у другій половині світової війни.

Отож звязавшись з Росією, Анґлія і Франція з еґоістичних прямо мотивів, мусіли супротиставлятися всякому стремлінню України до національно-політичного визволення тому, що це було рівнозначне з ослабленням їхнього союзника, який мав бути сильною запорою для німецької експанзії на сході Европи і в Малій Азії. Навіть після вибуху російської революції, упадку царату та визнання російським Тимчасовим Правительством самостійности Польщі і святочного проголошення ним права самовизначення народів, не змінила Антанта*) свого неґативного відношення до українських визвольних змагань. Їхні дипльоматичні та військові представники в Росії зовсім не скривались зі своїми недружніми настроями до новоповстаючої Української Держави. Їм також у великій мірі треба приписати ці великі труднощі, що їх стрічала Центральна Рада в змаганнях зорґанізувати свою армію шляхом українізації певних більших військових зєднань російської армії.

Аж при самому кінці 1917. р., коли большевики повалили Тимчасове Правительство (7. листопада), захопили владу в свої руки і стали переводити демобілізацію армії, отже тоді, коли не було вже ніякої надії, що Росія продовжати-

*) В часі світової війни в склад Антанти увійшли також Японія та Італія.

ме війну проти Осередніх Держав, Антанта звернула свою увагу на Україну і формально принайменше змінила в відношенні до неї своє дотепер малощо не вороже становище. Реально ця зміна зазначилась пероговорами з урядом Центральної Ради в грудні 1917. р. і січні 1918. р., започаткованими дотеперішнім представником Франції при російському Верховному Командуванні ґен. Табуї. Наслідок цих переговорів був такий, що найперше Франція (3. січня 1918. р.), а потім також Анґлія (при кінці січня) визнали У. Н. Р. і вступили з нею в офіціяльні зносини. Своїм представником (комісаром) при уряді Центральної Ради іменувала Франція згаданого вже ґен. Табуї, а Анґлія П. Баґе.

Проте годі пояснювати цей поступок переорієнтацією Анґлії та Франції щодо російського і тісно звязаного з ним українського питання, та зміною своїх політичних принципів і поглядів на самовизначення народів Росії. Про що йшло Анґлії та Франції, зясовує найкраще повідомлення Баґе з приводу призначення його представником Великої Британії при українському уряді, в якому говорилось: „Мій уряд уповноважнив мене дати Вам (голові української Ради Міністрів — О. Д.) запевнення в його найкращих намірах. Воно буде всіма силами піддержувати Український Уряд в його стремліннях до творчої корисної державницької праці для піддержання порядку і для війни з Осередніми Державами, ворогами демократії і людства..." Отож в цьому і була дійсна суть визнання Антантою Української Держави; на місце Росії мала українська армія держати дальше на сході фронт проти Німеччини і її союзників. Колиж виявилось, що Центральна Рада не має ні охоти ні сили перебрати на себе тієї ролі, яку їй прямо накидали „захистники демократії і людства", представники Антанти зірвали зносини з її урядом, а ґен. Табуї став працювати над тим, щоби при допомозі ґен. Скоропадського та чехословацького і польського леґіону повалити Центральну Раду і завести на Україні військову диктатуру. Та між контрагентами чомусь не дійшло до порозуміння і плян державного перевороту ґен. Табуї так і залишився тільки пляном.

З приходом на Наддніпрянщину австронімецької армії, представники антантських держав перенеслись до Румунії, а на їх місці в Київі остались їхні тайні аґенти і філія французької масонської льожі **Grand Orient**, біля котрої гуртувались елєменти ворожо настроєні до української державности. На ново зносини з представниками Антанти в Румунії навязав, літом 1918 р., Український Національний Союз, а згл. його голова Винниченко, підготовляючи протигетьманське повстання. Яке становище займали тоді антантські дипльомати щодо державної самостійности України і чи взагалі Український Національний Союз завдав собі труду вияснити цю справу — не відомо. В кожному випадку „вони (то є антантські дипльомати — О. Д.), як оповідає Винниченко (Відродження Нації, Т. III. стор. 152) гаряче нас піддержували в наших заходах і обіцяли навіть поміч проти Гетьманщини та німців..." Та з побідою над Німеччиною, що 11.

листопада мусіла прохати Антанту за перемирям і з поваленням Директорією гетьмана Скоропадського, антантські дипльомати різко змінили своє прихильне відношення до Українського Національного Союзу і складеної ним Директорії. В Яссах, тодішньому осідку французького посла в Румунії Сен-Олера і анґлійського посла Барклая, про самостійність України не хотіли тепер й чути. Врешті по довгих заходах, вдалося Директорії навязати переговори (в січні 1919 р.) з ґен. Д'Анзельмом, командантом антантських військ, що в половині грудня 1918 р. висадились в Одесі. Та і тут не пощастило їй. Французьке командування (переговори велись переважно з начальником штабу ґен. Д'Анзельма, полк. Фреданбером) ставляло українському урядові домагання, приняти які булоб рівнозначним з резиґнацією зі самостійности і суверенности Української Держави. Зокрема французьке командування настоювало на уступлення Винниченка, тодішнього голови Ради Міністрів Чеховського і Гол. От. Петлюри та підчинення української наддніпрянської армії ґен. Денікінові. За це обіцювали французи Україні допомогу в боротьбі з большевиками, не оставляючи при тому Українському Урядові ніяких іллюзій щодо української державности в майбутности. Про самостійну Україну не могло бути й мови; вона мусить, заявляло французьке командування, вернути в склад російської держави, де може числити на автономію, а найвище на федерацію. Пізніше ґен. Д'Анзельм злагодив дещо свої домагання і Український Уряд був певний, що йому вдасться дійти з французьким командуванням в Одесі до згоди, але під натиском повстання Григорієва та деморалізації внутрі під впливом большевицької аґітації, в початках квітня антантські війська покинули нагло Одесу і з тих сподівань нічо не вийшло.

Тепер прийшла черга на Париж, куди оба українські уряди вислали свою делеґацію. Там перед ареопаґом світа, в тому ніхто не сумнівався, Україна, заявивши голосно свою волю, дібється від Антанти признання своєї державної самостійности. Та і тут довелося українцям дізнати великого розчарування. З українською делеґацією вправді переговорювано неофіціяльно, принимано її ноти і меморіяли, але перед Мировою Конференцією не осягнула вона нічо позитивного. Найвища Рада твердо стояла на становищі неподільної Росії, а виїмок робила тільки для Польщі й Фінляндії, яким признала право на державну самостійність. Щож до інших народів бувшої російської імперії, то з їхніми побажаннями і волею Найвища Рада, всупереч праву на самовизначення (Антанта жонґлювала ним так довго, як їй це було корисно), зовсім не числилась. Відбудова єдиної неподільної федеративної Росії — як виразився французький міністер закордонних справ Пішон — це було основною напрямною політики Антанти на Сході Европи, хоча така політика найбільше насилувала прінціпи і поняття „демократії та людства", за котрими, як довго держались Осередні Держави, так Антанта побивалась...

Дещо іншу політичну концепцію заступав Клемансо, що надавав тон Мировій Конференції.

Він також був прихильником відбудови Росії в її давних межах, але сумніваючись, чи це так скоро дасться осягнути, став форсувати плян створення великої Польщі. І це йому вдалось осягнути. Одиноким у Парижі, хто піддержував українські домагання, була група французьких політиків на чолі з Френклен-Буйоном, та вона мала замалий вплив, щоб українській справі допомогти реально.

Що невизнання в 1919. р. Антантою України державою і відмовою допомогти їй у боротьбі з большевизмом та сторонничість в вирішенні українсько-польського спору, були фатальними і важними в наслідках похибками, признає тепер, в ріжних формах очевидно, багато політичних діячів, як в Анґлії так Франції і Італії. І тепер переконання про необхідність державної самостійности України, здобуває собі на заході щораз більше прихильників.

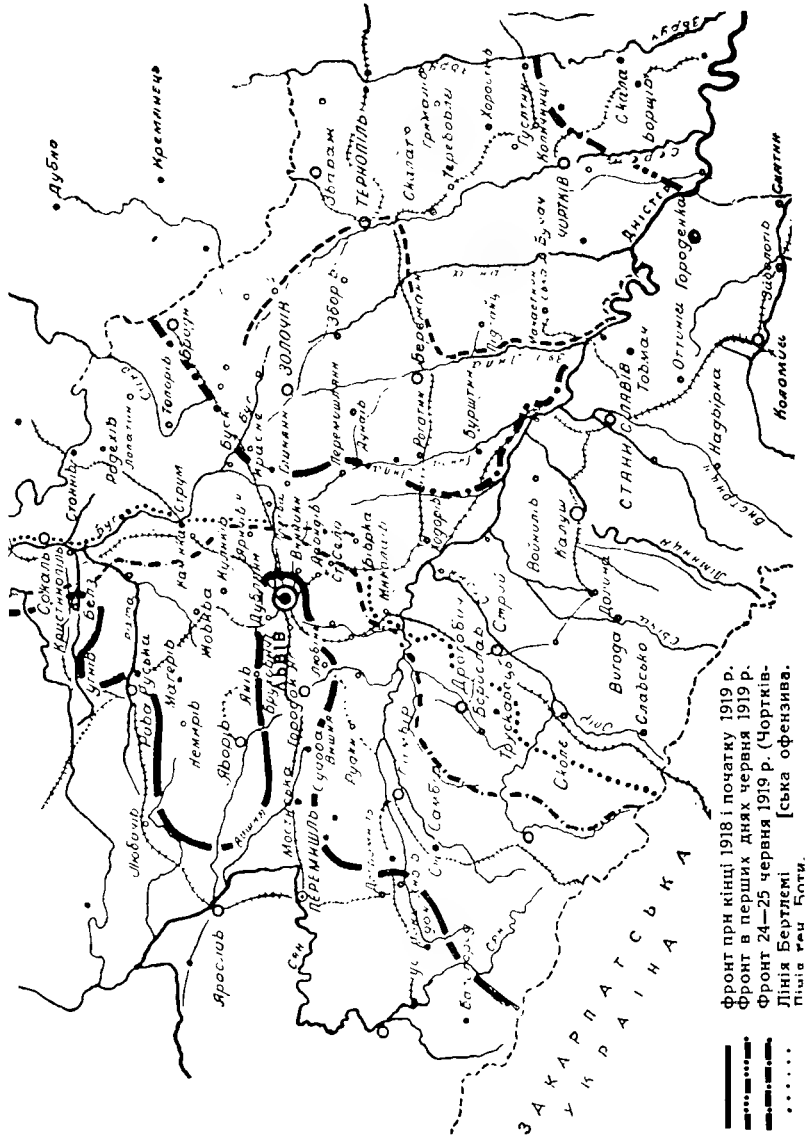

Література.

Bobrzyński, Michał: Wskrzesienie państwa polskiego. Два томи. Краків 1920, 1925.

Glaise-Horstenau von, Edmund: Die Katastrophe. Ляйпціґ Ціріх-Відень 1929.

Давний, Р.: Про Січових Стрільців. Відень 1921.

Dmowski, Roman: Polityka polska i odbudowanie państwa. Друге видання. Варшава 1926.

Калічак, Ілько: Записки четаря. Львів 1931.

Капустянський, М. ґен.: Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. Ч. I-III. Львів 1921, 1922.

Кузьма, Олекса, сот.: Листопадові дні 1918 р. Львів 1931.

Йогож: З історії одного куріня (Бої під Львовом). Календар Просвіти 1926.

Левицький, Кость, др.: Історія політичної думки галицьких Українців 1848-1914. Львів 1926.

Йогож: Історія визвольних змагань галицьких Українців з часу світової війни 1914-1918. Львів 1928.

Йогож: Великий зрив. Львів 1931.

Марголинъ, Арнольдъ: Украина и политика Антанты. Берлін.

Мączyński, Czesław: Boje lwowskie. Ч. I-II. Варшава 1921.

Назарук, Осип, др.: Рік на Великій Україні. Відень 1920.

Німчук, Іван: Українська військова орґанізація у Відні в днях перевороту. Відень 1922.

Pomarański, Stefan, kap.: Pierwsza wojna polska (1918-1920). Zbiór wojennych komunikatów prasowych Sztabu Gen. Варшава 1921.

Слободич, О.: Історія Галичини в рр. 1918-19. Яворів 1930.

Sopotnicki, Józef, podpułk.: Kampania polsko-ukraińska. Львів 1921.

Чайковський, Андрій, др.: Чорні рядки. Львів 1930.

Шухевич, Степан, др.: Спомини. Ч. I-II. Львів 1929.

Календарі Червоної Калини за роки 1923-25, 1927-29. 1931-32.

Календарі Просвіти.

Літопис Червоної Калини за роки 1929-1932.

Український Скиталець Ч. 1-8, 11-46.

Поодинокі статті в часописах і журналах:

Діло, За Державність, Літературно-Науковий Вістник, Новий Час, Свобода (амер.), Słowo Polskie, Український Прапор, Хліборобська Україна.

Особовий список.

Скорочення: авст.=австрійський; ам.- американський; анґ. – анґлійський; бол. = большовицький; Вид.=Виділ УНРади; гал.=галицький; ґен. - ґенерал; держ.–державний; К. К. – Краєвий Комітет (буковинська делеґація УНРади); мін. = міністер, -ів; нім. = німецький; от. = отаман; повст. = повстанчий; пол. = польський; полк.–полковник; пор.=поручник; през.= президент; пполк. - підполковник; рос. = російський; рум.=румунський; сек.–секрет -ар, -ів, -я; сот.=сотник; УҐА=Українська Галицька Армія; укр. = український; УНА=Українська Наддніпрянська Армія; УНР= Українська Народня Республика; УНРада–Українська Національна Рада; УСС = Українські Січові Стрільці; фр. = французький.

Алєксандрович, пол. ґен.
Анзельм гляди Д'Анзельм
Артимович, Аґенор, держ. сек.

Баґґе, Піктон, анґ. дипльомат
Баран, Степан, др. держ. сек.
Барвінський, Олександер, держ. сек.
Барклай, анґ. посол
Бачинський, В., сот. УҐА
Бачинський, Володимир, др., укр. політик
Бачинський, Лев, др., член Вид. УНРади
Безпалко, Осип, член К. К.
Бекер, пол. пполк.
Бертельмі, фр. ґен.
Бєлецький, пол. пполк.
Бізанц, Альфред, пполк. УҐА
Бісмарк, Отто, князь, нім. канцлєр
Білинкевич, сот. УСС
Бліс, ам. ґен.
Бобжинський, Міхал, пол. політик
Болбочан, Петро, полк. УНА
Бота, Лює, анґ. ґен.
Бращайко, Михайло, укр. діяч
Бращайко, Юліян, укр. діяч
Буденний, Семен, бол. діяч
Бурачинський, Осип, держ. сек.

Василько, Микола, укр. політик
Вєчоркєвіч, пол. от.
Винниченко, Володимир, укр. політик
Вілєн, фр. пор.
Вільсон, Вудро, през. Зєдинених Держав
Вільгельм II, нім. цісар
Вітик, Семен, член Вид. УНРади
Чітовський, Дмитро, полк. УҐА, держ. сек.
Воєвідка, Ярослав, от. УҐА
Золох, Омелько, от. УНА
Вольф, Арнольд, ґен. УҐА

Галлєр, Юзеф, пол. ґен.
Голинський, Гриць, чет. УҐА
Голубович, Сидір, др., през. ради держ. сек.
Горбачевський, Антін, др., член Вид. УНРади
Греків Михайло, ґен., Начальний Вожд УҐА
Григоріїв, повст. от.
Грінченко, Борис, укр. діяч і письменник
Гуйн, Карл, ґраф, авст. ґен. і намісник
Гусарек, Макс, авст. през. мін.

Ґадзінський, Володимир, пор. УГА
Ґембачев, ґен. УГА
Ґлєз-Горстенав, Едмунд, авст. історик
Ґолуховський, Аґенор, ґраф, пол. політик
Ґорук, Сень, от., Начальник Штабу УГА
Ґріґоровіч, рум. політик
Ґужковський, Казимир, полк. УГА

Давний, Р. (псевдонім), укр. діяч.
Д'Анзельм, фр. ґен.
Данченко, от. УНА
Дашинський, Ігнаци, пол. політик
Дельвіґ, Сергій, ґен. УГА
Демянчук, укр. діяч
Денікін, Антон, рос. ґен.
Децикевич, Володимир, укр. діяч
Дмовський, Роман, пол. політик
Долежаль, Карель, пполк УГА
Долуд, Андрій, от. УГА
Драгоманів, Михайло, укр. діяч і політик
Драґан, Орест, сот. УГА
Дувірак, Гриць, член Вид. УНРади

Едвард VII, анґ. король
Ецдорф, ґраф, краєвий през. Буковини

Євшан, Микола, гляди Федюшка Микола

Зайдлєр, Ернст, авст. през. мін.
Заржицький, пол. полк.
Зелінський, пол. ґен.
Зелений, Данило, повст. от.

Іванович, учитель, командант укр. буковинських вій-
Івашкевич, пол. ґен. [ськових відділів

Калічак, Ілько, четар УГА

Карась, Кирило, от. УГА
Карло I, авст. цісар
Каролі, Мігай, мадярський політик
Кернеш, ам. ґен.
Кивелюк, Іван, укр. діяч
Клємансо, Жорж, член Ради Чотирох
Клям-Мартініц, Гайнріх, ґраф, авст. през. мін.
Ковалевський, Микола, мін. УНР
Козаневич, Маріян, держ. сек.
Колтунюк, Михайло, сот. УГА
Конаржевський, пол. ґен.
Кордуба, Мирон, проф., член К. К.
Коссак, Гриць, полк. УГА
Котовський, бол. діяч
Кравс, Антін, ґен. УГА
Кравчук, полк. УНА
Кузьма, Олекса, сот. УГА
Курманович, Віктор, ґен., Начальник Штабу УГА
Куровець, Іван, др., держ. сек.
Кухаржевський, пол. през. мін.

Лаврівський, Юліян, укр. політик
Левицький, Дмитро, др., укр. політик
Левицький, Кость, др., през ради держ. сек.
Лєґар, мадярський ґен.
Литвинович, Ярослав, держ. сек.
Лозинський, Михайло, др., товариш держ. сек.
Ляєр, Альойс, от. УГА
Ляммаш, Гайнріх, авст. през. мін.
Лянґ. сот. УГА
Льобковіц, Альфред, полк. УГА
Льойд Джордж, Девід, член Ради Чотирох
Льонер, Фердинанд, от. УГА

Макух, Іван, др., держ. секр.
Марґолін, Арнольд, укр. дипльомат
Маринович, полк. УГА
Марія Терезія, авст. цісарева
Мартинець Михайло, держ. сек.
Мартинюк, ґен. УГА
Масарик, Тома, през. Чехословацької республики
Микитка, Осип, ґен. УГА
Мирон, Іван, держ. сек.
Мінкевіч, пол. полк.
Мішковський, Евген, полк., Начальник Штабу УГА
Мончинський, Чеслав, пол. сот.

Назарук, Осип, др., укр. діяч і письменник
Наполеон III., фр. цісар
Невицький, Омелян, отець, укр. діяч
Німчук, Іван, укр. діяч
Новаківський, Михайло, др., член Вид. УНРади
Носковський, Зенон, сот. УСС

Оконь, ксьондз, пол. діяч
Окуневський, Теофіль, др., укр. діяч
Омелянович-Павленко, М., ґен., Начальний Вожд УГА
Опчул, рум. політик
Орляндо, Вітторе Емануеле, член Ради Чотирох
Осип II., авст. цісар
Осецький, Олександер, Наказний От.
Оскілко, от. УНА

Павленко, гляди Омелянович-Павленко
Падеревський, Ігнаци, пол. през. мін.
Паліїв, Дмитро, підхорунжий УСС., укр. діяч
Панейко, Василь, др., держ. сек.
Перфецький, Роман, товариш держ. сек.

Петлюра, Семен, Головний От. і Голова Директорії
Петрушевич, Евген, др., през. УНРади і Диктатор
Пілсудський, Юзеф, пол. ґен. і Начальник Держави
Пісецький, Олександер, держ. сек.
Пішон, Стефан, фр. мін.
Помаранський, Стефан, пол. сот.
Попович, Ілля, інженір
Попович, Омелян, през. К. К.
Порохівський, полковник УНА
Пухальський, пол. ґен.
Пфефер, Рудольф, авст. ґен.

Ридз-Сміґли, пол. ґен.
Розвадовський, пол. ґен.
Ромер, пол. ґен.
Роя, пол. ґен.
Рудницький, Степан, проф.
Рудольф, авст. наслідник престола

Свобода, пол. пполк.
Сембратович, укр. журналіст
Сен-Олєр, фр. посол в Румунії
Сидорепко, през. укр. Мирової делєґації
Скоропадський, Павло, гетьман
Слободич, О., укр. письменник
Сопотніцький, Юзеф, пол. от.
Стефанів, Гнат, полк. УГА

Табуї, фр. ґен.
Тарнавський, Мирон, ґен., Начальний Вожд УГА
Тафе, авст. през. мін.
Темницький, Володимир, укр. діяч
Тернова, гляди Штіпшіц-Тернова
Тінкль, от. УГА
Токаржевський, Юзеф, пол. пполк

Федак, Степан, др., держ. сек.
Федорович, полк. УГА
Федюшка, Микола, пор. УГА
Фідлєр, пполк. УГА
Фльондор, Янку, рум. політик
Франц, Осип I, авст. цісар
Фреданґер, фр. полк.
Френклен-Буйон, Анрі, фр. політик

Цегельський, Льонґін, др., держ. сек.
Цьокан, Ілько, др. пор. УГА

Чайковський, Андрій, др., укр. письм.
Чарнецький, Антін, держ. сек.
Черніґ, Карло, барон, авст. етноґраф
Черський, от. УГА
Чеховський, В., голова ради мін. УНР
Чорний, Петро, от. УГА

Шаманек, Альфред, полк., Начальник Штабу УГА
Шандрук, от. УНА
Шаповал, Микита, укр. соціял-революціонер
Шаповал, Олександер, от. УНА
Шмерлінґ, Антон, авст. мін.
Шміґельський, Андрій, член Вид. УНРади
Штіншіц-Тернова, полк., Начальник Штабу УГА
Штірк, Карл, ґраф, авст. през. мін.
Шухевич, Степан, др., от. УГА

Юрик, Степан, др., отець, член Виділу УНРади.

Список географічних і топографічних назв.

Скорочення: в.= вулиця; г. = гора; д. = дільниця; кор. = королівство; (Л.) = у Львові; м. = місто; пов. = повіт; р. = ріка; с. = село; стол. = столиця (комітат).

Австрія (Австро-Угорщина, австро-угорська монархія)
Анґлія
Балигород
Бар
Бартатів
Басівка
Белз
Белзець
Бема в. (Л.)
Берег, стол.
Берегів
Бережани, м.
Березів, пов.
Биків
Бистриця, р.
Бібрка
Бібрка, пов.
Біла Церква
Бірки Великі
Блажів Горішний
Богородчани, пов.
Боднарівка
Болехів
Болотна, р.
Боляничі
Болшівці
Борислав
Борщів, пов.
Борщовичі
Братковичі
Броди, м.
Брюховичі
Буг, р.
Буківсько, г.
Бурштин
Буськ
Бучач, м.
Бучач, пов.
Ванів
Варшава
Варяжанка, р.
Вашківці, пов.
Велике Болото
Верешиця, р.
Вибранівка
Вижниця, пов.
Винники
Вир, р.
Високий Замок, г.
Вишня, р.

Відень
Вовча
Вовча Долішна
Вовчухи
Волинь
Володимир Волинський
Володимирія, кор.
Волчищовичі
Вульки
Галич, м.
Галичина
Глинна
Глинцівка
Гнила Липа
Головна Почта (Л.)
Головна Стація (Л.)
Горинь, р.
Горлиці, пов.
Городенка, пов.
Городецька, в. (Л.)
Городовичі
Городок Яг. м.
Городок Яг., пов.
Грабовець
Гранична, в. (Л.)
Грибів, пов.
Грибовичі
Грубешів
Гусаків
Густ гляди Хуст
Гусятин, м.
Гусятин, пов.
Давидів
Данія
Дегова
Делятин
Дерманська „республи-
Джурин, р. [ка"
Дзібулки
Дирекція Залізниць (Л.)
Дім Техніків (Л.)
Дніпро, р.
Дністер, р.
Добромиль, пов.
Довгомостиська
Дойч Габель
Долина, пов.
Долиняни
Долгобичів
Домажир
Дрогобич, м.
Дубляни
Дубно, пов.
Дуброва
Дунаїв
Дунаївці
Дунін Борковеських, в.
(Л.)
Духовна Семінарія, гр.-
Ебенав [кат. (Л.)
Европа
Єзуїтський Город (Л.)
Єзуїль
Єлисавети св., костел
Йозефів [(Л.)
Жабче
Желдець, р.
Жидатичі
Жидачів, пов.
Жидівський цвинтар(Л.)
Жмеринка
Жовква, м.
Жовква, пов.
Жовківська, д. (Л.)
Жовтанці
Журавиця
Завадка
Загіря
Закарпатська Україна
Закарпаття
Залізці
Заліщики, м.
Заліщики, пов.
Залуче
Замарстинів, д. (Л.)
Заставна
Застінка
Засяння
Західна Галичина
Західна Область УНР.
Збараж, пов.
Збоїска
Зборів, м.
Зборів, пов.
Збруч, р.
Здолбунів
Земплин, стол.
Зимна Вода
Золота Липа, р.

Золочів, м.
Золочів, пов.
Зубрецькі Пасіки, гляди
Пасіки Зубрецькі
Зубря
Іванівка
Ірляндія
Ісаковича в. (Л.),
Італія
Кадетська Школа (Л.)
Калуш, пов.
Каменобрід
Камінка Струмилова, м.
Камінка Струмилова,
пов.
Камянець Подільський
Карла Людвика, в. (Л.)
Карпати, г.
Керниця
Київ
Кімполюнґ, пов.
Кіцмань, м.
Кіцмань, пов.
Клепарів, д. (Л.)
Клепарівська, в..(Л.)
Ковель
Кожичі
Козільники
Козловський потік
Козова
Колки
Коломия, м.
Комарно

Конюшки Семенівські
Коперника, в. (Л.)
Копичинці
Коропець
Коців
Краківська, д. (Л.)
Краковець
Красне
Кремянець, пов.
Кристинопіль
Кросно, пов.
Крукеничі
Куликів
Кульпарківська дорога
Купчинці
Кути
Лавочне
Лапаївка
Лемківщина
Ляса Гора, г.
Лисиничі
Личаків, д. (Л.)
Личаківський цвинтар
Лівобереже (Л.)
Ліско, м.
Ліско, пов.
Літятин
Локачі
Лопушани
Лотва
Лубів
Луцьк
Любачів
Любінь Великий
Любінь Малий
Люблин
Любовичі
Любовня
Ляшки
Львів, м.
Львів, пов.
Маґерів
Мадярщина
Малехів
Маневичі
Мармарош
Мартина, в. (Л.)
Медика
Миклашів
Миколаїв н. Дністром
Микулинці
Милятин
Михайлівщина, г.
Мишківці
Міжинець
Міська різня (Л.)
Мокряни
Монастериська
Мости Великі
Мостиська, м.
Мостиська, пов.
Мукачів
Мшана
Наварія
Надвірна, м.
Надвірна, пов.

Наддніпрянщина
Нараїв
Нараївка, р.
Настасів
Незвиська
Немирів
Нестерівці
Нижанковичі
Нижнів
Німецьке Яблінне
Німеччина
Новий Санч
Новий Світ, д. (Л.)
Одеса
Озірна
Оліїв
Острів
Отинія
Париж
Пасіки Зубрецькі
Пасіки Міські
Перемишляни, м.
Перемишль, м.
Перзенківка
Пересна
Петриків
Печеніжин
Печенія
Підберізці
Підбірці
Підволочиська
Підгайці
Підзамче, д. (Л.)
Підкамінь
Підляшя
Піємонт
Погулянка
Познанщина
Покуття
Полісся
Полтава
Полянка
Польща
Польське Королівство
Правобереже
Прип'ять, р.
Пробіжна
Проскурів
Пруси
Рабе
Рава Руська, м.
Радехів, м.
Радехів, пов.
Радивилів
Радич, г.
Радич, с.
Рата, р.
Рівне
Рогатин, м.
Родатичі
Рудки
Румунія
„Руська Країна"
Самбір, м.
Самбір, пов.
Саніги, в. (Л.)

Свистільники
Свірж, р.
Себечів
Селиська
Сербія
Серет, м.
Серет, пов.
Серет, р.
Сенкевича Школа (Л.)
Сигіт
Сиґнівка
Сихів
Скала
Скалат, пов.
Скнилів
Сколє, пов.
Скоморохи
Случ, р.
Снопків
Снятин, м.
Снятин, пов.
Сойм, будинок (Л.)
Сокаль, м.
Сокаль, пов.
Сокільники
Солова
Солонки
Сороки
Спиш, стол.
Ставчани
Станиславів, м.
Станиславчик
Стара Сіль
Старе Село
Старий Самбір, м.
Старий Самбір, пов.
Староконстантинів
Стоділки
Сторожинець, м.
Стохід, р.
Стоянів
Страдче
Стрвяж
Стрий, м.
Стрий, пов.
Стрий, р.
Стрийська дорода
Стрипа, р.
Судова Вишня
Сухостав
Сушиця
Сян, р.
Сянік, м.
Сянік, пов.
Тарнобжеґ
Теребовля, м.
Тернопіль, м.
Тернопіль, пов.
Товарна Стація (Л.)
Товмач, м.
Товмач, пов.
Товсте
Трибухівці
Трипільський район
Туреччина
Турійськ

Турка, м.
Турка, пов.
Угнів
Угорщина
Угринів
Угринь
Уґоча, стол.
Уж, стол.
Ужгород
Україна
Українська Народня Республика
Устрики Долішні
Устєчко
Фельштин
Фердинанда казарми
Фінляндія [(Л.)
Фірліїв
Франція
Харків
Хвастів
Херсонщина
Хирів
Ходорів
Холм
Холмщина
Хриплин
Хуст
Царгород
Цитаделя (Л.)
Цішки
Чагрів
Чарторія
Черляни
Чернівці, м.
Чесанів, м. і пов.
Чишки
Чортівська Скала, г.
Чортків, м. і пов.
Шариш, стол.
Шимонець, г.
Шлеськ
Шманківці
Шпитальна, в. (Л.)
Щерек, р.
Юра св., катедра (Л.)
Яблонів
Яворів, м.
Яворів, пов.
Яглуш
Ягольниця
Язловець
Яна III. короля, в. (Л.)
Янів, м. пов. Городок Яг.
Янів, м. пов. Теребовля
Янівська, в. (Л.)
Янчин
Ярмолинці
Ярослав, м.
Ясениця польська
Ясенів
Ясіня